

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

TUZLA'DA TERSANEDEN YAŞAM ALANINA GÜNDELİK HAYAT:
TAŞERONLUK ÇAĞINDA İŞÇİ OLMAK

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
20076144 Suna Yılmaz Açikel

Danışman
Prof. Dr. Meral Özbek

İSTANBUL-2009

Suna YILMAZ tarafından hazırlanan Tuzla'da Tersaneden Yaşam Alanına Gündelik Hayat: Taşeronluk Çağında İşçi Olmak adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 19 / 06 / 2009

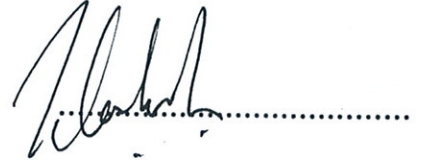
(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Meral ÖZBEK (Danışman)

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Koray ÇALIŞKAN (Boğaziçi Üniv.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Yıldırım ŞENTÜRK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
SUMMARY	V
RESİMLER, HARİTALAR VE TABLOLAR LİSTESİ.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
1. GİRİŞ.....	1
2. EMEK VE SINIF TARTIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ.....	
2.1. 1970 Sonrasında Kapitalist Üretim Organizasyonunda Yaşanan Dönüşümlere Kapitalist Üretim Organizasyonun Tarihsel Gelişimi İçinden Bakmak.....	13
3. ‘GÜNDELİK HAYAT’ TARTIŞMALARI VE SINIF KAVRAMINA GÜNDELİK HAYAT PERPEKTİFİ İLE YAKLAŞMAK.....	
3.1. Sınıf Stratejisi Olarak Gündelik Hayat.....	37
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	58
5. TÜRKİYE’DE GEMİ İNŞA SANAYİSİNİN GELİŞİMİ İÇİNDEN TUZLA TERSANELERİNE BAKMAK.....	67
6. TUZLA TERSANELERİNDE TAŞERONLUK ÇAĞINDA İŞÇİ OLMAK.....	
6.1. Tuzla Tersanelerinde Taşeron İşçiler Ve Gündelik Hayat Deneyimleri.....	79
6.1.1. İşçilerin Demografik Özellikleri.....	80

6.1.2. Taşeron İşçilerin Tersane İşçisi Olmadan Önceki Ve Sonraki İşçilik Deneyimler.....	85
6.1.3. Tuzla Mezarlığında Tersane İşçilerinin Yaşam Mücadelesi.....	109
6.1.4. Tuzla'da Taşeronluk Sisteminin Gelişimiyle Kent Mekânının Ayrışması ve Taşeron İşçilerinin Tersaneden Yaşam Alanlarına Doğru Gündelik Hayat Deneyimleri.....	128
6.1.5. Tuzla Tersanelerinde İşçi Sınıfına Dokunmak.....	140
7. SONUÇ: GÜNDELİK HAYATIN SINIF MÜCADELESİNE VE SOSYAL BİLİMLERE SUNDUĞU OLANAKLAR.....	168
8. EKLER.....	176
9. KAYNAKLAR.....	204
10. ÖZGEÇMİŞ.....	210

ÖNSÖZ

Emek ve sınıf tartışmalarına gündelik hayat deneyiminden süzülerek açığa çıkan bilgiyi dahil etmek, bu alanda çalışma ortamı yaratan birçok disipline karşılaşma zemini sağladığı gibi disiplinlerarası bir çalışma olanağını da mümkün kılmaktadır. Bilginin inşa sürecine gündelik olanın bilgisini katmak aynı zamanda neyin bilimsel olduğu sorusunun da altını oymaktadır. Bu nedenle gündelik olanın keşfi, tüm sıradanlığına rağmen gündelik olanın deneyiminin açığa çıkarılmasıyla mümkündür. Bu çalışma da buradan hareket ederek emek ve sınıf tartışmalarında, 1970 sonrası esnek üretim olarak adlandırılan kapitalizmin yeni! yüzünü, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde taşeronluk sisteminin gelişmesiyle taşeron işçilerin gündelik hayatlarında nasıl bir dönüşüm yarattığını göstererek alaşağı etmeyi hedeflemiştir.

Bu çalışmanın planlanmasında ve yürütülmesinde yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Meral Özbek'e, çalışmanın kurgulanması sürecinde emek ve sınıf literatürüne dair bilgi hazinesini sunan sevgili Hakan Koçak'a, çalışmanın alan araştırması bölümünde deneyimlerini samimiyetle anlatan tersane işçilerine, tersane işçileriyle iletişimin sağlanması ve sendikal mücadele konusunda eşsiz deneyimlerin aktarılması noktasında yardımlarını eksik etmeyen Limter-İş sendikası yöneticilerine, işçilerle yapılan her görüşmeye zaman ayırarak gelen ve işçilerin yaşamlarına fotoğraflarla tanık etmemi sağlayan Gülşin Ketenci'ye, tez yazım süreci boyunca bütün sıkıntılarıma ortak olan ve yardımlarını eksik etmeyen Kiraz Özdoğan ve Doğa Açikel'e, tez çalışmasının başlangıcından sonuna kadar bana destek sunan bütün arkadaşlarıma ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Haziran 2009

Suna Yılmaz Açikel

ÖZET

Bu çalışma, 1970’le birlikte dünyayı etkisi altına alan krize çözüm yolu olarak öne sürülen esnek üretimin, 1980 Türkiye’inde Tuzla tersanelerinde nasıl işlerlik kazandığına odaklanmaktadır. Taşeronluk sisteminin oluşmasıyla birlikte Tuzla tersaneleri gerek işgücü piyasası açısından gerekse emek süreci açısından çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik beraberinde işçi profillerinde değişimlere neden olmuştur. Tez, işçi profilinde yaşanan dönüşümlerin en belirgin göstergesi olan taşeronluk işçisi üzerinden şekillenmiştir. Emek tartışmalarının tarihsel seyri 1970’lerle birlikte esnek üretim kavramıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Esnek üretimle dönüşen üretim yapıları, bu yapıların çalışanlar üzerinden nasıl inşa edildiği, sendikaların bu dönüşüme karşı nasıl politika ürettiği gibi konular emek tartışmalarında yer edinmiştir. Tez çalışmamda bu konuların yer almasının yanında bu dönüşümlerin nasıl ele alınacağına dair çözüm yolu olarak ‘gündelik hayat’ pratiklerine bakmak gerekliliği öne sürülmüştür. Ve tez çalışmam taşeron işçilerinin tersanelerden mahalledeki yaşamlarına değin gündelik hayatlarını nasıl şekillendirdiklerini konu edinmiştir. Ayrıca bu çalışmada 1970 sonrası kapitalist üretim organizasyonundaki dönüşümlerin gündelik hayat perspektifinden yararlanarak nasıl anlaşılmaya çalışıldığı disiplinlerarası bir anlayışla yazılı literatürün incelenmesini ve gözlemden derinlemesine mülakata değin alan araştırmanın tekniklerinin kullanılmasını hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: esnek üretim, taşeronluk sistemi, taşeron işçiler, gündelik hayat.

SUMMARY

Flexible production, which was originally suggested as a solution to the economic crisis of 1970's, became effective in Tuzla dockyards in 1980's Turkey. With the creation of the subcontract system there, under the neoliberal labor policies, labor market and labor process diversified. This diversity led to an intense change in the employee profiles. As a researcher I witnessed in Tuzla that the change in employee profile, that is the formation of the subcontract worker, is the most obvious indicator of the transformation that took place in production and labor processes. My aim is to be able to describe and explain these changes, focusing on the change in the labour profile. My questions are: How does flexible production change the production structures? How are workers reshaped in the practice of the new processes of production and labour? How do trade unions react against this transformation policies and how are they forced to shape themselves anew? How does the life of a typical subcontract worker proceed in daily basis, in the workplace in the dockyards, in and out of the trade unions and in the life places in the neighborhoods nearby? What does this everyday life schema of practices, behavior and needs tell us about the changes in labour profile? And what all of these tell us about the need for thinking about new, alternative ways of labor policy, trade union struggle and social movements? Thesis of this matter take place next to me how this transformation will be discussed as solutions of 'everyday life' has been put into practice to see some pre-requirements. My thesis work of subcontractors and shipyard workers living in the neighborhood of how to shape the daily lives were not has issues.

Key words: Flexible production, subcontract system, subcontract worker, everyday life.

RESİMLER

Resim 5.1. Haliç'te Osmanlı Tersanesi

Resim 5.2. Tuzla Tersaneler Bölgesi.

Resim 6.1.1. Zedelenmiş Ve Islak Yer İle Temas Halinde Korumasız.

Resim 6.1.2 Uygun Olmayan İskeleler.

Resim 6.1.3. Uygun Olmayan Korkuluklar.

Resim 6.1. 4. Filika Kazası.

Resim 6.1.5. Filika Kazası.

Resim 6.1.6. Güvenlik Mandalı Olan Ve Olmayan Kancalar.

Resim 6.1.7. Gaz Tüplerin Uygunsuz Şekilde Depolanması Ve Taşınması.

Resim 6.1.8. Prize Fişsiz Takılmış Kablo.

Resim 6.1.9. Uygun Olmayan Elektrik Panoları.

HARİTALAR

Harita 6.1.4.1. Tuzla Kaymakamlığı'na Ait Tuzla Genel Haritası.

TABLolar

Tablo 6.1.1. Aralık 2007-Eylül 2007 Dönemine Ait İş Kazası Bilgileri.

KISALTMALAR

ÇSGB: Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

LİMTER-İŞ: Liman Tersane Gemi Yapım Ve Onarım İşçileri Sendikası

DOK-GEMİ-İŞ: Türkiye Liman, Dok ve Gemi Sanayi İşçileri Sendikası

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

AKP: Adalet Ve Kalkınma Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokratik Toplum Partisi

GİSBİR: Türkiye Gemi İnşa Sanayicileri Birliği

IMF: Uluslar arası Para Fonu

IMO: Uluslararası Denizcilik Örgütü

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

ÖDP: Özgürlük ve Dayanışma Partisi

TİSK: Türkiye İşverenler Sendikası

1. GİRİŞ

Tuzla tersaneleri son iki yıldır iş cinayetleriyle gündemde yer edinmektedir. İş cinayetleri sonrası yapılan protesto eylemleri ve medyanın bu konuyu gündemde tutma çabaları, Tuzla mezarlığı ya da tabutluğu olarak adlandırılan bölgenin sadece bir yönünü yansıtmaktadır. İş cinayetleri, Tuzla Tersaneler Bölgesi olarak adlandırılan özelde Tuzla tersanelerinde genelde ise Kocaeli'den İstanbul'un birçok ilçesine kadar olan alanda yaşananların kısa bir özeti niteliğindedir. Bu çalışma, Tuzla tersanelerinde yaşananları tarihsel bir perspektifle ele almakla birlikte, taşeronluk sisteminin üretim organizasyonunun kuralı haline gelmesiyle “yeni” işçilik biçimleri olarak adlandırılan taşeron işçilerin, tersanelerden mahalledeki yaşamlarına kadar gündelik hayat deneyimlerini anlamaya çalışmaktadır.

Türkiye’de 1980 sonrası kendini görünür kılan esnek üretim, erken kapitalistleşmiş ülkelerde 1970 sonrası yaşanan kriz için cansuyu görevini üstlenmiştir. Kapitalist üretim organizasyonun öne çıkmış üretim biçimi olan fabrika üretimi yerine, her alanda esnekliği barındıran esnek üretim biçimi 1970 sonrası işlerlik kazanmıştır. Buradaki ‘esnek’ kelimesi kapitalist üretim biçiminin yapısal anlamda esnekliğini karşılamaktadır. İstihdam, çalışma saatleri, üretilen metanın türü ve sayısı, kullanılan emeğin yoğunluğu gibi birçok konu bu üretim biçiminin yaygınlık kazanmasıyla esnek hale getirilmiş ve kapitalistin üretimdeki kar marjının artırılması için kullanılmıştır. Teknolojik gelişmeler [bilgisayar, internet, robot teknolojileri], moda kavramı, insan ihtiyacının sonsuzluğu gibi birçok etken esnek üretim biçiminin dayanak noktası olmuştur. Bunun yanında işçiliğe ödenen ücretin daha az olduğu ve görece sosyal haklar konusunda yoksun olan ülkelere doğru üretimin kayması kar marjının artırılması noktasında esnek üretimi destekleyici diğer bir çözüm yolu olarak geliştirilmiştir.

Esnek üretim her sektörde ‘ihtiyaçlara’ göre farklı biçimlerde kullanılır hale gelmiştir. Yan sanayi, fason üretim, ev eksenli üretim, taşeronluk sistemi gibi yapılar

esnek üretim biçiminin yaygınlaşmasıyla üretimin yapıldığı her mekânda işlevsel hale gelmiştir. Tekstilde daha çok fason üretim, otomotivde yan sanayi, gemi inşada ve inşaat sektöründe taşeronluk sistemi tercih edilerek üretimin bir an bile durmamasına rağmen maliyetin düşürülmesi, emek gücü üzerindeki riskin azaltılması [iş kazalarındaki sorumluluk gibi] ve emek gücü üzerindeki denetimin artırılması [iş gücü üzerindeki kontrolün araçlar tarafından yapılması] için bu üretim biçimleri kural haline gelmiştir. Böyle bir tabloda ise karşıt iki sınıfın, işçi sınıfı ve burjuvazinin direkt olarak [araçlar olmadan] bir anlamda iki karşıt sınıfın sınıfsal konumlanmalarından başlayarak sınıf mücadelesinin biçimlerine kadar karşılaşma zemini görece ortadan kalkarak iki sınıf arasındaki mesafe görece uzaklaşmıştır. Fason üretici firmaların, taşeron firmaların araya girmesiyle bu karşıtlık durumu katmanlı hale gelmiştir. Bunun yanında işçi sınıfının esnek üretim biçimiyle parçalı hale gelmesi sınıf mücadelesi açısından bölünmüşlük yarattığı için ortak mücadele hattının yaratılması bu anlamda zorlaşmıştır. Fabrika üretim sisteminde işçi sınıfı mühendisler, ustabaşları, ustalar ve vasıfsız elemanların aynı mekânda çalışması ve genelde hepsinin fabrika patronu tarafından istihdam edilmesi kendiliğinden bir ortaklık yaratmaktaydı. Fakat örneğin tekstil sektöründe üretilen metanın [örneğin bir ceketin her bir parçasının farklı atölyelerde yapılması] çok fazla parçalara ayrılarak farklı mekânlarda üretilmesi hatta bu farklı mekânlarda üretilen parçaların yine parçalara ayrılarak ev eksenli çalışma olarak adlandırılan üretim biçimiyle üretilmesi, üretimin parçalı yapısını gösterdiği gibi emek üzerindeki denetimin arttığını da kanıtlamaktadır. Kapitalist, bu üretim tarzıyla üretiminin maliyetini düşürmekle kalmaz aynı zamanda sınıf karşıtlığından doğan sınıf mücadelesini de bu şekilde parçalar. Kapitalist, üretimdeki denetimi araçlar üzerinden kurarken aracı firma kar marjını yüksek tutmak için işçiye ödenen ücreti düşürmekte, sosyal haklar ve iş güvenliği için gerekli olan tüm tedbirler keyfiyete bırakılmakta ve işçiler kölece çalışma koşullarına mecbur bırakılmaktadır. İşçiler bu çalışma koşullarında uzun saatler çalıştırıldığı gibi mesailer zorunlu hale gelmekte, ücretler asgari ücret üzerinden ödenmekte ve sigortalı olmak çoğu zaman şanslı olmakla eş değer tutulmaktadır.

Tez çalışmasının konusu tamda bu noktada yukarıda anlattığımız çerçeve dâhilinde esnek üretim biçiminin gemi inşa sektöründe Tuzla Tersaneler Bölgesi olarak adlandırılan yerde nasıl işlevsel hale geldiğidir. 1980 sonrası yeniden yapılandırma sürecine giren bu sektör, dünya gemi inşa piyasasında söz sahibi olmak için esnek üretim biçimini kural haline getirmiş ve hem üretimin yapısında hem de işçi sınıfının görece homojen görüntüsünde dönüşümlere neden olmuştur. Üretim parçalara ayrılarak işin neredeyse tamamı alt işveren olan taşeron firmalara yaptırılmış ve taşeronluk sisteminin ortaya çıkardığı taşeron işçilikle işçi sınıfı parçalanmıştır. Bu parçalanmışlık her açıdan kendini göstermiştir. Kadrolu ve taşeron işçiler arasında bu durum ayrışmalara neden olduğu gibi gemi inşa da gemi mühendislerin görece artan önemiyle mühendisler kadrolu işçiler ve taşeron işçilere göre daha avantajlı duruma gelmişlerdir. Bunun yanında esnek üretim biçiminin enformel ilişkiler üzerinden sürdürülmesi bu parçalanmışlığı katmerleştirmiştir. Gemi inşadaki neredeyse her bölüm taşeron firmaların 'nereli' olduğuyla belirlenmiştir. Gemi inşadaki taşeron firma sahiplerinin nereli olduğu ve ne zaman bu sektörde firma kurup iş aldığı bir anlamda o üretim bölümünde hangi ile ait çalışanların oluşunu belirlemektedir. Bunun yanında tamir gemilerinde özellikle etnik kimlik meselesi devreye girerek bu alandaki işler Güneydoğu illerinden gelen mevsimlik işçilere yaptırılmıştır. Hemşerilik ilişkilerinin yanında tanıdık, arkadaş, akraba olmak bu ilişkilerin kurulması notasında avantaj yarattığı gibi feodal ilişkiler ve minnet borcunun ortaya çıkardığı ilişki biçimleri sömürünün daha fazla katmerleşmesine neden olmuştur. Taşeron firmalar, işin maliyetini düşürmek amacıyla ücret düşürme yöntemini kullandığı gibi iş güvenliği için gerekli tedbirlerin alınması noktasında keyfi davranışlarının sonucunda iş kazalarının sıklığı kaçınılmaz olmuştur. Tez çalışması, anlattığımız bu çerçeve içinde taşeronluk sistemini tarihsel bir perspektifle ele aldığı gibi taşeronluk sisteminin sadece verili sınıf konumlarından ibaret olmadığını işçilerin gündelik hayatlarına bakarak aktarmaya çalışmaktadır.

Esnek üretim biçimini anlamaya çalışırken gündelik hayata bakmadaki ısrarımızı destekleyen nokta, sınıf'ı nasıl tanımladığımızdır. Dolayısıyla E.P. Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* başlıklı yapıtındaki işçi sınıfına bakarken gösterdiği duyarlılık bu çalışmada ödünç alınarak özne, deneyim, süreç kavramları

bu çalışmanın iskeletini oluşturmaktadır¹. Thompson, verili sınıf koşullarının sınıfı tanımlarken sadece başlangıç olabileceğini, gündelik hayattaki yapıp etmelerin sınıf'a dair üretilen her sözcüğün nüvesini oluşturacağından bahseder². Dolayısıyla gündelik hayata bakarken, bireyler verili sınıf konumlarında konumlanan ve direkt olarak ona göre şekillenen özneler olarak değil nesnel konumlarda yer edinen ve Thompson'un bahsettiği şekilde "erkekler ve kadınlar, toplumsal ilişkilerin bütünlüğün içerisinde, mirasla aldıkları kültür ve beklentilerle, üretim ilişkilerini yaşadıkça ve belirlenmiş durumlarını deneyimledikçe ve bu deneyimleri kültürel biçimlerde yaşadıkça" sınıfsal deneyim edinirler³. İnsanlar, sınıfsal konumlarını deneyimleyerek tanımladıkları gibi bu deneyim onların sınıfsal davranışlarını ve sınıf bilinci edinme süreçlerini de şekillendirmektedir. Bu deneyimleme sürecinde sınıfsal konumlarda yer edinen insanların bireysel deneyimleme süreçlerinden öte ortak deneyimlerin oluşturduğu ortak farkındalıklar ve ortak çıkarlar sınıf oluşumunun gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla "insan ilişkilerinde gerçekte olan"⁴ ve bunun bir süreç analiziyle ortaya çıkabileceğini göstermesi açısından Thompson'a kulak vermek Tuzla tersaneler gerçekliğini anlama noktasında elzemdir.

İnsan ilişkilerinde gerçekte olan sınıf kavramını görebilmenin en iyi yolu gündelik hayat pratiklerine bakmaktır. Sınıf kavramı, verili üretim ilişkilerinin yanında yaşantı ile görünür kılınmaktadır. Thompson'un sınıf kuramında bu görünür kılmanın adresi bu sürecin insanlar tarafından nasıl deneyimlendiğidir. Biz de bu çalışma boyunca taşeronluk sisteminin Tuzla tersanelerinde nasıl işler hale geldiğini, taşeron işçilerin gündelik hayat pratiklerini deneyimleme sürecini ele alarak anlamaya çalıştık. Bunun yanında esnek üretim biçimini gündelik hayata bakarak anlamaya çalışırken değinmemiz gereken diğer bir nokta, esnek üretim biçiminde çalışma saatleri kavramının esnek hale gelerek günün her saatini kapsamasıdır. Türkiye'den örnek verirse sağlık sektöründe çalışma saatleri genel olarak sabah 8 akşam 5'tir. Fakat çalışma saatleri esnek çalışma saatleri adı altında uzatılmış ya da hastanenin bölümleri örneğin röntgen bölümü alt firmalara ihale ile

¹ Edward Palmer THOMPSON, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Çev: Uygur Kocabaşoğlu.

² Ellen Meiksins WOOD, **"İlişki ve Süreç Olarak Sınıf"**, Çev. E. Atilla AYTEKİN.

³ Bkz. (1), THOMPSON, 39

⁴ Bkz. (1), THOMPSON, 39

devredilerek burada çalışanlar bu firmaların belirledikleri çalışma saatlerine göre çalıştırılmaktadır. Diğer bir çarpıcı örnek mühendislerin esnek üretimle birebir örtüşen gündelik yaşamlarıdır. İşin tamamının bitirilmesine odaklı ve genellikle proje temelli çalışma yürütülmesi, mühendislerin çalışma saatlerini belirsizleştirmekte [hafta içi zorunlu mesailer, hafta sonu pazar dâhil yedi gün çalışma gibi] ve işin kısa sürede bitirilmesi gerekliliği çalışma sürelerinin evlerde geçirdikleri saatleri de kapsar hale gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla çalışma saatleri günlük hayatın neredeyse yarısından fazlasını kapsamaktadır. Bu nedenle esnek üretim biçimini çözümlenmeye çalışırken sadece işin yapıldığı mekândaki çalışma saatlerinde yaşananlara bakmak eksik kalacaktır. Çünkü bu bakış açısı örneğin mühendislerin evlerine döndüklerinde gece yarısına kadar proje hazırlamalarını ya da çeşitli departmanlarda çalışanların evlerinde rapor hazırlama süreçlerini dışarıda bırakmaktadır. Bu nedenle bu çalışma esnek üretim biçimini irdelerken bu noktadan da referansla gündelik hayatın her alanına bakmayı hedeflemiştir. Buradan hareketle taşeron işçilerin gündelik hayatlarına bakarken sadece tersanedeki üretim süreci içindeki yaşamlarını değil, iş sonrası eve gidince neler yaptıkları, bir sonraki iş günü için neler yaptığı, kahveleri ne için kullandıkları, arkadaşlık ilişkilerini hangi temeller üzerine kurdukları, örgütlenme ve ortak mücadele alanları yaratma konusunda ki fikirleri ve deneyimleri, iş yerindeki davranış biçimi ile iş dışındaki davranış biçimlerinin aynı olup olmadığı, tersanecilik üzerine neler düşündüğü, gelecekte beklentilerini gibi birçok konuyu içermektedir. Bunun nedeni ise taşeronluk sistemi çalışma saati kavramını belirsizleştirerek neredeyse tam gün mesailerini zorunlu kılmış, mesai sonrası yaşam alanında özellikle çalışma saatlerinin uzun olması ve sektörün emek yoğun bir alan olması nedeniyle işçilerin sadece bir sonraki güne hazırlık yapmaları için zamanlarının kalmasına neden olmuştur. Tersaneden çıktıktan sonra tersane ile bağ koparılmayarak bir sonraki güne hazırlık örgütlenilmeye çalışılmaktadır; duş alınması, kaynak yapanların gözlerini dinlendirmesi ya da aşırı yorgunluk nedeniyle işçilerin neredeyse evden çıkmamacasına dinlenmesi ve uyuması bu alanda esnek üretiminin gündelik hayatta toplumsal yeniden üretimi nasıl baltaladığını göstermektedir. Taşeron işçiler işten arta kalan zamanlarını ailesi ya da kendisi için harcamamakta, bir sonraki günün yoğun ve hızlı iş temposuna hazırlanmak için kullanmaktadırlar. Böylece

gündelik hayat pratiklerine bakmak, emek ve sınıf literatürüne dair bilgi üretme noktasında bu açıdan zorunlu bir alan olmaktadır.

Başlangıç niteliğinde olsa da bu alanda nasıl bir bakış açısına sahip olduğumuzu aktarmaya çalıştım; ama burada önemli bir soru karşımıza çıkmaktadır: Neden Tuzla tersaneleri?

2007-2008 yılı ders döneminde “Sınıf Çalışmaları Atölyesi” dersi kapsamında Kiraz Özdoğan ve Ayşe Acar ile birlikte, Tuzla tersanelerinde iş kazalarının yoğun olduğu dönemde bu konuya dair proje hazırladık. Proje kapsamında yaptığımız araştırmada işçilerle, sendikacılarla, gemi mühendislerinin bağlı olduğu Oda’daki yöneticilerle görüşmeler yaparak bir anlamda Tuzla tersanelerinde bugüne kadar neler olmuş ve taşeronluk sisteminin gelişimiyle emek biçimlerinde ve sınıf söyleminde neler değişmiş bunlara bakmaya çalıştık. Bu çalışma hem kollektif yapılması hem de bu alana dair bizim yaptığımız ilk ciddi çalışma olması açısından önemliydi. Tersane ve çevresine her gittiğimizde ders kapsamında bugüne kadar gördüğümüz her konu yeri geldi anlamsızlaştı, yeri geldi ‘evet okuduklarımız buralardaki deneyimlerden çıkmış’ dediğimiz anlar oldu. Çalışma boyunca bizim için medyada görünenden öte işçilerin, sendikacıların, mühendislerin yaşanan bu süreci nasıl deneyimlediği önemliydi. Dolayısıyla bu çalışma onların deneyimleri ve söylemleri ile şekillendi. Çalışma bittikten ve yazımız⁵ Birikim dergisinde yayımlandıktan sonra Ulus Baker’in⁶ bahsettiği bir dert taşımaya başladık. Tuzla tersanelerinde işçilerin gündelik hayatlarına bakarken gördüklerimiz bu işin burada bitmemesi gerektiği ve oraya dair yazılacakların ve söyleneceklerin devam etmesi gerektiğini açığa çıkardı. Bu proje bittikten sonra Ulus Baker’in belgesel sinemacılar için söylediğini sosyal bilimci olarak dikkate alıp bu alanda devam etmem gerektiğini düşündüm. Ulus Baker şöyle diyor: ‘Belgesel sinemacılar sosyal bilimcilerden çok daha güçlü etik kaygılara sahipler (gazetecileri bir tarafa bırakırsak). Çünkü kullandıkları ortamın insanlar üstündeki etkisinin ne

⁵ Suna YILMAZ,- Kiraz Özdoğan, vd., “Tuzla Tersanelerinde Emek Süreci Açısından Yaşanılanlar ve Oluşturduğu Deneyimler”.

⁶ Ulus Baker, **Video Üzerine**, <http://www.fotografya.gen.tr/issue-15/video.htm>.

kadar büyük olduğunu hissediyorlar. Böyle bir kaygıyı ben hiçbir sosyal bilimcide görmedim. Biz anketimizi yaparız, geçeriz... Sonuçlarımızı çıkarırız büyük bir rahatlıkla... Ama bu araştırdığımız yoksulluğu "gördüğümüz" manasına gelmez. Onu belki "anlarız", "söyleriz", "iletiriz" ama "görmeyiz". Oysa yoksulluğun pekâlâ birçok, belki de sonsuz imajı vardır.⁷ Bu 'sonsuz'luk fikri Tuzla'ya dair yaptığımız araştırmada, gündelik hayata bakan kısmının üzerinde daha fazla zaman harcamak gerekliliğini açığa çıkardı. Ve bu tez çalışması da o aşamadan sonra şekillenmeye başladı. Yaklaşık ders kapsamında yaptığımız araştırmayı da dâhil edersek iki yıldır Tuzla tersaneleriyle dirsek temasımız söz konusudur. Proje bittikten sonra iş kazalarına karşı Limter-İş⁸'in örgütlediği iki günlük grevde işçilerle yan yana durduk. Onlarla sohbet etme zamanınız olması nedeniyle onların anlattıklarına kulak vererek hem anlatılanları not ettik hem de eyleme katıldık. Her fırsatta projedeki arkadaşlarımla işçilerin olduğu her mekânda yer almaya çalıştık. Tez çalışmasının konusu da böyle bir ortamda şekillendi. Tezin odak noktası gündelik hayat olmakla birlikte, gündelik hayat kavramı Tuzla tersanelerinde hem üretim organizasyonunun bir fiil çalışanı olan taşeron işçilerin deneyimleri hem de onların iş çıkışından sonra mahalledeki, evdeki yaşamlarında edindikleri deneyimleri içine alarak örülmeye çalışıldı.

Tez çalışmamın konusunu ve çerçevesini belirledikten sonra taşeron işçilerinin yaşadıklarını daha iyi anlamak için neler yapabilirim diye düşünürken, alana çıkıp sadece anket, derinlemesine görüşmeler yaparak sonuç alamayacağımı bu nedenle işçilerin yaşamlarına dâhil olmanın ve onların yaşadıklarına tanık olmanın yollarını aradım. Bu sorulara cevap aramaya çalışırken üniversitede katıldığım ders kapsamında Michael Burawoy'un⁹ işçileri konu alan etnografik çalışmasını ele aldık. Bu fikir uzunca bir süre cevap aradığım sorular için yeterli olabilir diye düşünürken tersanelerde çalışan olarak yer almak işçilerin hayatlarına dâhil olmak için önemli bir adım olabilirdi. Fakat iş aramaya serüvenim hüsrarla sonuçlanınca işçilerin gündelik

⁷ Ulus BAKER, **Video Üstüne**, <http://www.fotografya.gen.tr/issue-15/video.htm>

⁸ Liman, Tersane, Gemi Yapım ve Onarım İşçileri Sendikası, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na bağlı bir sendikadır.

⁹ Michael BURAWOY, **The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism**. Henüz çevirisi yapılmamıştır.

hayatlarına dahil olabileceğim ve bir anlamda onların hayatına tanıklık edebileceğim çeşitli yöntemler geliştirdim. Çalışma sahalarına dahil olmaktan, protesto eylemlerine katılmaya, evlerine misafir olmaktan, dernek ve kahvelerine misafir olmaya, sendikadaki toplantılara katılmaya kadar birçok yöntem bu çalışmanın bel kemiğini oluşturan gündelik hayat pratiklerini anlamak için kullanıldı. Şunu belirtmekte yarar var: Bu çalışmada sadece sosyoloji disiplininin bu alana bakarken kullandığı yöntem ve teknikleri kullanılmadı; disiplinlerarası bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılarak bu alanda çeşitli disiplinlerin yaptığı araştırmalar incelendiği gibi gündelik hayatın çerçevesini oluşturabileceğimiz fotoğraflardan da yararlanıldı. Çeşitli araştırma tekniklerinin kullanılmasının sebebi gündelik hayat pratiklerini anlamaya çalışırken sadece tek bir disiplinden yararlanmanın eksik kalacağına inanmaktır. Gündelik hayata bakmak disiplinlerarası bir bakışı gerekli kıldığı gibi disiplinlerarası bir yöntem geliştirmeyi de gerekli kılmaktadır. Bu tartışma gündelik hayata bakmanın bilimsel bilgi üretmede ki öneminin ne olacağı konusunda metodolojik bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Ölçülebilir, denenebilir bir bilgi olmasından öte gündelik olanın sıradanlığı içinde oluşan bilginin sosyal bilim araştırmalarında veri edinilecek bir alan olarak tasavvur edilmesi gerekliliği, metodolojik tartışmanın yapıldığı bölümde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bunun yanında araştırmanın bir parçası olan araştırmacının gözlemlerinin ve kişisel deneyimlerinin çalışma için önemli olduğu düşünülerek kimi yerde bu deneyimlere yer verilmiş ve araştırmacının da çalışma boyunca deneyimlediklerinin araştırmanın seyri açısından neye tekabül ettiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Disiplinlerarası bir bakış açısı geliştirerek kavramsal ve yöntemsel çerçevesini kurduğum araştırmaya kaynaklık eden çalışmalardan burada kısa da olsa bahsetmenin önemli olduğunu düşünmekteyim. Emek ve sınıf literatürü açısından verili sınıf koşulları kadar öznenin eylemlerinin ve öznenin edinmiş olduğu deneyimin gerek işçi sınıfı oluşumu açısından gerekse sınıf mücadelesi açısından önemini vurgulayan çalışmaların başında E.P. Thompson'un 'İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu' adlı çalışması gelir. Thompson, gündelik hayat pratiklerini özne etkinliği açısından değerlendirilip, öznenin etkinliğini nesnel koşulların belirleyiciliği kadar

dikkate alınmıştır. Thompson, işçi sınıfının verili nesnel koşullarla oluşup-bittiğini değil verili nesnel koşullarının işçi sınıfı için başlangıç olduğunu ve bu noktadan sonra deneyimin devreye girdiğini, bu deneyimin ise işçi sınıfını şekillendirdiği gibi onun mücadelesini de şekillendirdiğini İngiliz işçi sınıfının oluşum sürecini anlatarak öne çıkarmıştır. Bu kitabın her sayfasında deneyim kavramının işçi sınıfının oluşumu açısından ne kadar önemli olduğu o dönemlerin olayları irdelenerek açığa çıkarıldığı gibi işçilerin bu tarihsel yaklaşım içinde aktör olarak yer aldığı altı çizilmiştir. Deneyimin aktarılması noktasında işçilerin gündelik hayatları öne çıktığı gibi Thompson, gündelik hayat pratiklerinin önemini sınıf mücadelesi açısından değerlendirerek mücadelenin geliştirilebilmesi için gündelik olanın bilgisine bakmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu vurgusuyla işçi sınıfı için sadece grevlerin, sokak gösterilerinin, işgallerin bilgisinin değil gündelik olanın sıradanlığı içinde oluşan bilginde önemli olduğunu anlatmaya çalışır. Thompson'un çalışması, araştırmamızın hem kuramsal çerçevesi oluşturulurken hem de yöntemi kurgulanırken örnek alınmakla birlikte onun emek ve sınıf literatürüne olan katkısına Türkiye'den buranın koşulları içinde şekillenen bir çalışma ile destek sunulmaya çalışılmıştır. Thompson'un çalışması ile tersanelerde yaptığımız çalışma hem emek ve sınıf konusunda düşündüklerimiz hem de alandaki tavrımız nedeni ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik ile Türkiye'de bu bakış açısıyla yapılan çalışmaların sağladığı katkıyı desteklemek ve bu alanda yapılan saha araştırmalarının artmasına yönelik bir temenniyi de kuvvetlendirmek amaçlanmıştır.

Diğer bir çalışma Nevra Akdemir'in¹⁰ taşeronluk sisteminin oluşumunu yapısal anlamda aktaran çalışmasıdır. Akdemir'in çalışmasından önce bu alana dair bir araştırma söz konusu değildir. Bu çalışmada taşeronluk sisteminin yapısal anlamda nasıl kurulduğu, armatör ve mühendisler tarafından nasıl desteklendiği, firmaların hangi yasalar çerçevesinde iş yaptığı, firmaların yan sanayi ve fason üreticilerle nasıl bağ kurduğu, taşeronluk sisteminin işçiler açısından oluşturduğu olumsuz tablo [sosyal haklar anlamında hiçbir hakka sahip olmamaları] anlatılarak bir anlamda Tuzla tersanelerinde taşeronluk sisteminin tersane- taşeron firmalar-

¹⁰ Nevra AKDEMİR, **Taşeronlu Birikim Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme**.

işçiler üçgeninde nasıl bir tablo çizdiği haritalandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma alanı anlamak noktasında ufuk açıcı olmakla birlikte bu alanda esnek üretim biçiminin nasıl işlediğini anlatması açısından değerli bir çalışmadır. Tez çalışmasının konusuna karar verilirken oradaki yapının nasıl işlediği, nasıl oluştuğu, hangi dinamiklerin nasıl şekillendiği gibi birçok konu bu çalışmanın sunduklarıyla kurgulanmıştır. Tuzla tersanelerini taşeronluk sisteminin ortaya çıkardığı taşeron işçilik üzerinden okumaya çalışan ve bunun için gündelik hayat pratiklerine bakmaya çalışan bizim çalışmamız ise Akdemir'in çalışması ile birbirini tamamlar niteliktedir. Bir yanda taşeronluk sisteminin yapısal anlamda nasıl işlediğine dair bir çalışma diğer tarafta bu tablonun tersanelerde taşeron işçiler tarafından nasıl deneyimlendiğini anlatmaya çalışan bizim çalışmamız Tuzla tersanelerine dair bütünlüklü bakabilmek ve emek ve sınıf meselelerine bu açıdan katkı sunması açısından önemlidir.

Gündelik hayat üzerine yapılan çalışmalar emek ve sınıf tartışmaları açısından çok yeni olmakla birlikte, bu alanda üretilen bilginin bilimsellik tartışmaları içinde hala tartışılıyor olması, gündelik hayatın bilgisini açığa çıkarmaya yönelik çalışmaları zorlaştırmaktadır. Bunun yanında işçi sınıfına dair çeşitli yaklaşımlar işçi sınıfının daha çok grev alanlarında, sokak gösterilerinde ve fabrika işgallerinde görünürlükleri ile ilgilenmiş ve işçilerin gündelik hayatlarını nasıl örgütledikleri ve yaşantıladıkları geri bir aşamada tartışılmıştır. Bu ise bizim tez çalışmasından iddia ettiğimiz gibi eksik bir yaklaşımdır. Çünkü işçi sınıfı sadece grevde görünür olmaz gündelik hayatın her alanında işçi olmanın getirdiği bir yaşamı sürdürür. Bu nedenle bakılması gereken gündelik hayatın her anı ve her alanıdır. Bu perspektifle hazırlanmış çalışmalar çok az olmakla birlikte bazılarında kısaca bahsetmeye başlayabiliriz.

Metin Özügürlü doktora çalışmasını 'Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu'¹¹ başlığı adı altında Denizli'de tekstil sektöründeki 'küresel' üretimin işçi sınıfı oluşumuna ve proleterleşme örgüsüne doğrudan etkisini incelemiştir. Buldan

¹¹ Metin ÖZÜĞURLU, **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu**.

ve Babadan’da yaptığı alan araştırmalarıyla kapitalist sistemin yayılmacı mantının bu iki kasabanın kendi iç dinamikleriyle nasıl şekillendiğini açığa çıkarmıştır. İşçilik deneyiminin yanında kentli olma, enformel ilişkilerin yaygınlığı, kent merkezine yakınlık, işçilerin küreselleşme adı altında esnek üretim sisteminin getirilerini algılama biçimleri ve bu algılama biçiminin şekillendirdiği yaşamları gibi daha birçok konu bu çalışmada öne çıkarılmış ve bu durumun işçi sınıfı için ne anlama geldiği üzerinde tartışılmıştır. Bu tartışmada üretilen fikirler şöyle özetlenebilir: Örgütsüz işçilerin yaygınlığı dikkat çekilerek esnek üretim biçiminin işçi sınıfı içinde parçalanmışlık yarattığını ve esnek üretimin uğrak hale geldiği her yerde oranın iç dinamiklerinin sistemin işleme açısından avantaj ya da dezavantaj yaratabileceği iki kasabanın karşılaştırılması ile öne çıkarılmıştır. Bunun yanında küreselleşme kavramı tartışılarak bu kavramın yeni olmadığı kapitalist sistemin işleyiş mantığı içinde zaten yayılmacı olduğuna dikkat çekilerek bu kavramın emperyalizm kavramının yeni bir sömürgecilik evresi olduğu iddia edilmiştir. Özetle; Metin Özüğurlu esnek üretim biçiminin Denizli’de dokumacılık örneğinde nasıl işlevsel hale geldiğini işçilerin gündelik hayat pratiklerine bakarak öne çıkarmış ve burada oluşan bilginin emek sınıf tartışmaları kadar sosyalbilim içinde önemli olduğunu vurgulayarak aynı zamanda metodolojik bir tartışma da yürütmüştür. Bu alandaki diğer bir çalışma Ali Ekber Doğan’ın¹² Praksis dergisinde ‘Mekân Üretimi Ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişkisine Kayseri’den Bakmak’ başlığıyla yayımlanan çalışmasıdır. Kayseri’de esnek üretim biçiminin mekân üzerinden değerlendirmesi yapılırken bakılması gereken alanın gündelik hayat pratikleri olduğu iddia edilerek işçi sınıfının oluşumunda verili sınıf konularının yanında din, etnik köken gibi olguların etkili olduğunu ve bunların görünür kılındığı alanın ise gündelik hayat pratikleri olduğu vurgulanarak bu alanda yaptığı çalışma sonrasında bu dinamiklerin mekânın üretimi konusunda belirleyici olduğunu açığa çıkarmıştır.

Bu örneklerin sayısı çok olmamakla birlikte bu çalışmalara bakıldığında esnek üretim biçiminin işçi sınıfının yapısında nasıl bir dönüşüme neden olduğunu

¹²Ali Ekber DOĞAN, “Mekân Üretimi Ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişkisine Kayseri’den Bakmak”.

açığa çıkarmanın gündelik hayat pratiklerine bakmak ile mümkün olduğu görülecektir. Buradan hareketle yukarıda bahsettiğimiz araştırmalara benzer bir perspektifle hazırlanan tez çalışması hem sosyalbilimler hem de emek ve sınıf tartışmalarına naçizane bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu katkı daha çok küresel söylem içinde kapitalist üretim organizasyonun 1970 sonrası Türkiye yerelliği içinde Tuzla tersanelerinde nasıl görünür kılındığını ve “yeni” işçilik biçimi olan taşeron işçiliğinin tersanelerde nasıl bir gündelik hayat örgütlediğini içermektedir. Özellikle sınıf meselesinin sadece verili sınıf koşullarından değil hemşerilik gibi çeşitli enformel ilişkilerle beslendiğini, çalışma koşullarının belirlenmesi ve sürdürülmesi noktasında hem tersane yönetiminin hem de taşeron firma sahiplerinin keyfilik üzerinden nasıl inşa edildiğini, işçilerin tersanelerde taşeronluk sisteminin ortaya çıkardığı ve bir anlamda işçi sınıfı mücadelesini baltalayan tek bir firmada uzun süreli çalışmak yerine sürekli firma değişikliğinin olmasının hem firmalar hem de sınıf mücadelesi açısından ne anlama geldiğini, işçilerin minnet borcu nedeniyle haklarını elde etmede ve devamlılığı noktasında geri planda durduğunu, işçilerin kendi aralarında statü farklarını etnik kimlik meselesiyle oluşturabildiğini ve kadınların görünmez emekleriyle erkek işçiyi toplumsal yeniden üretim sürecine hazırladığını, kent mekanının tersanelerin gelişimiyle nasıl şekillendiğini açığa çıkarması açısından bu çalışma birçok konuya değinmektedir. Bu nedenle yukarıda bahsettiğimiz çalışmaları, Tuzla tersanelerine dair yaptığımız araştırma desteklemekte ve bu alanda gündelik hayat perspektifinden bakılarak yapılan çalışmaların sayısının artırılmasına ön ayak oluşturmaktadır.

2. EMEK VE SINIF TARTIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. 1970 Sonrasında Kapitalist Üretim Organizasyonunda Yaşanan Dönüşümlere Kapitalist Üretim Organizasyonun Tarihsel Gelişimi İçinden Bakmak

Kapitalist üretim organizasyonunun tarihsel gelişimini anlamaya çalışmak, birçok yapısal özelliğini ödünç aldığı manifaktür üretim örgütlenmesini karşımıza çıkarmaktadır. Manifaktür üretim organizasyonu gerek örgütlenme biçimi gerekse son dönemlerinde geçirdiği dönüşümler açısından, kapitalist üretim organizasyonunun ve 1970 sonrası esnek üretim olarak adlandırılan yapının nasıl bir yerden beslendiğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kapitalist üretim organizasyonunun çıkış noktasını Marks, “çok sayıda işçinin, aynı zamanda, aynı yerde, tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmaları”¹³ olarak nitelerken manifaktür üretim biçiminin çok sayıda işçi çalıştırmanın dışında lonca zanaatkârlığından pek farkı olmadığını belirtir. Ustanın ve az sayıda çırağın çalışmasından öte, çok sayıda ustanın ve çırağın ‘elbirliği’ ederek bir arada çalışmasını Marks, kapitalist üretimin mantığı olarak açıklamaktadır.¹⁴ 16. yüzyıl ortasından 18. yüzyıl sonuna kadar manifaktür üretim biçiminin iki şekilde yürütüldüğünü vurgulayan Marks, bu iki biçimde ortak olan noktanın basit elbirliğinin dışında ‘işbölümü’ olduğunun altını çizmektedir. Bu iki üretim biçiminden ilki; bağımsız zanaatkârların metanın üretilmesi için sermaye sahibi tarafından bir yerde toplandığı, her birinin metanın üretilmesi sürecinde yardımcı ya da uzman olarak yer aldığı ve her zanaatçının uzmanlık alanını devam ettirdiği; ikincisi ise aynı zanaatkâr grubunun bir metanın üretilmesi sürecinde işin baştan sona bilgisine sahip olmasına rağmen işin belli aşamalarında uzmanlık bilgisinin bir kısmını kullanması olarak tanımlanır. Bu iki

¹³ Karl MARKS, *Kapital 1*, Çev. Alaattin Bilgi, 313.

¹⁴ A.g.k., 315-316.

biçimde ortak olan nokta, işin elle yapılması ve zanaatkârın bilgi, becerisinin etkin olmasıdır.¹⁵

Bağımsız zanaatkârların ayrı mekânda toplanıp üretim yapmasının dışında, ‘parça-işçilerin birleşmesiyle oluşan kolektif işçi manifaktür üretimin kendine özgü makinesidir’.¹⁶ Manifaktür üretimin kendine özgü makinesi olan kollektif işçi farklı zaman dilimlerinde farklı mekânlarda işi yaparak ürünün parçalarını meydana getirir. Sonrasında ise sermaye sahibi parça işleri birleştiren çalışanları sayesinde ürünü elde etmiş olur. Bunu *heterojen manifaktür* olarak tanımlayan Marks, *homojen manifaktürü* birbiriyle ilişkili bir dizi işlemin adım adım tamamlanması sonrasında ürünün üretilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu iki biçim daha sonra manifaktürün makineyle yürütülen modern sanayiye dönüşmesinde önemli roller üstlenmiştir.¹⁷ Burada tezin konusunu oluşturan esnek üretim organizasyonunun genelde “yeni” olarak tanımlanmasının da altı oyulmaktadır. Şöyle ki tezin bütününde üzerinde duracağımız nokta; kapitalist üretim organizasyonu yaşadığı krizleri atlatabilmek için sırtını dayadığı güvenilir yer yüzyıllar içinde edindiği deneyimdir. Örneğin ekonomik krizlere çözüm yolu olarak sunulan parça başı işçiliğin başlangıç noktası *parça-işçiliktir* diyebiliriz.

18. yüzyılda makinelerin icadı ve 19. yüzyılda fabrikaların gün yüzüne çıkmasıyla *homojen manifaktür* kapitalist üretim organizasyonunun mantığı içinde dönüştürücü güç olarak karşımıza çıkar. *Heterojen manifaktürün* fabrika üretim sisteminden daha fazla görünür kılınması için iki yüzyıla ihtiyacı olacaktır. Kapitalist üretim organizasyonunu anlatırken unutmamız ve tezin geneli boyunca da hâkim olan vurgu; bir üretim biçimindeki dönüşümler keskin ayrışmalar yaratmıştır açıklaması yerine, yapılar birbirinden devraldığı birçok özelliği bünyesinde barındırırken yeni oluşmakta olan sürece ayak uydurabilmek için devraldığı birçok özellik üzerinde değişiklik yapabildiğidir. Dolayısıyla fabrika tipi

¹⁵ A.g.k., 329.

¹⁶ A.g.k., 338.

¹⁷ A.g.k., 332.

üretim geçişin aynı anda gerçekleşebileceği beklentisi üretimin niteliksel özelliklerinin yadsınmasını doğuracaktır.¹⁸

Fabrika tipi üretim biçiminin tipik özelliği, manifaktür üretimde öne çıkan *zanaatkârların elbirliğinin* burada *makinelere elbirliği* olarak biçim değiştirmesidir.¹⁹ Zanaatçının kullandığı el aletleri makinelerin doğuşuna kaynaklık etsede “ sanayi devriminin çıkış noktası olan makine, tek bir aleti kullanan işçi yerine, çok sayıda benzer aletleri çalıştıran ve gücünün biçimi ne olursa olsun tek bir devindirici güç tarafından devindirilen bir makineyi koyar.”²⁰ Buharlı makinenin icadı bir dönüm noktası olsa bile o ana değin çeşitli icatlar yapılmıştır. Ama bunların neden bu denli dönüştürücü etkisinin olmadığı, bu icatların işlenmesi için zanaatkârların el emeğine ihtiyaç duymasında yatmaktadır. Zanaatkâr burada makinenin işleyişini biçimlendirmektedir. Fabrika tipi üretimde ise makineler ön plana geçerek el emeğini varolan organizasyonunun bir parçası haline getirmiştir.²¹ “Öyleyse fabrika sisteminin ilkesi, işin zanaatçılar arasında bölünmesi ya da derecelenmesi yerine, sürecin kendi temel öğelerine bölünmesini koymak oluyor.”²²

Zamanla makine zanaatkârın emeğini sistemin bir ögesi haline getirirken üretimin genişleyip gelişmesi sonucunda makineler sürecin ihtiyacına göre artık kendi dev makinelerini üretmeye başlar. Zanaatçının el aletleri üretime zanaatçı tarafından değer katarken makinenin yaygınlık kazanması ve üretimde önemli bir yer edinmesiyle birlikte artık makine, zanaatçının dışında metaya kendi varlığından kaynaklanan bir değer katar. Teknik gelişmeler üretim alanında birçok dönüşümlere neden olsa da bu durum, makineleri kullanan çalışanlar açısından aynı olmamıştır. “Sermaye şimdi artık işçiyi el aleti ile değil, bizzat aletler kullanan bir makineyle işe koşar. Bu nedenle büyük sermayenin, büyük fiziksel kuvvetleri ve doğa bilimlerini üretim sürecine katarak, emeğin üretkenliğini olağanüstü derecede yükselttiği ilk bakışta görülür; ama bu artan üretken gücün, artan bir emek harcaması karşılığı satın

¹⁸ Berna GÜLER MÜFTÜOĞLU, *Fason Ekonomisi: Gedikpaşa’da Ayakkabı Üretimi*, 23.

¹⁹ A.g.k., 23.

²⁰ Bkz. (13), MARKS, 363.

²¹ Bkz. (13), MARKS, 366 Dipnot 15.

²² Bkz. (13), MARKS, 367 Dipnot 17.

alınmadığı derhal görülmez.”²³ Emek üretkenliği olağanüstü bir şekilde artarken buna paralel olarak artması beklenen ücretler ve sosyal haklar artmadığı gibi aksine ucuz emek gücü olarak sahneye kadınlar ve çocuklar çıkar. Erkeğe ait kas gücü, artık zaruri ihtiyaç olmaktan çıkınca esnek bir vücut yapısına sahip olan kadınlar ve çocuklar fabrika üretim sisteminin vazgeçilmez bir aracına dönüşürler. Kadınlar ve çocukların fabrikalarda ucuz emek gücü olarak çalıştırılmaya başlanmasıyla kapitalist, çocukların oyun alanlarına el attığı gibi aile içinde birlikte harcanan zamana ve emeğe de el koymuş olur.²⁴ Sömürünün derecesi ileriki dönemlerde aile fertlerinin tek tek çalıştırılmasından öteye taşarak kapitalist, artık ailenin emek gücünü satın almaya başlar. Ve Marks’ın belirttiği gibi işçi, eşinin ve çocuğunun emek gücünü satılığa çıkararak ‘köle tüccarı’²⁵ haline dönüşür. Kapitalist daha fazla kar elde etmek amacıyla kadın ve çocuk işçiliğini kullanmasının yanında, çalışanların emek gücünden daha fazla yararlanmak için işgününü uzatır. Fakat toplumsal tepkinin artması nedeniyle işgününü uzatmak yerine emeğin yoğunlaştırılmasını öngören bir çalışma planı uygular. “Emek” yoğunluğunun artırılmasına rağmen çalışanlar fabrikada, manifaktür üretim biçiminde edindiği deneyimlerin yavaş yavaş yok olduğuna tanıklık edecektir. İşçi üretimin canlı birer parçası iken, fabrikada canlı bir eklenti haline dönüşür ve aynı mekanik işi tekrarlaması sonrası hem sinir hem de kas sisteminin hareketi sınırlanır; böylece vücut ve zihin faaliyetinin özgürlüğü elinden alınmış olur²⁶.

İşçi, üretim aracı haline dönüşürken kendi sınıfsal deneyimleri içerisinde çalışanların sınıf-içi ayrışmaları da farklılaşır. Manifaktür sistemde çalışanlar arasındaki ayrışma emek-gücünün zorunluluğu üzerinden şekillenirken fabrika sisteminde, bu, teknik işbölümü üzerinden şekillenir. Teknik işbölümünü oluşturan

²³ Bkz. (13), MARKS, 373.

²⁴ Bkz. (13), MARKS, 380.

²⁵ Bkz. (13), MARKS,380.

²⁶ Bkz. (13), MARKS,405 Dipnot 103. Marks, F.Engels’ten alıntılacağı örnekte şunlara yer veriyor. “Mr. Molinari gibi, sıradan ve serbest ticaret yanlısı bile şunları diyebiliyor: ‘Günde on beş saat, bir makinenin tek düze hareketini gözlemlemek durumunda olan bir kimse, aynı sürede kendi fizik gücünü kullanmasından daha fazla tüketir. Çok uzun süreli olmamak üzere belki de zihinsel bir jimnastik hareketi görebilecek bu gözcülük, süre uzun olursa, aşırılığı nedeniyle de vücudu da yorar.’ (G. DE Molaniri, Etudes Economiques, Paris 1846, [s.49].)

etkenler ise yaş, cinsiyet, deneyimli olma, teknik bilgi olarak sıralanabilir.²⁷ Marks, fabrika içi ayrışmanın iki sınıf arasında olmasının yanında ara sınıflar olarak - mühendisler gibi teknik bilgiye sahip olanları da katarak tanımlamaktadır. Ayrıca fabrikada çalışanları makineyi kullanan işçi ile ona çıraklık yapan olarak ikiye ayırmaktadır. Bu noktada vasıf önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat kapitalist üretim organizasyonda vardiya sisteminin kar elde etmenin vazgeçilmez bir parçası olmasıyla vasıfsız çalışanlar ikamesi çok kolay olan bir araç haline dönüşür. Bu nedenle kimi zaman vasıf sahibi olmak dezavantaj yaratabilir.

Çalışma koşullarının zorluğu fabrika içinde ortak ya da bireysel mücadele alanlarının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Kapitalist üretim organizasyonu içinde ‘makine ile emeğin daimi rekabeti’²⁸nde çalışanların sınıfsal deneyimleri de dikkate alındığında çeşitli mücadele pratiklerinin oluştuğu görülmektedir. Buharlı tezgâhların tahrip edilmesi olarak karşımıza çıkan Luddist hareketi²⁹, işçilerin yaşanan sürece tepkisinin en çarpıcı örneğidir. Makine kırıcıları olarak tarihin sahnesinde yer bulan olay, kapitalist üretim organizasyonunun kendini var etmeye çalıştığı topraklarda, sınıf deneyiminin nüveleri olarak adlandırılmaktadır. Bu eylemlere diğer bir örnek 1842’deki cıvata ayaklanmalarıdır.³⁰ Cıvata ayaklanmalarında özellikle Lancashire* yöresindeki pamuklu fabrikalarında çalışanlar buhar kazanındaki kimi cıvataları sökerek işi durdurmaya çalışmışlardır.

19. yüzyılın sonlarına doğru fabrikaların ve çalışanların sayısının artması manifaktür üretimin tipik çalışan profili olan zanaatkârın dışında karşımıza fabrika sisteminin yeni çalışanı olan ‘işçi’yi çıkarmıştır. Bu yeni işçi profili, kapitalist üretim organizasyonu içerisinde en tipik göstergesini Fordist üretim sisteminde bulmuştur. 1911’de E.W. Taylor’ın *The Principles of Scientific Management* adlı kitabı yayımlandığında çok yankı buldu. Bu kitapta “...emek üretkenliğinin her emek

²⁷ Bkz. (13), MARKS, 403.

²⁸ Bkz. (13), MARKS, 412 Dipnot 114.

²⁹ Bkz. (13), MARKS, 411.

³⁰ Bkz (1), THOMPSON, 247.

* İngiltere’nin kuzeybatısında bir il.

sürecinin ayrı ayrı hareketlere ayrıştırılması ve bu ayrıştırılmış işlerin zaman [*saniye ölçer saat*] ve hareket [*hareketli resimler*]³¹ araştırmasının katı standartlarına uygun olarak düzenlemesi yoluyla nasıl radikal biçimde arttırılabileceğini anlatıyordu.”³² Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Taylor’ın üzerinde durduğu esas nokta yönetim, tasarlama, denetim ve uygulama arasındaki ayrışmadır. Taylor’ın üretim organizasyonuna yönelik bu düşünce sisteminin uygulanabilir olup olmadığı en iyi Henry Ford’un otomobil üretim fabrikasında gözlenmiştir. Ford 1908’de Michigan’da otomobil fabrikasını tek bir model üretmek üzere kurmuştur. Otomobil fabrikasının en belirgin özelliklerinden ilk ikisi; üretimin Taylor’ın bilimsel üretim esaslarına dayanması ve üretimin montaj hattı ile gerçekleşmesidir.³³ Montaj hattı üzerinde standart ve kitlesel bir üretimi öngören bu sistem, kalifiye düzeyi düşük işçilerin (Ford gerek fabrikanın kurulum aşamasında gerekse sonraki dönemlerde üretimin maliyetinin düşürmek için göçmen işçileri çalıştırmıştır³⁴) büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşmasını esas almaktadır. Fordist üretimin mantığı içinde, montaj hattının başında olan işçi sadece işin bir kısmını [*sadece cıvata sıkma gibi*] yapmakla görevlidir. İşçinin sürekli aynı işi yaparak iş üzerindeki kontrolünün ve işin verimliliğinin artacağı esasına dayanan bu sistemde, işçilerin üretim bilgileri idari alanda toplanır, çalışma pratikleri merkezi planlama ile belirlenir, işler çok küçük parçalara ayrılır ve bu küçük parçalara dair işçilerin yapacakları detaylandırılır.³⁵ Parçalara bölünen işi yapmakla yükümlü işçi bir bakıma çalıştığı alanda uzmanlaşırken işi oluşturan hareketler analiz edilerek; her hareketin gerektirdiği efor ve kapsadığı süre kaydedilir, gereksiz olan hareketler işin yapılma sürecinden çıkarılır ve ürünün elde edilmesi sürecindeki hareketler en basit, en az gücü ve zamanı gerektirecek şekilde ayarlanarak nitelikli emeğe olan ihtiyaç en aza indirilir.³⁶ Bu hesaplamalar aynı zamanda standart ücretlerin belirlenilmesinde de kullanılmıştır.

³¹Gökhan GÖKGÖZ, **Post- Fordist Üretim Yapılanmasının İşçiler/Çalışanlar/Emek Üzerindeki Sosyo-Kültürel Yansımaları**, Yayınlanmamış yüksek lisans tez, 19.

³²David HARVEY, **Post-Modernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, 147.

³³Antony GİDDENS, **Sosyoloji**, Çev: Hüseyin Özel, Cemal Güzel, 329.

³⁴Bkz. (32), HARVEY, 150.

³⁵Bkz. (31), GÖKGÖZ, 20.

³⁶Bkz. (31), GÖKGÖZ, 21.

Ayrıca Taylorist merkezi yönetim anlayışına dayanan ve dikey örgütlenme ile denetlenmeyi öngören sistemde işçiler, işin gerektirdiği şekilde ilk önce eğitilmekte ve daha sonra işin yapılma sürecinde sıkı denetlenmektedir.³⁷ Emeğin üzerinde tam bir kontrolü öngören bu sistemde işçinin her hareketi standartlaştırılmıştır. Fabrika içinde standartlaşmış hareketler zincirini kuran Ford, işçinin iş dışında kalan zamanında yapacaklarını da planlamak istemiştir. Bu bütünlüklü planlama uğraşının nedeni ise işçinin işten kalan zamanının verimli harcanması bir sonraki iş günündeki verimliliğini etkileyebileceği fikridir. Bu nedenle Ford'un 'yeni insan' tipi sermayenin ihtiyaçlarına ve beklentilerine göre rasyonel bir tüketim kalıbına göre şekillenmiş, ahlaki bakımdan dürüst, iyi bir aile hayatına sahip, akli başında bir insan yapılanmasıdır. Ford bu 'yeni insan' tipinin her adımını kontrol altına almak için 'evlerine sosyal hizmet ordusu göndermiştir.'³⁸

Harvey'e göre fabrikadaki üretimin planlanmasının yanında, toplumsal anlamda Ford'u farklı kılan şey, üretimin yanında tüketimde sürecin bir parçası haline getirmesidir.³⁹ Tüketimi sürecin bir parçası haline getirmek demek, yeniden üretimin fabrika üretimin bir uzantı haline getirilerek kontrol altına alınması demektir. Fabrika montaj hattının işçisi, Taylor'ın ve Ford'un rasyonelleştirilmiş yaşam programına göre, Marks'ın kol emeğini satan işçisinden öteye giderek 'yeni insan' tipine doğru yol almıştır. Bu 'yeni insan'ın boş zaman, tüketim gibi birçok etkinlik alanı fabrikadaki üretimin verimliliğinin düşmemesine göre programlanmıştır. Kapitalist sistemin yaşadığı krizlerin en belirgin nedeni olan aşırı üretim ve tüketimin üretime oranla çok düşük oranda gerçekleşmesi, Ford'un yaşam programı ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Rasyonel ilkelere göre örgütlenmiş bir fabrika üretim sistemi yankısını toplumda çalışanların yeniden üretim alanlarının kontrol altına alınmasında bulmaktadır.

Toplumun ve bireylerinin kontrol altına alınmasına yönelik çabaların diğer bir mimarı 1920'li yıllarda etkili olan John Maynard Keynes'dir. 1920'li yıllarda

³⁷ Nadir SUĞUR, **Fordizm, Postfordizm ve Ötesi**.

³⁸ Bkz. (32), HARVEY, 148.

³⁹ Bkz. (32), HARVEY, 148.

kendini hissettirmeye başlayan ve kapitalizm için tehdit unsuru olacak olan krizin, aşırı üretim ve dengesiz büyümeden kaynaklandığını ileri süren John Maynard Keynes, Ford'un tüketimin üretim kadar öncelikli olduğu fikrini destekleyerek sosyal refah devletinin görevlerini iktisat kuramında dile getirmiştir. Keynes 1920'li yılların pazarının dar olduğunu ve çıkacağını iddia ettiği [1929 yılındaki Büyük Buhran] krizin aşılmasının tek yolunun pazarın genişletilmesi olduğunu altını çizmiştir. Keynes, en fazla tüketenlerin yoksullar olduğunu belirterek pazarın yoksullara göre oluşturulması gerektiğini dile getirir. Devletin görevi de tamda bu noktada başlar; devlet yoksulların kira, yiyecek, giyecek gibi ihtiyaçların karşılanmasında destekleyici güç olursa, örneğin yoksullara konut yaparsa tüketimin artacağını ve krizlerin de yaşanmayacağını belirtir. Bunun yanında üretimin seri ve kitlesel olması nedeniyle ekonominin halka açılması gerektiğini; ulusal ve uluslararası ekonomik dengelerin korunması için tüketicilerin gelirlerinin çok iyi araştırılması ve onların gelirlerinin artırılması gerektiğinin altını çizmektedir. Keynes, hükümetlerin yeni işler yaratmasının yolunun ekonomiye müdahale etmekten geçtiğini belirterek bu düşüncesiyle devletçi kapitalizmin takipçisi olmuştur.⁴⁰ Ulus devlet ideolojisinin gerek ABD'de gerekse de Avrupa'da yaygın kabulü Fordist üretim modelinin ya da Keynesyen ekonominin oluşmasında etkili olduğu görülmektedir. Toplumun düzenlenmesi fikri de bu düşünceyle paralel şekillenmiştir.

Ford ve Keynes ekonomik krizin patlak vermemesi için yoğun çaba harcamalarına rağmen 1929'da Büyük Buhran kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu noktada Ford işçilerin ücretlerinin artırılmasıyla krizin atlatılabileceğine inanmıştır. Ancak bunun etkili bir çözüm yolu olmaması üzerine işçilerin boş zamanlarında kendi geçimlik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bahçe ekimi yapmaları teşvik edilmiştir. Ford'un rasyonel fabrika üretim sisteminde yaşanan sorunların tek sebebi elbette ki 1930'lu yıllardaki Büyük Buhran değildi; aynı zamanda "kapitalist dünya ölçeğinde sınıflar arası ilişkilerin durumu, işçinin uzun saatler boyunca bütünüyle yeknesaklaştırılmış bir emek harcayacağı, geleneksel zanaatkâr becerilerine pek az ihtiyaç gösteren, işçiye tasarım, çalışma temposu ve üretim sürecinin planlanması

⁴⁰ Bkz. (33), GIDDENS, 401.

konularında neredeyse ihmal edilebilir ölçüde bir denetim olanağı tanıyan bir üretim sisteminin kolayca kabulü'⁴¹ fikrinin iflasıdır.

Çalışma koşullarından kaynaklı oluşabilecek çatışmanın önlenemesinin yolu Fordist sistemde ücret artışı olarak görülmüştür. Bu ücret artışı aynı zamanda işçinin üretim sisteminde hiçbir yetkisinin olmamasından kaynaklanan durumuna karşı işçinin tatminini de esas almaktadır.⁴² Fakat tüm öngörüler 1930'lu yılların sarsıcı kriz dalgasıyla birlikte derin yaralar almıştır.

Krizin boyutlarının savaşla birlikte daha da ağırlaşması hem devlet müdahalesinin artmasına hem de 'rasyonel' üretim sisteminin daha fazla işlerlik kazanmasına neden olmuştur. Savaşın yükünün 1945 sonrasına doğru azalmasıyla devletin ekonomideki rolü ve Fordizmin savaş sonrası yıllarda nasıl bir hat çizeceği daha açık bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. 1945'li yıllar krizin ve savaşın edindirdiği deneyimlerle şekillenirken o yıllar Fordizmin bütünüyle olgunlaşma döneminin başlangıcı olarak da tanımlanır. Kriz sinyallerinin ve savaş tehditlerinin uzaklaştırılmasını öngören politikalar uygulanmaya başlanırken bu politikalarının sonuçları kapitalist ülkelerde ekonomik anlamda büyüme olarak gözlenmiştir. İktisadi anlamda istikrarlı bir büyüme beraberinde hayat standardının yükselmesi de getirmiştir.

Harvey'e göre bu yeniden ayağa kalkma girişimini besleyen Fordist üretim ve ekonomiye devlet müdahalesinin dışında farklı dinamiklerdir. Savaş sonrasının izleyen yıllarda emek üzerindeki rasyonel planlama biz dizi sanayi dalının yükselişini de beraberinde getirmiştir. Otomobil, gemi yapımı, ulaştırma teçhizatı, çelik, petrokimya, lastik, elektrikli tüketici malları ve inşaat iktisadi büyümenin motor gücü sayılırken üretim ABD, Almanya, Britanya ve Japonya'da yoğunlaşmaktaydı. Bu ülkelerin yeniden yapılanma planları hem kentsel yenilenmeyi -alt kentleşme-, sanayinin, nüfusun çevreye doğru yayılmasını

⁴¹ Bkz. (32), HARVEY, 150.

⁴²Veysel BOZKURT, **Toplum ve İktisat**, Der: İhsan Sezal, 219.

öngörüyor hem de soğuk savaşın başlamasıyla birlikte bu yayılma bu ülkelerin sınırlarını aşarak komünist olmayan ülkelere doğru ilerliyordu. Bu yayılma girişimi hem uluslararası dengeler açısından belirleyici bir faktördü hem de ileri kapitalist ülkelerinin ‘üretim maliyetlerini’⁴³ düşürebilmek için kendi sınırları dışındaki ülkelere alt yapı kurulmasını öngörmekteydi. Farklı dinamiklerin bir araya getirilmesinin nedeni ise soğuk savaş dikkate alındığında kapitalist ülkeler açısından kitlesel bir dünya pazarının kurulmasının gerekliliğidir.⁴⁴

Böyle bir tabloda işçinin haklarını savunan sendikaların olaylara hangi düzeyde dâhil oldukları her zaman tartışılmıştır. Çünkü ‘komünist tehdide karşı kendi ülke çıkarlarını koruma fikri’ hem sendikaları uzlaşmacı bir hale büründürmüş hem de işçi haklarına dair sermayedarlarla sadece ücretlerdeki iyileştirmeler konularında yapılan anlaşmalar sendikaların rasyonel üretim planlamasının uygulanmasında bir araç haline dönüşmesine neden olmuştur. Örneğin “ABD’nin Midwest ve Kuzeydoğu’nu kitle sanayilerinde sendikalar, toplu sözleşmede hatırı sayılır bir güç kazanıyor, iş tarifi, çalışma güvencesi ve yükselme konularında tabanın bir ölçüde sahip olduğu denetimi koruyor ve sosyal sigorta hizmetleri, asgari ücret ve başka sosyal politika konularında önemli, ama asla belirleyici olmayan bir politik güç elde ediyorlardı. Ancak bu hakları kazanmanın ve korumanın karşılığı olarak, Fordist üretim teknikleri ve büyük sermayenin bunlara uyarlanmış üretkenlik artırıcı stratejileri karşısında işbirlikçi bir tutum benimsiyorlardı.”⁴⁵ Fakat o dönemdeki tüm sendikalarının uzlaşmacı ve ‘aracı’ olduğu ön kabulü o dönemin işçi hareketlerini anlama noktasında bizi yanıltır. İşçilerin üretim planlaması içerisinde sadece bir makine olarak düşünülmesi, Fordist üretimin çıkmazlarını yarattığı gibi sendikalara dair bu ön kabul de o

⁴³ Kapitalist için maliyetleri düşürmenin en kısa yolu işgücünün ucuz olduğu yerlere doğru yönelmektir. Bu nedenle savaşın bittiği [1945 sonrası] yıllarda kapitalist ülkelerinin yeniden yapılanma politikaları doğrultusunda ucuz işgücünün yaygın olduğu yerlere doğru genişlemeleri, sadece komünist bloğa karşı oluşturulmaya çalışılan iyi(!) niyetli kitlesel bir dünya pazarı fikrinin dışında olan bir olgudur. Soğuk savaşın sona ermesinden sonra bile ileri kapitalist ülkelerin ucuz işgücünün yaygın olduğu yerleri tercih etmeleri [Mesela Tuzla Tersanelerini tercih etmeleri bu açıdan iyi bir örnektir] kapitalist üretim organizasyonun mantığı içinde değerlendirilmesi gereken bir noktadır.

⁴⁴ Bkz. (32), HARVEY,152-155.

⁴⁵ Bkz. (32), HARVEY,156.

dönemin işçi hareketlerinin kendi içindeki dönüştürücü unsurlarını anlamamızı zorlaştırır. Bunun yanında büyük ölçekli fabrikalarda çok sayıda işçinin bir arada olması, ‘biraradalıklarından’ kaynaklı sermayedar için tehdit unsuru oluştururken bu durum işçi sınıfının gücünü artırmaktaydı.⁴⁶ Bu güç, işçi sınıfının çalışma koşullarının düzeltilmesi ve sosyal hakların elde edilmesi noktasında verdiği mücadelede önemli bir etken, sosyal devlet olarak sunulan bir sistemde ise yükselen yaşam standardını oluşturan başka bir dinamiktir.

Yaşam standardının yükseltilmesine yönelik politikaların oluşturduğu tabloda bu refah skalasının en üstünde büyük çoğunluğu ‘beyaz, erkek ve yüksek derecede sendikalaşmış işgücü’⁴⁷ yer almaktaydı. Kitlesele üretim desteklediği ülkelerin dışında hatta kitlesele üretim yapan ülke sanayilerinde kitlesele üretim yapmayan fabrika, atölye gibi yerlerde hem çalışma hayatı hem de yaşam standartları açısından çalışanlar ‘diğerleri’ gibi pay almamaktaydı. Düşük ücret, çalışma koşullarının elverişsizliği gibi daha birçok olumsuz koşulların yaşandığı sektörlerde kadınlar, etnik kökeni farklı olanlar bu sektörlerde çalıştırılmaktadır. Bu ise içinde farklı dinamiklerin barındığı toplumsal hareketleri doğurmaktadır. Bunun yanında merkez kapitalist ülkelerin seyrine paralel olmayan ülkelerde de durum refah devleti standartlarından uzaktır. Bu ülkelerde “uluslararası sermayeyle aktif bir işbirliğini seçen çok varlıklı bir yerli seçkinler grubu dışında, halkın yaşam standartlarında ve halka sunulan hizmetlerde (örneğin kamu sağlık hizmetlerinde) pek küçük kazanımlar karşılığında yerel kültürlerin imhasını, bol bol baskıyı ve kapitalizmin çeşitli hâkimiyet biçimlerini getiren bir modernleşme süreci konusunda duyulan hoşnutsuzluklar”⁴⁸ı beraberinde getirmekteydi.

Bir yandan Fordist üretim sistemine göre işleyen fabrikalarda işçilerin yaşadığı sorunlar ve bu sorunların sistemi işlemez hale getirmesi diğer yandan Fordist üretimin olmadığı –bu sayı azımsanmayacak kadardır- çalışma koşulları, düşük ücret gibi birçok konuda sorunların derinlemesine yaşandığı kentlerde,

⁴⁶ Bkz. (32), HARVEY, 157.

⁴⁷ Bkz. (32), HARVEY, 161.

⁴⁸ Bkz. (32), HARVEY, 163.

ülkelerde 1945 sonrası tanımlamak için kullanılan ‘refah devleti’ tanımı 1970’lere doğru çökme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim 1930’lu yılların başında yaşanan kriz ve sonraki yıllarda başlayan dünya savaşı dikkate alındığında içinde benzer ve farklı birçok unsuru barındırmaktadır.

Krizlerin doğmasına neden olan fazla üretim olgusu 1970’i önceleyen ve sonrasındaki dönüşümleri şekillendirmesiyle yine karşımıza çıkmaktadır. Fakat 1970’leri önemli kılan etken sadece fazla üretimden kaynaklı krizin oluşumu değil, Fordist üretim sisteminin işlerlik kazandığı ‘çevre’ ülke dinamiklerinin yarattığı farklı rekabet koşullarıdır. Örneğin bu ülkelerde işçi sınıfı hareketinin görece güçlü olmayışı ve işçi sınıfıyla yapılan sözleşmenin zayıf oluşu dünya ölçeğinde rekabet koşullarının değişmesine neden olmakla birlikte özellikle Batılı ülkelerde yaşanan artçı krizlere getirilen çözüm önerilerinin –esneklik gibi- işçi sınıfının güçlü tepkisiyle karşılaşmaması dünyayı sarsacak krizin sadece birkaç nedenidir.⁴⁹ 1970’lerin krizini sadece fazla üretim ve ‘çevre’ ülkelerdeki değişen dinamiklerle açıklamaya çalışmak hem eksik hem de bakış açımızı sınırlamaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan, o dönemde yaşananları kapsayan ve tezimize kaynaklık edecek şekilde bir anlatı sunmaktır.

1945 sonrası devlet harcamalarının görece artmasına rağmen 1960’larda sosyal devlet harcamalarındaki artışa özel sektörden destek gelmemesi çözüm olarak para politikalarındaki esnek olmayı doğurmuştur. Bunun yanında üretimde yaşanan katılıklar –esnekliğe yer verilmemesi- para politikalarındaki esnek davranışı hızlandıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Para politikalarında yapılan esneklik para basılmasının hızlanmasına neden olmakla birlikte hızla yükselen enflasyon ekonomik ve toplumsal açıdan tehlike yaratmaktadır. Para basma hızının artması ve yatırım alanlarının daralması kaynayan kazandan ilk patlamayı emlak piyasasında karşımıza çıkarmaktadır [2008 itibariye yaşanan krize baktığımızda ABD’deki mortgage krizinin yaşanmasıyla birlikte tüm dünyayı etkileyen bir kriz dalgasının başlaması tesadüflerden öte bir anlam taşımaktadır]. Bunu OPEC’in petrol

⁴⁹ Bkz. (32), HARVEY,164-165.

fiyatlarını yükseltme kararı ve Arapların 1973 Arap-İsrail savaşı sonrası batıya ambargo uygulaması süreci hızlandırmıştır.⁵⁰

Kriz ortamının yarattığı olumsuz durumun aşılmasına yönelik ilk adım işgücü üzerindeki hâkimiyetinin artırılmasında gözlemlenmiştir. Emek üzerinde farklı bir denetim ve yoğunlaşmayı öngören ‘yeni’ plan ise yaygın bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Bu plan ‘teknolojik değişim, otomasyon, yeni ürünler ve alt piyasalar arayışı, emek üzerinde denetimin daha kolay olduğu bölgelere doğru coğrafi kayma, birleşmeler, sermayenin devir süresini hızlandırma çabaları’⁵¹ gibi hedefleri gözetmektedir. Tüm bunlar yeniden ekonomik yapılanma stratejilerini gündeme getirmiştir.

Harvey’in *esnek birikim* olarak tanımladığı bu dönüşüm emek gücü, işgücü piyasası gibi birçok noktada esnekliği barındırmaktadır. Yeni yönetsel değişimlerin teknolojik değişimlerle desteklenmesi esnek birikimin getirilerinden biridir. Bütün bu olumsuz tablodan ayrı olarak krizle birlikte ortaya çıkan yüksek işsizlik oranlarına rağmen, hizmet sektöründe istihdam ters orantılı olarak gözlenmiştir. Fabrika üretim sisteminin krize neden olduğu düşüncesi hizmet sektörünün desteklenmesini ve istihdamın bu nedenle buralara kaydırılmasını gerekli kılmıştır. Buna teknolojik dönüşümlerle birlikte vasıf⁵² kavramındaki dönüşümlerinde etkisi olmuştur.

Emek ve işgücü üzerinde denetimin arttığı diğer bir nokta ise sendikal hareketlerin güçlü olmadığı yerlere doğru kayan üretim sürecinde oluşan deneyimin sendikal hareketin güçlü olduğu bölgelere doğru kaydırılması işçi sınıfı üzerindeki baskıyı artırmaktaydı. Çevre ülkelere kayan üretim, Batılı ülkelerde işçi sınıfının iş güvencesinde tehlikeler yaratmasıyla birlikte ücretler ve çalışma saatleri gibi birçok alanda kısıtlamaların yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bunun yanında ucuz işgücü

⁵⁰ Bkz. (32), HARVEY,166-167.

⁵¹ Bkz. (32), HARVEY,168.

⁵² Öngörülen yeni üretim sisteminde vasıf gerektiren işler olmadığı gibi şirketin sadece çekirdek kadrosunun vasıflı çalışan olması yeterli görülmüştür. Esnek üretim sisteminin vasıf kavramı üzerindeki etkisini araştıran Hacer ANSAL’IN “**Teknolojik Gelişmelerin İşgücü Niteliğine Etkileri**” makalesi bu konuda önemli bir kaynaktır.

olan yerlere doğru kayma oradaki işçi ücretlerinde iyileştirmelere neden olduğu düşünülse de örneğin gemi inşa sektöründe ucuz emeğin olduğu bölgelere kayış o bölgelerdeki çalışan işçilerin üzerindeki denetimi artırmakla birlikte her türlü sosyal hakkında gaspına neden olmuştur. Bu duruma en iyi örnek Türkiye’de gemi inşa sektöründe 1980 sonrası yaşanan dönüşümlerdir. Ucuz işgücü üzerinde denetimin nasıl yoğunlaştığı gibi birçok konu Tuzla Tersanelerini ayrıntılı olarak anlatacağımız diğer bölümlerde konu edilecektir. Fakat yeri gelmişken bir noktanın altını çizmekte yarar var: Kapitalist sistemin yaşadığı dönüşümün batıdan çevreye doğru yayıldığı öngörüsü, kapitalizmin tarihsel ‘ilerlemeci’ mantığı içindeki haklı görülebilir fakat dünya üzerindeki farklı dinamikleri anlama noktasında yanlış kapıları aralamaktadır; bu kapıdan Batıdan ‘az gelişmiş’ ülkelere doğru bir ‘elin’⁵³ uzandığı kabulü ortaya çıkmaktadır. Böyle bir perspektifle yaşanan dönüşümleri anlamaya çalışan yaklaşımlar ise “batı’daki dönüşümler ile dünyanın geri kalanında ortaya çıkan diğer gelişmeler arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi kurarken, analitik, siyasi ve ontolojik açıdan dünyanın büyük çoğunluğunu da yok saymaktadır.”⁵⁴ Fordizmin yaşadığı krize çözüm arayışı zamansal açıdan birebir örtüşmese bile krizin hüküm sürdüğü her yerde aynı stratejilerin uygulanmaya çalışıldığı gözlenmektedir.* Bunun en iyi göstergesi, kapitalist ve kapitalistleşme sürecinde olan ülkelere emek üzerindeki denetimin arttırılmasına yönelik harcanan çabaların birbiriyle olan benzerlikleridir: “ücretleri düşürme, esnek çalışma saatleri gibi birçok konuda

⁵³ Bu el, tahakküm ilişkilerini barındırmakla birlikte direnişleri, etkileşimleri es geçerek erken kapitalistleşmiş ülkelerin gelişim modellerinin gelişmekte olan ülkelere ikamesi olarak düşünülebilir. Bu ise gelişmekte olan ülkenin edilgen ve yaşanılardan etkilenen bir konumda tahayyül edilmesini beraberinde getirecektir.

⁵⁴ Yıldırım ŞENTÜRK ve Sibel YARDIMCI, “Neoliberal Pratiklerden Kesitler: Türkiye’den Örnekler, Giriş: Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektif Alan”, 7.

* Timothy MITCHELL’in “Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi” kitabı Batı ile özdeşleştirilen modernizm, kapitalizm gibi kavramsallaştırmaların bu ülkelere işlerlik kazanması ve doğu olarak tanımlanan bölgelerde bu tür pratiklerin deneyimlenme sürecinin ayrı düşünülmesinin imkânsız olduğunu göstermek açısından önemli bir çalışmadır. Çünkü batıda modern toplum algısının kurumlara yansması eğitim, askerlik gibi alanlarla tanımlanırken Mısır’ın sömürgeleştirilme sürecinde aynı pratiklerin zamansal açıdan da örtüştüğü görülmektedir. Mısır sadece ekonomik anlamda talan ediliyor demekten öte bu kitap bize eğitim, askerlik gibi kurumların hemen inşa edilmeye çalışıldığının gösterilmesi açısından önemli bir tarihsel kırılma yaratmaktadır. Şöyle ki, batı modernizm ve kapitalizme dair tüm pratikleri ilk önce kendi ülkelerinde deneyimliyor sonra doğruya el uzatıyor kabulü bu noktada geçersizdir. Çünkü kendisinin deneyimlediği tüm pratikler aynı zamanda sömürgeleştirmeye çalıştığı ülkelere de deneyimliyor/deneyimleniyor ve sonuçta tüm deneyimlerin toplamını kendisine yönelik tanımlamalarda kullanıyor. Batı gelişmiş, ilerici, modern vs.

zorlamalar, işçilerin tam istihdamdan yarı zamanlı, geçici ya da taşeron türü istihdama kaydırılması.”⁵⁵

Esnek üretimin yapılandırılması, işgücü üzerindeki denetimini artırdığı gibi yeni şirket modellerinin de doğmasına neden olmuştur. Bu şirket yapısının tam merkezinde çekirdek bir çalışan grubu vardır. Bunlar diğerlerine göre avantajlı olmakla birlikte -tam zamanlı çalışma, sürekli statüye sahip olma, emekli olma, statü yükseltme- statülerini kaybetmemeleri için esnek davranmayı birinci destur olarak kabul etmek zorundadırlar. Bu esneklik ise coğrafi akışkanlığa uygun hareket etmelerini ve kendilerinin her koşula uydurmalarını gerekli kılmaktadır. Fakat kriz dönemlerinde bu çekirdek grupta çalışan sayısı düşürülerek bunların yaptığı işler bile taşeron firmalara verilebilmektedir. Bu çekirdek grubun dışındaki halkada büro işi, sekreterlik gibi işleri yapan çalışan grubu yer alır; bunlar her daim ikamesi kolay işgücü potansiyelidir ve vasıf açısından kolayca bulunabilinen çalışanlardır. Bunların dışındaki halkada ise tam zamanlı istihdamdan öte ‘ihtiyaca’ göre istihdam edilen, yarı zamanlı, iş güvencesi oldukça az taşeron çalışanları vardır. Stajyer, sözleşmeli, geçici...olarak istihdam edilenler taşeron şirketin çalışanlarına dâhil edilebilir.⁵⁶ Bu çalışanlar ihtiyaca göre hızla işe alındığı gibi hızla işten çıkarılabilmektedirler. Ve bu ‘hız’ın devingen gücünde yine maliyet açısından şirketleri zorlamayan gruplar yer almaktadır; kadınlar ve etnik gruplar. Böyle bir tabloda oluşan ‘ikili işgücü piyasası’nda⁵⁷ kadınlar ve etnik gruplar daha fazla görünür kılınmaktadır, ancak çalışma koşulları oldukça kötüdür.

Şirket yapısında ve çalışanların profillerindeki dönüşümler, üretim modellerinin faklılaşmasına neden olmakla birlikte, bu modeller krizi atlarmaya yönelik kısa vadeli çözüm yollarından ziyade uzun soluklu bir dönüşümün izlerini taşımaktadır. Esnek üretiminin zorunluluktan kaynaklandığını ifade etmek kriz sonrası dönemlerde bu sistemin sistematik hale gelmesini açıklamamakla birlikte kapitalizmin yaşadığı dönüşümleri anlamaya çalışmak açısından kısır bir döngüyü

⁵⁵ Bkz. (32), HARVEY, 170-171.

⁵⁶ Bkz. (32), HARVEY, 173-174.

⁵⁷ Bkz. (32), HARVEY, 175.

yaratmaktadır. Bu kaniya karşı önerebileceğimiz ve tezin geneli boyunca da yer yer tekrarlayacağımız nokta; kapitalizmin kriz dönemlerinde fabrika üretim sistemine karşı ‘eski’ üretim biçimlerini kullanmaya başlaması aslında bir geriye dönüş değil, kapitalist üretim biçiminde ‘baskın’ olmayan yanlarının görünür kılınması ve işlerlik kazanmasıdır. Esnek üretim sloganıyla taşeronluk sistemi, parça-başı işçilik ve fason üretim dâhil olmak üzere tüm çalışma biçimleri işlerlik kazanırken Marks’ın belirttiği gibi kapitalist sistemde kriz dönemlerinde edinilen deneyimlerle oluşan stratejilerin kriz sonrası dönemlerde de kar elde etmenin anahtarı olarak kullanılmasıdır [kapitalizm krizleri kendini yenileyerek atlatır cümlesi kapitalizmin yaşadığı dönüşümleri anlamaya çalışırken her zaman aklımızın bir köşesinde canlı tutmak gerekir]. Bu durum kapitalist üretim biçiminin küreselleşme söylemindeki parçalı yapısından ziyade daha sıkı bir şekilde örgütlendiğinin göstergesidir.

Esnek üretimin, değişen koşullara yanıt vermek için zorunlu olduğu fikrini besleyen birçok etken olmakla birlikte bu fikrin dayanak noktalarının ne olduğuna bakmak gerekir. Çünkü bu dayanak noktaları krizin atlatılmasından sonra esnek üretim sisteminin neden genelleştirildiğinin de yanıtını verecektir. Fordist üretimin değişen taleplere yanıt vermek konusunda yetersiz olduğu ve ürün çeşitliliğinin olmadığı ileri sürülmektedir. Çok sayıda ve aynı tip ürünü öngören Fordist sistemin yerine bilgisayar yardımıyla değişen taleplere yönelik hızla ürün üretildiği belirtilerek kaynak israfının da az olacağı ileri sürülmektedir. Krizin nedeni olarak ileri sürdüğümüz fazla üretimin esnek üretim koşullarında mümkün olmadığı ve stoklarında bu nedenle gereksiz olduğu belirtilir. Fordist sistemin katılıkları nedeniyle piyasada tüketicilerin ‘hızla’ değişen ihtiyaçlarına yanıt verilmediğini ve moda⁵⁸ ayak uydurulamadığı belirtilmektedir. ‘Just in time’ sloganı ürün talebinin ‘tam zamanında’ karşılanacağını vaat etmekle beraber modanın değişim hızına göre tezgâhlarda çok çeşitli malların yer alması garanti edilmektedir. Fordist üretimin katılıklarına dair öne sürülen diğer bir husus, çalışanlar arasındaki dikey hiyerarşinin verimliliği olumsuz etkilediği ve işçileri nesneleştirdiğidir. Bunun yerine Japonya’da

⁵⁸ Modayla tüketim kültürünün ilişkisine dikkat çeken Harvey, esnek üretim yapısının modanın çeşitliliği, hızla değişkenliği gibi nedenlerle desteklenmesinin, kültürel biçimlerde metalaşmayla yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir.

uygulanan ‘kalite kontrol çemberlerinin’ işçileri üretimin ve yönetimin bir parçası haline getirdiği ve işçilerin üretimin her aşamasında söz hakkının olduğu iddia edilmektedir. Bunun yanında üretim organizasyonunun sadece üretim mekânıyla sonlanmadığı, bunun bir süreç olduğu belirtilerek üretimden satışa kadar birçok noktada denetimi öngören ‘toplam kalite yönetiminin’ hem çalışanlar hem de tüketici açısından memnuniyeti ön plana çıkardığı ileri sürülmektedir. Üretim sırasında işçi yaptığı işin kalitesinden sorumlu tutularak bir sonraki işin yapılışı kontrol altına alınmaktadır. Bu sorumluluk, işçiye Fordist üretimde cıvata sıkma işinden daha fazla değer verildiğinin ispatı olarak ileri sürülürken bir noktanın üstü örtülmektedir. Bu durum üretim sürecinde işçinin her adımının kontrol altına alındığının göstergesidir. İşçi yaptığı işi hatalı yaparsa bu anında ortaya çıkar ve nedeni sorulur. Böylece işçi her adımında hesap vermek zorundadır.⁵⁹ Yukarıda bahsettiğimiz tüm kriterlere dayanarak esnek üretim yapısının, 21. yüzyılın hızla değişen taleplerinin karşılanmasına yönelik daha sağlam örgütlendiğini ileri sürebiliriz.

Tüm bunların yanında 1970 krizin sonrasında ‘esnek üretimin gerekli olduğu’ savını destekleyen diğer bir dayanak nokta teknolojik gelişmelerdir. Fordist üretimde kitlesel üretim ve tek bir ürün üretimi söz konusuysen esnek üretim sayesinde her türlü talebin istenilen her zamanda üretilebileceği fikri teknolojik gelişmelerin buna imkân vermesiyle de alakalıdır. Örneğin üretimin dev makineler yerine bilgisayar sistemleri kullanılarak ve günümüzde robotlarla [özellikle otomotiv sektöründe bu yaygın] yapıldığı düşünülürse insana ihtiyaç duyulmayan ya da kısmen duyulan bir üretim biçimde esneklik bir avantaj olarak sunulmaktadır. Bu avantaj ise iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle desteklenerek zaman-mekân farkını ortadan kaldırmış -Harvey bunu zaman-mekân kayması, Osman Ulugay⁶⁰ ise zaman-mekân eşitlenmesi olarak tanımlamaktadır- böylece talebin ani değişikliğine ve ürün farklılaşmasına imkân sağlandığı görülmektedir. Bu dönüşümleri destekleyen *moda* kavramına yukarıda değinmiştik, fakat burada özellikle iktisatçıların öne sürdüğü ‘insanların

⁵⁹ Bu paragrafta anlatılanlar ortak okumaların bir özeti niteliğindedir. Bkz. (32) HARVEY, Bkz. (52) ANSAL, Ayda ERAYDIN-Asuman ERENDİL, “Üretimde Yeni Örgütlenme Biçimleri ve Emek Süreçleri”.

⁶⁰ Osman ULUGAY, *Quo Vadis? Küreselleşmenin İki Yüzü*.

ihtiyaçlarının sınırsız olduğu' düşüncesinin 1970 sonrasında hızla kabul edildiği ve kültürel dokularında ona göre şekillendiği görülmektedir. Özellikle tüketim kültürünün yaygınlaşması ve bunun bir trendler savaşı yoluyla meşrulaştırılmaya çalışılması bu savımızı desteklemektedir.

Genel olarak çizmeye çalıştığımız tablo kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde esnek üretim biçiminin 1970 sonrası nasıl bir dönüşüm yarattığıdır. 1970 sonrasında özellikle büyük firmaların çıkış yolu olarak dört kolla sarıldıkları esnek üretim tarzının cisimleşmiş yapıları olan fason üretim, parça-başı işçilik (ev eksenli çalışma), yan sanayi ve taşeronluk sistemi diğer emek biçimlerine göre daha fazla öne çıkmıştır. Esnek üretim biçiminin oluşturduğu yapılar, çalışma koşulları ve işgücü bileşenleri açısından farklılıklar gösterse de her biri metanın üretilmesi noktasında sermaye sınıfı açısından kar oranını yükseltmektedir. Çoğu zaman iş güvenliğinin ve güvencesinin olmadığı bir üretim sürecinde çalışanların yaşam koşulları belirsizliklerle zorlaşmakta ve bu belirsizlik onların yaşamlarını geleceksizleştirmektedir.

Fason kelimesinin anlamı tekstilden gelmekle, terzinin belli bir ölçü ve modele göre yaptığı kesim anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda bir ana firmaya ait mal veya hizmetlerin bir bölümünün bir yan firmaya üretimi temeline dayanan bir sıfat şeklinde de tanımlanmıştır.⁶¹ Hem ilk anlamı hem de ikinci anlamı dikkate alındığında fason üretimin işin parçalara bölünmüş yapısından kaynaklandığı görülmektedir. Parçalara ayrılan iş ana firmanın dışında genellikle daha küçük ölçekli bir firma tarafından yapılmaktadır. Bu durum ana firma açısından gerekli olan üretim makineleri ve işgücü etkenlerinin ortadan kalkması ve bunun avantaja dönüşmesini sağlamaktadır. Fason üretim Akdemir'in aktardığı üzere iki denk firma arasında olduğu gibi eşit olmayan firmalar arasında da gerçekleşebilir. Bunun yanına bu üretim biçimi işi zamanında ve istenildiği miktarda yapılması kriterine göre

⁶¹ Nevra AKDEMİR, *Taşeronlu Birikim Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme*, 97.

şekillenmiştir.⁶² Ayrıca “küçük atölyeler ile büyük firmalar arasında iki tip bağlantı göze çarpmaktadır. İleri bağlantı, küçük üreticiye üretimi artırmak istediği dönemlerde hammadde ve/veya krediyle ya da doğrudan makineleri sağlayarak nihai ürünün veya ara mamulün siparişini vermesi ve ana firmanın girdisinin fason üretici tarafından sağlanması şeklinde görülürken; geri bağlantı, küçük üreticinin makinesini büyük üreticiden sağlamasıdır.”⁶³

Bu üretim biçimi fason firmalar için bağımlılık ilişkisi yarattığı gibi fason şirketlerde çalışanlar açısından istihdamının ve çalışma koşullarının esnekliğini yaratmaktadır. Fason firmaların ana firmanın talebine göre şekillendirdiği tabloda ucuz maliyetin dayanak noktası çalışanların ücret fiyatlandırılmasındaki esnekliktir. Çalışanlar işin gelme ritmine göre istihdam edilmelerinin yanın da özellikle tekstil alanında çalışma koşulları açısından birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Hem ücretlerinin azlığı hem de iş güvencesizliği çatışmalar doğursa da işsizliğin yoğun olduğu ve çalışma koşullarının gittikçe esnek bir yapıya büründüğü bir süreçte, emek üzerinde bu durum mücadele pratiklerinden ziyade sömürünün derinleşmesine hizmet etmektedir.

Esnek üretim yapılanmasının diğer bir bileşeni olarak karşımıza yan sanayi çıkmaktadır. Bu yapı fason üretim gibi parçalı üretim biçiminin ortaya çıkardığı diğer bir üretim biçimidir. Bu üretim biçimi fason üretim biçimiyle benzerlik gösterse de ana firma ile kurulan ilişkinin yapısının farklılığı nedeniyle ayrılmaktadır. Fason üretimde ilişki bağımlılık ve güç ilişkisiyle kurulurken yan sanayide üretilen ürünün ve ürünün niteliği yan sanayi tarafından belirlenmektedir. Ana firma sipariş vermediği durumlarda bile yan sanayideki firma diğer firmalara üretim yapmaktadır.⁶⁴ Yan sanayide ilişkiler ana firma gibi piyasada yer bulmak üzerine kurulmaktadır. Yan sanayide çalışanların istihdamı ve çalışma koşulları ana firmanın dışında kendi iç dinamikleriyle örülmüştür. Türkiye üzerinden

⁶² A.g.k., 97-98.

⁶³ A.g.k., 101.

⁶⁴ A.g.k., 102.

düşünüldüğünde fason üretim daha çok tekstil alanında yan sanayi ise otomotiv yedek parça üretimi alanında etkinlik kazanmıştır.

Ev eksenli çalışma biçimi aynı zamanda parça-başı işçilik olarak da adlandırılmakta ve ev merkezli bir üretimi öngörmektedir. Genellikle fason üretimin bir parçası olarak karşımıza çıkmakla beraber kadınların yoğun olarak istihdam edildiği bir üretim biçimidir. Kadınların ucuz iş gücü olmaları nedeniyle bu alanda istihdam edilmesi sadece çalışma yaşamı açısından değil patriyarkal ilişkiler açısından da değerlendirilmesi gereken bir durumdur.⁶⁵ Aynı zamanda esnek üretimin beraberinde getirdiği güvencesiz çalışma, ev eksenli çalışan kadınların hayatlarında daha yoğun hissedilmektedir. “En ucuz işgücü arayışı ve ülkenin geleneklerin kadın üzerinde kurduğu baskının buluşma noktası olan bu istihdam biçiminde, en az maliyetle emek-yoğun pahalı malların üretilmesi gerçekleşmektedir. Sadece kadınların emeğinin değil, göçmenlerin, çocukların da yoğun olarak istihdam edildiği, en korunmasız üretim biçimini oluşturmaktadır.”⁶⁶

Ve son olarak taşeronluk sisteminin genel yapısal özelliklerini anlatılacaktır. Taşeronluk sistemini fason ve yan sanayiden farklı olarak üretim ya da verilen hizmet, üretim merkezinin dışında değil mekânın içinde gerçekleşmektedir. Çeşitli şekillerde karşımıza çıkmakla birlikte genel olarak işin bir bölümünün başka bir alt firma tarafından yapılması ya da ihtiyaca göre gerekli görülen zamanlarda ek işçi çalıştırılması olarak şekillenmektedir. Akdemir taşeronluk sistemini şöyle tanımlamaktadır;

“Taşeronluk, fabrikada ki [*fabrika çalışma, iş olarak ele alınmalıdır*] işinden ayrılanların *gizli bir işçi* [yazıda Schmitz’in yaklaşımına referans verilmiştir] olarak büyük fabrika ve üretim birimlerinde, kendilerinin edinemeyeceği hammadde ve üretim araçlarının bir kısmı ile parça-başı ücret karşılığında, bu üretim birimi hesabına çalışmalarıdır. Taşeron firma ise, istihdam ettiği işgücünün *gizli*

⁶⁵ Aksu BORA'nın “**Kadınların Sınıfı**”, Günnur SAVRAN'ın “**Beden Emek Tarih/ Diyalektik Bir Feminizm İçin**”, Zeynep Dilek HATTATOĞLU'nun Ev Eksenli Çalışan Kadınlar üzerine yaptığı araştırmalar bu alana dair yapılmış önemli çalışmalardır.

⁶⁶ Bkz. (61), AKDEMİR,105.

usta başı'lığını yaparak üretimin, ana firmanın denetiminde ve ana firmanın iş akışına göre gerçekleşmesini sağlayan firmalardır. Malın üretimindeki iş bölümü, aynı zamanda taşeron firmaların faaliyetlerinin sürelerini ve periyodunu da belirler.”⁶⁷

Taşeronluk sistemi bu yapıyla çeşitlilik göstermekle birlikte işin niteliği açısından iki şekilde uygulanmaktadır. Birincisinde; büyük ölçekli üretim biriminin bir parçası olmayan işlerin taşeron firmanın vasıflı elemanları tarafından yapılması; buna temizlik, mühendislik, özel güvenlik hizmetleri gibi hizmetler dâhil olmaktadır. İkincisinde ise üretimin bir parçası olmasına rağmen işin yoğunluğuna göre istihdam edilen çalışanlardan oluşmaktadır; tersanelerdeki taşeron işçiler bunun en iyi örneğidir. Taşeronluk ilişkilerine ve taşerona yaptırılabilir işleri tanımlayan yasalara Türkiye üzerinden bakmak taşeronluk sisteminin nasıl işlediğine dair yerinden bir bilgi verebilir. 4857 sayılı İş Yasası alt işvereni 2. Maddesi son fıkrası ile tanımlamaktadır. Bu yasaya göre:

“Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir. Bu ilişkide asıl işveren, alt işverenin işçilerine karşı o işyeri ile ilgili olarak bu Kanundan, iş sözleşmesinden veya alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden alt işveren ile birlikte sorumludur. Asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi suretiyle hakları kısıtlanamaz veya daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisi kurulamaz. Aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem görürler. İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez.”⁶⁸

⁶⁷ Bkz. (61), AKDEMİR, 93.

⁶⁸ **4857 Sayılı İş Yasası**, Resmi Gazete, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/#>.

Yukarıda alıntıdan da anlaşılacağı üzere taşeronluk sistemi asıl işin yapıldığı yerde vasıf ya da teknolojik donanım gerektiren durumlarda işlerlik kazanması öngörülmüştür. Asıl işin bölünmesi ise yasaklanmıştır. Bu yasanın 2003'te yürürlüğe girmesinden önce 1475 sayılı İş Yasası'nda "asıl işveren alt ilişkilerinin hangi koşullar altında kurulabileceğine ilişkin her hangi bir düzenleme ve sınırlandırma yer almamaktaydı. Dolayısıyla asıl iş sahipleri işin istedikleri kısımlarını istedikleri şekilde taşeronlara devredebilmekte ve bu davranışları yasal boşluk nedeni ile hukuksuzluk teşkil etmekteydi."⁶⁹ Taşeronluk sisteminin hukuksal açıdan dayanak noktalarına yukarıdaki paragraflarda açıkça yer verilmiştir. Göze çarpan önemli bir nokta ise taşeronluk sistemi gerekli olduğu koşullarda işlerlik kazanması beklenen bir üretim biçimi iken esnek üretimin kurallaşmış bir bileşeni haline gelmektedir. Bu duruma en iyi örnek Tuzla tersanelerinde 1980 sonrası gemi inşada siparişin artması nedeniyle ihtiyaç duyulan sistemin 2009 tarihi itibariyle hala vazgeçilmez bir üretim biçimi olmasıdır. Taşeronluk sisteminin işlerlik kazanmasıyla birlikte çalışanların istihdamı siparişin geliş hızına ve ihtiyaca göre şekillenmiştir. Böylece güvencesiz iş ortamı yaratılmış ve çalışanların birçok sosyal hakları gasp edilmiştir. Bunun yanında taşeron firmaların işi alabilmek için ucuz teklif vermesi işçilerin maaşlarına yansıdığı gibi çalışma koşullarını da zorlaştırmıştır.

Fason üretim, parça-başı işçilik (ev eksenli çalışma), yan sanayi ve taşeronluk sistemi esnek üretimin vazgeçilmez unsurlarıdır. Kapitalist üretim biçiminde yaşanan krize karşı bu üretim biçimlerinin işlerlik kazanması emeğin yoğunlaşmasını ve daha fazla sömürülmesini beraberinde getirmiştir. Bunun yanında teknik gelişmelerle birlikte esnek üretim biçimleri bir yandan iş akışkanlığını, emek yoğunluğunu ve üretkenliğini artırırken emeğin sömürülme biçimleri doruğa ulaştırmış ve sermayenin emek üzerindeki mutlak kontrolü gerçekleştirmiştir.⁷⁰ 1970 sonrası geliştirilen stratejilerde üretim maliyetlerin düşük olduğu yerler öne çıkarılırken buralarda emek üzerindeki sömürü mekanizmaları yoğunlaşmakla kalmamış kölelik sistemine benzer bir sistem kurulmuştur. Örneğin Türkiye'deki tekstil sektörünün başarıları ucuz

⁶⁹ Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, **Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki Çalışma Koşulları Ve Önlenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor**, , 47.

⁷⁰ Tulin ÖNGEN, "Küresel Kapitaliz Ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri", 36.

işgücü istihdamının yoğunlaşmasıyla gerçekleşirken sosyal haklar ve iş güvencesi konusunda en riskli alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde gemi inşa alanında 1980 sonrası hızlanan üretim ucuz işgücünün varlığına bağlanmaktadır. Bu bölgelerde emek açısından yaşanan dönüşümler kapitalizmin küresel düzeyde örgütlenmesinin bir sonucu olsa da tarihsel izlerliğine bakıldığında çok tanıdık bir durum karşımıza çıkmaktadır. Marks'ın parça- başı işçiliği tanımlarken aktardıkları bugün Türkiye'de ev eksenli yapılan üretim biçiminden çokta farklı değildir. "Parça-başlı işçilik işçinin manifaktürlerde ya da depolarda değil, kendi evlerinde çalıştıkları iş kollarıdır. Ve bunlar ikiye ayrılırlar: birincisi son elden geçirme; ikincisi onarım. Bunlardan ilkinden makine ile yapılan dantelâya son şekli verilir ve bu iş, sayısız alt-bölmelere ayrılır. Son şeklini verme işi, 'patron evleri' denilen yerlerde yapılır, ya da çocuklarının yardımıyla, ya da kendi başına çalışan kadınlar tarafından kendi evlerinde yapılır. Bu 'patron evleri'ni işleten kadınların kendileri de, aslında yoksul kadınlardır. İş yeri, oturulan özel evin içerisindeydir. Hanım patron, manifaktürcülerden, mağazalardan sipariş alır ve odalarının büyüklüğü ile iş talebinin dalgalanmalarına uygun olarak değişen sayıda kadın, kız ve çocuk çalıştırır. Bu iş odalarında çalıştırılan kadın işçilerinin sayısı, bazılarında 20 ile 40, bazılarında 10 ile 20 arasında değişir. Çocukların ortalama işe başlama yaşı altı ve çoğu durumlarda da beşin altındadır. Çalışma saatleri sabah 8'den akşam 8'e kadar olup, düzensiz aralıklarla, çoğu zaman pis çalışma odalarında yenilen yemekler için bir buçuk saat ara verilir. İşlerini sıkı olduğu sıralarda, çalışma çoğu zaman sabah 8'den ve hatta 6'dan gece 10'a 11, 12'ye kadar eder. Ayrıca çocukların yorulduğu dönemlerde iş aksarsa çocuklar uzun sopalar ile dövülür."⁷¹ Ayrıca E.P. Thompson'un bahsettiği 'terleme odaları'⁷² Marks'ın anlatımındaki evlerden farklı değildir.

Esnek üretimin örgütlenmesi emeğin yoğunlaşmasını ve emek üzerindeki sömürü mekanizmalarının derinleşerek artmasına sebep olmakla birlikte yaşanan dönüşümleri anlama çabası, hem metodolojik hem de sınıfa dair bakış açımızda 'yeni' kapıların aralanması gerekliliğinin aciliyetini hissettirmektedir. Üretim

⁷¹ Bkz. (13), MARKS, 445-446.

⁷² Bkz. (30), THOMPSON.

biçiminde yaşanan dönüşümler sermaye yapısının yayılmacı pratiğiyle desteklenirken, kapitalist üretim organizasyonunun çalışanlar açısından nasıl bir dönüşüme neden olduğunu anlama çabası, görünür olandan yani küresel dünyada çalışanların ‘daha fazla özgürleştiği’ savından ziyade madalyonun öbür tarafında saklı olan yaşam hikâyelerine içerden bakma ile mümkün olacaktır. Bu tez çalışması da saklı olan ve görünür olmayan dönüşümleri açığa çıkarma çabası güderken çalışanların ‘gündelik hayat’ pratiklerine bakmayı hedeflemektedir. Gündelik hayat pratikleri kapitalist üretim organizasyonunda yaşanan dönüşümlerin çalışanlar üzerindeki etkisine tek yönlü bir bakma eyleminden ziyade çalışanların bu dönüşümlerden nasıl etkilendikleri, çalışma koşullarında nasıl bir kabul ya da direnme pratikleri geliştirdikleri, sınıf’a dair tasavvurlarının nasıl değiştiğine dair çoklu bakış açısını bize sunacaktır. Bundan sonraki bölümde 1970 sonrası kapitalist üretim biçiminde gerçekleşen dönüşümleri anlamaya çalışırken neden gündelik hayata bakmak gerekliliği tartışılmakla birlikte, bu perspektifin hem metodolojik tartışmalarda hem de sınıf üzerine söz üretme çabasındaki önemine değinilecektir.

3. ‘GÜNDELİK HAYAT’ TARTIŞMALARI VE SINIF KAVRAMINA GÜNDELİK HAYAT PERPEKTİFİ İLE YAKLAŞMAK

3.1. Sınıf Stratejisi Olarak Gündelik Hayat

İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar.

(Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire, Karl Marks)

Bu bölümde gündelik hayat tartışmaları ele alınırken gündelik hayata bakmaktaki ısrarımızın nedenini, gündelik hayatın temas ettiği noktaları açığa çıkarmak olarak koyabiliriz. Gündelik hayatın ne olduğu, nasıl ele alındığı gibi pek çok soru sorulabileceği gibi bizim üzerinde durduğumuz nokta gündelik hayatın emek ve sınıf literatürü açısından nereye temas ettiği ve gündelik hayatın emek ve sınıf tartışmalarındaki açmazlarına nasıl çözüm olabileceğidir. Bu noktada gündelik hayat perspektifinin sınıfa dair söz üretirken önemli bir dayanak olduğunu öne sürmek, sınıf, sınıf bilinci ve sınıf kültürü kavramlarının tanımlanmasıyla mümkündür. Bu bölümde öncelikle bu kavramlar ele alınacak ve ele alınırken gündelik hayata bakmanın bu kavramların tanımlanmasındaki önemine değinilecektir.

Marks Kapital’in üçüncü cildinin son bölümünü “sınıflar” başlığı ile yazmaya başlamış fakat bölüm yarıda kalmıştır. Bu nedenle Marks’ın yapıtlarında ele aldığı ve üzerinde çokça söz söylediği sınıf kavramı net olarak tanımlanmamıştır. Ölümünden sonra sınıf kavramının tanımlanmasına yönelik çabalar Marks’ın yazmış olduğu eserlerden yola çıkılarak süregelmiştir. Sınıf kavramına dair tartışmaların bu denli yoğun olmasının nedeni de buradan kaynaklanmaktadır. Marks’ın yapıtlarının okunması sonrası yapılan yorumlar ve sınıf’a ilişkin tanımlamalar Marksistler arasında farklılık göstermekle birlikte bu tanımlamaların dayanak noktası Marks’ın sınıfın öncelikle verili üretim ilişkileri üzerinden tanımlanması gerektiğine dair

sözleridir. Öncesi üretim ilişkilerine göre tanımlanan bir sınıf kavramı, sonrasında eklenebilecek özelliklerin ne olacağı noktasında tek bir tartışma zemini yaratmaktadır: sınıf kavramın yapı-özne ikiliği üzerinden tanımlanması...Bu nedenle biz bu bölümde, yapı-özne ikiliği çerçevesinde yani sınıf'ın yapı mı yoksa özne üzerinden mi tanımlanması gerektiği tartışmalarına yer vererek bir anlamda sınıf tanımlaması yapmaya çalışacağız. Sınıf'ın tanımlanmasına yönelik bu çaba sınıf bilinci ve sınıf kültürünün nasıl bir sınıf tanımı üzerinde yükseleceğine dair temel oluşturacaktır. Ayrıca gündelik hayat perspektifinin bu tanımlama sürecinde nereye oturduğu ve oturması gerektiği de paralel olarak tartışılacaktır.

Bir sınıfı oluşturan nedir sorusuna verilen cevaplar Marksist sınıf tartışmalarında iki eğilimi öne çıkarmaktadır: Bunlardan ilki tarihsel süreç içinde sınıf tanımlamasında özne ve öznenin etkinliğine öncelik veren tarihselci okul, ikincisi ise yapının ve yapının etkinliğinin sınıfı tanımlamada öncelikli olduğunu savunan yapısalci okuldur. Tarihselci Okul alanında karşımıza Lenin, Gramsci, Lukacs, Thompson gibi düşünürler çıkarken Yapısalci Okul'da Althusser, Poulantzas, Balibar gibi düşünürler çıkar. Bu iki yaklaşım toplumların tarihinin sınıf savaşları tarihi olduğu tezini kabul etmekle birlikte yapı-özne önceliği konusunda ayrılmaktadırlar.⁷³ Yapısalci Okul, yapının sınıf tanımlamasında birincil etken olduğunu ileri sürerek yapısal ayrışma sonucunda sınıfların yapısal özelliklerine göre davrandıklarını ve bilinçlerinin de bu şekilde oluştuğunu ileri sürer. Burada *kendinde sınıf*⁷⁴ kavramının zaten üretim ilişkileriyle belirlendiği *kendi için sınıf* kavramının ise bu belirlenim sonrasında sınıflara yerleştiği ve sınıfların buna göre davrandığıdır. Böylece sınıf kavramı üretim ilişkileri üzerinde tanımlanmış ve kategorileştirilmiştir.

Bu çalışma ise hem kuramsal çerçevesini kurarken hem de sınıfa dair tanımlamalara açıklık getirirken Tarihselci Okul'a yakın bir duruş sergileyerek özne

⁷³ Metin ÖZÜĞURLU, “Sınıf Çözümü mesinin Temel Sorunsalları”, 38,39,40.

⁷⁴ MARKS **Felsefenin Sefaleti** kitabında ekonomik koşulların yığınları işçi haline getirdiğini bunun sermaye karşısında *kendinde sınıf* oluşturduğunu fakat işçilerin ortak çıkarlar üzerinden bir araya gelip, örgütlendiği durumda ise *kendi için sınıf* olacağını belirtmektedir. Ayrıca bu süreç sadece işçilerin sermaye sınıfına karşı ortak güç haline geldiği anı kapsamamaktadır sermaye sınıfına karşı gerçekleşen tüm etkinlikler kendinde sınıf'tan kendi için sınıf'a geçişin evrelerini oluşturmaktadır.

etkinliğinin yapı karşısında yek pare olmadığını yapı ile birlikte özne etkinliğinin de önemli olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada sınıfların sadece üretim ilişkileriyle tanımlandığını ileri sürmek, sınıfların sadece özne etkinliğine dayandığını ileri sürmek kadar eksiktir. Bu nedenle sınıfın tanımlanmasına dair her çaba yapı- özne ikililiğini birbirine teğet geçen değil birbirini kesen noktalarda ele almalıdır. Bu anlayışla her şeyden önce gündelik hayatı özne etkinliğinin bir parçası olması nedeniyle ele almalıyız. Bunun yanında hem kendinde sınıf konumları hem de kendi için sınıf konumlarının nasıl bir süreçte değişime uğradığını anlamak açısından gündelik hayat pratiklerine bakmak önemlidir. Sınıf'a dair yapacağımız tanımlamada Tarihselci Okul'un ileri sürdüğü tezler gündelik hayata temas etmesi nedeniyle üzerinde ayrıca durulması gereken bir alandır. Gündelik hayata neden bakmak gerekir sorusu şu andan itibaren yazacaklarımız sırasında sık sık karşımıza çıkaracağımız bir sorudur.

E.P. Thompson *'The Making of the English Working Class'* kitabını 1963 yılında yayınladığında sınıf tanımlamasına dair birçok tartışmayı alevlendirmekle birlikte bu kitap bu alanda başyapıt niteliği kazanmıştır. Thompson'un sınıf oluşumuna dair ileri sürdüğü düşüncelere geçmeden önce kitabın başlığının ne ifade ettiği üzerinde birkaç şey söylemek gerekiyor. Neden *'doing'* kelimesi kullanılmadı da *'making'* kelimesi kullanıldı sorusu kitabın içeriğine dair önemli veriler sunmaktadır. İngilizcede yapmak sözcüğünün karşılığı olan doing ve making sözcükleri kullanım biçimleri açısından farklılıklar göstermektedir. Making sözcüğü daha çok meydana getirmek anlamı taşıması ile birlikte doing sözcüğü yapmak, etmek, başarmak anlamını taşımaktadır. Making kelimesinin Türkçeye çevrilişi bu kitap önceliğinde işçi sınıfının kendi kendisini yapması anlamını taşımaktadır. Bu nedenle making sözcüğü kendi kendini yapması, meydana getirmesi olarak ele alındığında bu kitap işçi sınıfının verili üretim ilişkilerinin edilgen bir bileşeni olarak değil eylemleri ve etkinlikleriyle etkin olan ve bu şekilde ele alındığı izlenimini en başta karşımıza çıkarmaktadır. Thompson'un İngiliz işçi sınıfı üzerinde yaptığı araştırmalara bu açıdan yaklaşmak hem yaptığı araştırmayı daha anlamlı kılmaktadır

hem de sınıf'ı 'deneyim' kavramı üzerinden açıklaması daha net bir şekilde anlaşılır olmaktadır.

Thompson, üretim ilişkilerinin nesnel sınıf konumları yarattığını, bu nesnel konumlara insanların yerleştiğini, bu sınıf konumlarının temel antagonizmalar ve çıkar çatışmaları, ilişkileri ile şekillendiğini ve bunlarında sınıf mücadelesini doğurduğunu kabul etmekle birlikte, bu anlatıyı kategorik okuma üzerinden değil sınıfların oluşum süreci üzerinden okumayı tercih etmiştir. Süreç sözcüğü Thompson'un İngiliz işçi sınıfını ele aldığı yapıtında açıkça yer aldığı biçimiyle keskin ayrışmalar yerine yani üretim ilişkilerinin değişmesiyle birlikte her şeyin yok olacağı ve yerine yeni üretim biçimine uygun sınıfların ve bu sınıflarda konumlanan insanların olacağı düşüncesine karşı çıkılırken kullanılmaktadır. Sınıfların oluşumu üretim ilişkileri üzerinden şekillenmekle birlikte önemle üzerinde durulması gereken nokta sınıfsal konumlarda yer edinen insanların bu süreci nasıl '*deneyimlediği*' veya '*yaşantıladığıdır*'. İnsanlar, sınıfsal konumlarını deneyimleyerek tanımladıkları gibi bu deneyim onların sınıfsal davranışlarını ve sınıf bilinci edinme süreçlerini de şekillendirmektedir. Bu deneyimleme sürecinde sınıfsal konumlarda yer edinen insanların bireysel deneyimleme süreçlerinden öte ortak deneyimlerin oluşturduğu ortak farkındalıklar ve ortak çıkarlar sınıf oluşumunun gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Thompson 'sınıf' kavramından ne anladığını ise şu şekilde tanımlamaktadır:

“Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştiren tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Bunun tarihsel bir fenomen olduğunun altını çiziyorum. Sınıfı bir 'yapı' ve hatta bir 'kategori' olarak görmüyorum. İnsan ilişkilerinde gerçekten olan (ve oluşumu da gösterilebilen) bir şey olarak görüyorum.”⁷⁵

İnsan ilişkilerinde gerçekten olan sınıf kavramını görebilmenin en iyi yolu gündelik hayat pratiklerine bakmaktır. Sınıf kavramı verili üretim ilişkilerinin

⁷⁵ Bkz(1), THOMPSON, 39.

yanında yaşantılaşma ile görünür kılınmaktadır. Thompson'un sınıf kuramında bu görünür kılmanın adresi ise bu sürecin insanlar tarafından nasıl deneyimlendiğidir. Gündelik hayat pratikleri sınıf kavramının oluşum sürecine dair bize hem somut veriler sunar hem de bu süreç içinde kendinde sınıftan kendi için sınıfa geçişin nasıl gerçekleştiğine dair ipuçları sağlar. Bu süreç sınıf bilincinin oluşumunu yansıtırken gündelik yapıp-etmeler bir anlamda sınıf bilincinin oluşmasıyla birlikte ortak deneyimlerin oluşturduğu sınıf kültürüne dair tarihsel verilerde sunmaktadır.

Sınıf bilinci ve sınıf kültürünün nasıl oluştuğuna geçmeden sınıf kavramına dair anlatımımızı sürdürüelim. Ellen Meiksins Wood sınıf'ı ilişki ve süreç üzerinden tanımlayarak Thompson'un deneyimleme kavramına katkı sunmaktadır. Wood'ta ilişki olarak sınıf, iki ilişki biçimini içermektedir: sınıflar arasındaki ilişki ve aynı sınıf üyeleri arasındaki ilişki.⁷⁶ Üretim ilişkileri sınıfları belirlemekte öncelikli yere sahip olmasına rağmen sınıf'ı başlı başına açıklamak için eksik olduğunu ileri süren Wood, üretim ilişkilerini oluşturan şeyinde üretenler ve üretilenlere yani artığa el koyanlar arasındaki antagonistik bağ olduğuna dikkat çekerek burada yine insan faktörüne dikkat çekmektedir. Bu ilişki karşıt sınıfları doğurmakla kalmayıp sınıf içi ilişkilerin de bu süreçte etkili olduğu belirtilmektedir. Üretim ilişkilerinden kaynaklanan konumlanmaları ve sınıf içi ilişkiyi açığa çıkaran ise benzer ya da zıt konumlarda yer alanların bunları deneyimleme pratiğidir. Wood deneyim edinme sürecini ise Thompson'dan ödünç alarak bu sürecin toplumsal bilinç yarattığını ve bu toplumsal bilincinde 'bir sınıf olarak davranma' eğilimini ortaya çıkardığını söyleyerek bu ilişkinin nasıl bir izlerlik oluşturduğunu açıklamaktadır.⁷⁷ Wood deneyim edinme kavramına ilişki ve süreç kavramlarıyla katkı sunarak sınıfsal konumların sadece nesnel koşullar tarafından belirlenmediğini, sınıfsal konumları işgal edenlerin birbirleriyle ilişkileri ve bu ilişki süreçlerinde edindikleri deneyimin sınıf'ı oluşturduğunu ve bu ortaklıklarında sınıfın bilincini ve örgütlülüğünü geliştirdiğini ileri sürmektedir. Wood "nesnel belirlenimler kendilerini boş ve edilgen hammaddeye değil, etkin ve bilinçli tarihsel varlıklara dayatırlar"⁷⁸ derken sınıfların

⁷⁶ Bkz (2), WOOD, 106.

⁷⁷ Bkz (2), WOOD, 108.

⁷⁸ Bkz (2), WOOD, 95.

oluşum ve gelişim süreçlerinde öznenin etkinliğine dikkat çeker ve yine Thompson'a referans vererek sınıf oluşumlarının “erkekler ve kadınlar, toplumsal ilişkilerin bütünlüğün içerisinde, mirasla aldıkları kültür ve beklentilerle, üretim ilişkilerini yaşadıkça ve belirlenmiş durumlarını deneyimledikçe ve bu deneyimleri kültürel biçimlerde yaşadıkça” gerçekleşeceğini altını çizer.⁷⁹ Wood sınıf yerleri ve sınıf oluşumuna dair Thompson'a yine referans vererek kendi kuramını oluşturuyor: “eğer sınıf oluşumları toplumsal ilişkilerin ve tarihsel mirasların karmaşık bütünlüğü içerisinde ‘yaşanarak’ ve ‘deneyimlenerek’ ortaya çıkıyorlarsa, yaşanan ve deneyimlenen şeyi önvarsayarlar: üretim ilişkileri ve ‘insanların içinde doğdukları ve gönülsüzce girdiği’ belirlenmiş durumlar. Şeyleri ‘sınıfsal biçimlerde’ deneyimlemek için insanlar sınıf durumlarında ‘nesnel olarak yerleştirilmiş’ olmalarıdır; ama bu, sınıf oluşumunun sonu değil başlangıcıdır. Sınıfların üretim biçimleri tarafından kurulması ve sınıf oluşumu süreci arasında ayırım yapmak, küçük ya da kuramsal olarak önemsiz bir nokta değildir. İnsanları sınıf yerlerine göre, tündengelim olarak bir şemaya yerleştirmekte ne kadar başarılı olursak olalım, sınıf oluşumu sorununun baki kalacağı ve hem kuramsal hem de siyasal olarak daha anlamlı cevaplar yaratabileceğini söylemek de önemsiz değildir. Kritik olan nokta, Marksist bir sınıf teorisinin temel görevinin sınıf ‘yerleri’ni saptamaktan çok sınıf oluşum süreçlerini açıklamak olduğudur.”⁸⁰

Sınıf anlatılarına diğer bir destek Ronaldo Munck'tan gelmiştir. O sınıfları, ekonomik değil, aynı zamanda politik, toplumsal, ideolojik ve kültürel süreç olan toplumsal işbölümündeki rollerine göre tanımlarken sınıfların yapısal belirlenimlerine yol açanın toplumsal üretim ilişkileri olduğunun altını çizer.⁸¹ Tulin Öngen'de Marksistlerin sınıfı, toplumsal üretim ilişkileri içindeki *ortak** konumlar olarak tanımladıklarını ekleyerek bir bakıma nesnel konumların sınıfı öncelediğini ama sınıf oluşumu için bu sınıfsal konumlanmaların insanlar tarafından

⁷⁹ Bkz (2), WOOD, 95.

⁸⁰ Bkz (2), WOOD, 96.

⁸¹ Ronaldo MUNCK, “**Uluslararası Emek Araştırmaları**”, Çev. Cenk Aygün, 149

* İtalik olarak belirtmemin sebebi ‘ortak’laşma bir şekilde deneyim edinmeyi içine alır. Deneyim edinme sonucu ortaya çıkan sınıf bilinci, kültürü ortak sınıf çıkarlarının oluşumuna denk düşer.

yaşantılanması gerektiğini belirtir.⁸² Sonuç olarak sınıf kavramına dair yapılan tanımlamaları ortaklaştırmaya çalıştığımızda; sınıfların nesnel koşullar tarafından belirlendiği ama bunun bir son olmadığı, sınıfsal konumlanmalarda yer edinenlerin sınıf oluşumu sürecinde bu konumları deneyimlemeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sınıfsal konumlanmalarına göre yer edinen insanlar, deneyimleme süreci ile sınıf oluşumunu gerçekleştirmektedirler.

Bu deneyimleme sürecinde oluşan birikim sınıfsal bilincimizi şekillendirmektedir. Sınıf bilinci genellikle devrimci sınıf bilinci tanımlamasıyla karıştırılmaktadır. İlk önce buna açıklık getirerek sınıf bilincine dair anlatı bunun üzerine kurulmalıdır. Özne sınıfsal konumlanmasından kaynaklı edindiği deneyimle, devrimci bir özne olarak devrimci bir sınıf bilincine sahip olur. Bu devrimci sınıf bilinci ise belli tarihsel, toplumsal ve siyasi süreçler içinde ‘kendi için sınıf’ olma koşullarında gerçekleşir ve devrimci özne politik güç durumuna gelebilen kolektif bir bütün içinde sınıf mücadelesini sürdürür.⁸³ Sınıf bilinci ise sınıf üyelerinin üretim süreci içinde yer aldıkları andan başlayarak değişik derecelerde sahip oldukları aidiyet duygusunu içermektedir.⁸⁴ Marks’ın sınıf bilincine dair görüşlerinin kaynağı emek ile sermaye arasındaki egemenlik ilişkisinin maddi temelleridir ama bu yeterli olmayıp insanların kendi sınıfsal konumlarını kabul etmeleri ve diğer sınıfların varlığını da kabul etmesi gerekir. Bunun yanında Marks, bir sınıfın üyesi olmanın nesnel bir aidiyetlik olduğunu ve bu durumun *kendinde sınıf* konumuna denk geldiğini fakat sınıf oluşumu için bunun yeterli olmadığını belirtir. Sınıf üyelerinde ortak bir aidiyet duygusundan ve ortak bir yaşam biçiminden kaynaklanan benzer tutum ve inançlar gelişmedikçe sınıf bilincinden söz edilemeyeceği; sınıflar arası antagonistik ilişkinin farkına varılıp sınıfsal çıkarlar için siyasi bilincin ve sınıfsal örgütlenmenin gerçekleşmesi gerektiği vurgulanır.⁸⁵ Sınıflar siyasi mücadele ile *kendi için sınıf* düzeyinde oluşumlarını gerçekleştirdiklerinde devrimci sınıf bilinçlerinin oluştuğu öngörülür. Yani insanlar sınıfsal konumlanmalarıyla sınıf

⁸² Tulin ÖNGEN, *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi*, 51.

⁸³ A.g.k. 77.

⁸⁴ A.g.k.77.

⁸⁵ A.g.k. 55.

oluşum sürecinin başlangıcında yer alırlar ve sınıfsal konumlarından kaynaklı durumları yaşantılamalarıyla bilinç oluşmaya başlar. Yaşanılanların ortak farkındalıklar yaratması ve ortak çıkarların oluşması bir bakıma sermaye-emek çelişkisinin doğurduğu antagonistik durumun, sınıf çatışması olarak kendini göstermeye başladığı ve bu süreçinde sınıf bilinci açısından devrimci bir sınıf mücadelesine dönüşmeden önce sınıfsal mücadeleyi beslediği düşünülebilir. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir nokta, ortak çıkarların meydana getirdiği siyasal mücadele örgütlenmelerinden önce sınıf bilincine dair nelerin söylenebileceğidir. Sınıfsal konumlanmayla birlikte sınıf bilincinin süreç içerisinde oluştuğunu ifade etmek sınıf bilincinin sınıf oluşum sürecinin ilk zamanlarında olmadığı anlamını taşımamaktadır. Sınıf bir oluş'u barındırıyorsa sınıf bilinci de bu noktada deneyimle beslenen bir birikim sürecine tekabül eder. Örneğin Thompson'a yöneltilen eleştirilerin başında sınıf oluşumuna dair deneyimleri çok ön plana çıkarması ve sınıf bilincinin olmadığı bir yerde sınıftan söz etmenin olanaksız olduğuna dair tezidir. Bu eleştiriye Wood Thompson'a referans vererek şöyle cevap vermektedir: “amacı [Thompson'un] sınıf bilinci yokluğunda sınıfın varlığını inkâr etmek değil, aksine bilinçli olarak sınıfsal tanımlı kurum ve değerlere sahip 'olgun' sınıf oluşumlarından da önce ve bunun önkoşulu olmak üzere, sınıfsal belirleyicilerin toplumsal süreçleri nasıl şekillendirdiğini, insanların nasıl 'sınıfsal biçimlerde' davrandığını göstererek bu inkârı cevaplamaktır.”⁸⁶ Böylece 'sınıf mücadelesinin sınıftan önce' geldiğini ileri süren Thompson, hem sınıf oluşumlarının üretim ilişkilerinden doğan bir çatışma ve mücadele deneyimi gerektirmesi anlamında hem de henüz sınıf bilincine sahip oluşumları olmayan toplumlarda bile 'sınıfsal biçimlerde' yapılaşmış çatışma ve mücadelenin var olması anlamında bize sınıf'ı inkâr etmediğini gösterir.⁸⁷ Bir anlamda “sömürünün [emek-sermaye çelişkisinin üretim ilişkileri cephesinde doğurduğu sömürü] sınıf güzergâhları içinde deneyimlendiğinden, sömürünün koşullarının ve üretim ilişkilerinin nesnel olarak deneyimlenebilir”⁸⁸ olduğu açığa çıkarılmakta bu da sınıf oluşumunun tam olarak gerçekleşmediği durumlarda, oluşum içinde olan sınıfların sömürüyü

⁸⁶ Bkz (2), WOOD, 97.

⁸⁷ Bkz (2), WOOD, 97.

⁸⁸ Bkz (73), ÖZÜĞÜLU, 40

deneyimleyerek sınıfsal mücadele pratikleri sergilediklerini yansıtmaktadır. Thompson İngiliz işçi sınıfının oluşumunu anlattığı kitabında sanayi devriminin en büyük çocukları olmaktan çok uzak olan fabrika işçilerini üretim ilişkilerinin değişmesiyle birlikte hemen görmenin olanaksız olduğunu ileri sürmekte, işçileri sınıf tanımı içerisinde geç gelenler olarak tanımlamaktadır.⁸⁹ Örneğin makine kırıcıları, böyle bir sınıf algısı içinde devrimci sınıf pratiklerinden öte sınıf oluşumu sürecinde sömürüyü deneyimlemiş çalışanların, ortak deneyimlerinin, farkındalıklarının bir sonucu olarak gerçekleşen bir eylem olarak görmek, sınıf mücadelesinin gelişimine dair iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Marks yaşamı belirleyen bilinç olmadığı, bilinci belirleyen yaşam olduğunu *Alman İdeolojisi*⁹⁰ yapıtında ileri sürerken tamda sınıf oluşumu ve sınıf bilincinin yaşamın deneyimlenmesiyle şekilleneceğine temas eden bir anlatı sunuyor. Hobsbawn'a göre de sınıf bilinci örgütler yoluyla yaratılır, işçiler yaşadıkları dünya ile mücadelelerinde ve bu dünyayı düzenlerken sınıf bilincini geliştirirler.⁹¹ Bu hem Marks'ın hem de Thompson'un sınıf bilincinin oluşum sürecinde paralel giden bir anlatıdır. Sınıf bilincine dair farklı anlatımları ortaklaştıran Lukacs, sınıf bilincinin tanımlamasını özetle şöyle yapmaktadır:

“Bilinç toplumun bütünüyle ilişki kurduğu veya ilişkilendiğinde insanların yaşamın belli bir konumunda edinecekleri düşünceler, duygular v.b. de o zaman tanınır hale gelir. Kısacası insanlar bu konumu, bu konumdan kaynaklanan çıkarları ve kendi nesnel konumlarına özgü düşünceleri v.b. gerek doğrudan eylemleriyle gerekse tüm toplumun -bu çıkarlara denk düşen- yapısıyla ilişkili bir biçimde tamamıyla kavramaya hazır veya yetenekli oldukları zaman olur bu... Söz konusu yaşam konumlarının sayısı hiçbir zaman ve toplumda sınırsız değildir. Bu konumların tipolojisi ayrıntılı araştırmalarla en incesine kadar saptanmış olsa birbirlerinden açıkça farklılık gösteren bazı temel tipler her zaman vardır, ki bunların nitelikleri insanların üretim sürecindeki konumlarını tiplenmekle belirlenir. İşte üretim sürecindeki belirli bir

⁸⁹ Bkz(1), THOMPSON, 247.

⁹⁰ Karl MARKS, *Alman İdeolojisi*,45.

⁹¹ Bkz. (94), HOBSBAWN,

tipe bu şekilde yakıştırılan veya akılcı biçimde uygun ve layık görülen reaksiyon sınıf bilinci demektir.”⁹²

Lukacs’ın da belirttiği gibi sınıf bilinci verili sınıfsal konumları işgal ederek başlar fakat bunu bir birikim süreci olarak düşünürsek her deneyim bu birikim sürecinde bir tuğla görevini üstlenecektir. Sınıf mücadelesinin [sınıf mücadelesi kavramına devrimci sınıfsal tavır alışlarla birlikte sınıfsal konumlarda yer edinen insanların bireysel mücadele pratikleri vs girmektedir] ortak farkındalıkları yaratmaya başlamasıyla birlikte her deneyim sınıf kültürünün nüvesini oluşturmaktadır. Sınıf kültürünün oluşumu ise deneyimleme sonucu oluşan anlamlandırma pratikleri ile şekillenmektedir. Sınıf kültürünün oluşması tıpkı sınıf bilincinin oluşum süreci gibi bir anda olup biten değil aşama aşama gelişen bir süreçte kabul etmektedir. Sınıflar arası her karşılaşma, her mücadele deneyimi sınıf kültürünü besleyen dinamikleri yaratsa da sınıfların emek-sermaye çelişkisi üzerinde deneyimledikleri koşullar farklılaşmaktadır. Bu nedenle her sınıfın sınıf kültürü, kültürel mirası farklılaşmaktadır.

Sınıf kültürü kavramının açıklanması bir anlamda ‘kültür’ kavramının nasıl tanımlandığıyla ilişkilidir. Bizde ilk önce ‘kültür’ derken ne kastettiğimizi açıklayarak başlayalım. Meral Özbek kültürü “ belli bir yer ve zamanda, belli bir insan topluluğunun (ulus, sınıf, halk, grup, kesim), maddi ve toplumsal yaşamın üretim koşullarından kaynaklanan toplumsal ilişkilerinin yapılanma biçimi (yaşam tarzı, yaşam kalıpları, nesnelere dünyası) ile bu koşul ve ilişkileri tecrübe etme (yaşantı/deneyim), anlamlandırma (ifade/temsil biçimleri, anlam haritaları) ve bunlarla baş etme tarzı (edim/eylem tarzları)”⁹³ olarak tanımlamaktadır. Kültür tıpkı sınıf tanımlaması gibi maddi yaşamın üzerinde şekillenmektedir. Ama bu yeterli olmamakla birlikte kültür tanımlamasında her öge bu tanımın olmazsa olmazını oluşturmaktadır. ‘Belli bir yer ve zamanda’ ögesi hem tarihsel bağlamda hem de mekân bağlamında her dönemin, coğrafyanın özgün koşullarının dikkate alınarak kültür kavramına bakmak gerektiğini öne çıkarmaktadır. Çünkü tarihsel bağlamda

⁹² György LUKACS, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, Çev: Yılmaz Öner, 115.

⁹³ Meral ÖZBEK, “**Giriş: Kamusal-Özel Alan, Kültür ve Tecrübe**”, 445-446.

bakıldığında kültürel miras dediğimiz olguyu oluşturan etkenler o dönemin toplumsal koşullarının bir sonucudur. Aynı şekilde farklı coğrafyalarda farklı kültürel kodların oluştuğu da aşikârdır. Bu noktada sınıf kavramı üzerinden düşünürsek; sınıfsal yapılar emek-sermaye çelişkisi üzerinden yani maddi koşullar üzerinden şekillense de bu çelişkinin biçimi genel hatlarıyla aynı yapı üzerinden yükselse de her coğrafyada farklılık gösterebildiğidir. İngiltere’de işçi sınıfının oluşumu ile Türkiye’de ki sınıf oluşumu deneyiminin farklılıklar göstermesi gibi [zaman, mekân, din, dil gibi etkenler nedeniyle]. ‘Belli bir topluluğu’ derken bu öge hem antropolojik bir noktaya temas etmekle birlikte sınıf kavramı üzerinden düşünüldüğünde sınıfsal konumlanmalardan doğan insan toplulukları olarak algılanabilir. Belli bir zaman ve mekân algısı içinde belli bir insan topluluğunun maddi yaşamını, üretim koşullarından kaynaklanan toplumsal ilişkilerinin yapılanma biçimini diğer bir biçimde ifade edersek verili sınıf konumlanmalarından doğan sınıf oluşum sürecinin, tecrübe edilmesi(yaşantı/deneyim), deneyim sonrasında gelişen anlamlandırma pratikleri ve sınıf oluşumu sürecinde karşılaşılan durumlarla baş etme tarzının geliştirilmesi sınıf kültürü kavramının altını doldurmaktadır. Kültür tanımında parantez içinde yer alan kısa açıklamalar bu kalıplaşmış öğelerin nasıl bir gündelik yaşam pratikleri sonucunda şekillendiğine dair bize ipucu vermektedir.

Sınıf kültürü, ortak farkındalıkların oluşmasıyla gelişen ve bu farkındalıklardan doğan deneyimin sınıfsal tavır alışlarda (mücadele ve direniş mekanizmalarında) gözlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Örneğin Hobsbawn Britanya’daki işçi sınıfının ortak yaşam deneyiminin ortak farkındalıkları doğurduğunu ve bununda ortak mücadele pratikleri geliştirdiğini ifade ederek işçi sınıfının üyelerinin ‘yassı siperli kasket’ takarak sınıfsal bir tavır sergilediklerini ifade etmektedir.⁹⁴

Buradan yola çıkarak sınıf oluşumunun, sınıf mücadelesinin, işçiler arası dayanışma pratiklerinin nasıl bir kamusalılık oluşturduğunu anlamaya çalışmak, gündelik hayat pratiklerinin nasıl bir zemin üzerinde yükseldiğine dair önemli veriler

⁹⁴ Eric J.HOBSBAWN, *Sıradışı İnsan, Direniş, İsyan ve Caz*, Çev: Işıltan Gündüz, 85.

sağlamaktadır. Bu ise işçi deneyimlerinin oluşturduğu ve ortaklıkların sağladığı bu zeminde ‘karşılaşmalar’ı barındırmaktadır. *Karşılaşmalar*’ın gerçekleştiği alanı kamusal alan olarak tanımlarsak kamusal alana dair tartışmalara çok fazla temas etmeden Meral Özbek’in derlediği *Kamusal Alan*’da yer alan tanımıyla sınıf’a dair söyleyeceklerimizi şekillendirebilir. *Kamusal Alanı Kavramlaştırmak* bölümü için giriş niteliği taşıyan *Kamusal Alanın Sınırları*⁹⁵ başlıklı yazısında Meral Özbek, kamusal alanın tanımlanmasına dair çabanın zorluğuna değinerek kamusal alanın kavramlaştırma çabasının iki yönü içerdiğini belirtiyor.

“Birinci yönüyle; mekânsal bir kavram: toplumsal yaşantımız içinde fikirlerin, ifadenin ve tecrübenin üretildiği, açığa çıktığı, paylaşıldığı, dolanıp yayıldığı ve müzakere edildiği toplumsal alanları (kamusal mekânlar); bu süreçte ortaya çıkan anlam muhtevasını (kamuoyu, kültür, tecrübe); ve bu anlam üretim sürecini oluşturan ya da bu süreç içinde oluşan kolektif gövdeleri (ulusal biçimlerden, ulusaltı birliklere ve giderek ulusüstü ve küresel düzleme dek uzanan kamuları) tanımlıyor. Tabii toplumsal bir alandan bahsettiğimize göre, kamusal olanı üreten süreçler, yapılar ve kurumlardan, ilişkiler, pratikler, kurallar ve etkileşim biçimlerinden; bunların içinde yer aldığı mekânsal ve tarihsel bağlamlardan bahsediyoruz. Böylece kamusal alan kavramı, yaşamımız içindeki farklı alanları ve fenomenleri, zaman ve mekân boyutlarıyla birlikte, toplumsal dinamikler içinde ilişkilendirmeyi sağlıyor. İkinci yönüyle ise kavram anlam üretim alanları açısından normatif bir ilkeyi, bir ideali belirtiyor: *öffen*, ortak, aleni, açık ve eleştirel olan anlamına geliyor (kamusal).”⁹⁶

Kamusal alan olarak adlandırılan ve üzerine çokça söz üretilen bu alanı, bu çalışmada konu gereği sınıf kavramı üzerinden irdelemeye çalışacağız. Kamusal alan tarihsel bir bağlam içinde ele alınan, maddi koşulların ve yapıların şekillendirdiği bir zemini ifade eden, bu zeminde toplumsalın tecrübe edilme sürecinin nasıl gerçekleştiğini sunan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zemini şu şekilde tasavvur edebiliriz: insanların birbirleriyle karşılaştıkları, iletişim kurdukları, deneyimlerini oluşturdukları, bu deneyimleri paylaştıkları, deneyimleri sonucunda fikirlerini belirledikleri ve ortak farkındalıklar içinde oldukları birey, grup, sınıflarla

⁹⁵ Meral ÖZBEK, “Giriş: Kamusal Alanın Sınırları”, 19-91.

⁹⁶ A.g.m., 41.

ortak eylemlilikler yaptıkları bir alan. Böyle bir alan ‘biraradalıklar’ açısından yaratıcılığı da mümkün kılmaktadır. Şöyle ki kamusal alan fikri bir ideali barındırıyorsa bu zeminde gerçekleşen ‘karşılaşmalar’ yeni olana dair bir kapı aralamaktadır. Bu ister kamusal mekânların dönüşümü ister kamusal alandaki karşılaşmalar ve ilişkilene biçimleri sonucu oluşan fikirlerin yarattığı dönüşümler isterse de politik bir alan olarak tasavvur edilmesinin yarattığı mücadele pratikleri kolektif olana atıf yapmaktadır. Bu kolektif çabanın karşıt kamusal alanda gerçekleşmesi sınıf kavramını beslemesinin yanında sınıf mücadele biçimlerinin çeşitlenmesine de katkı sunmaktadır. Kluge’nin ‘politikanın kalıbı’ olarak ele aldığı kamusal alan toplumsal antagonizmaların ifade edildiği, ama insanlar arasında bir ortaklaşalık kurulma olasılığını da içeren ‘bir karşılaşma’ zeminini ifade etmektedir.⁹⁷ Meral Özbek kamusal alanın egemen, radikal ve karşıt olarak üç tipte sınıflanabileceğini olduğunu belirtmektedir. Egemen politik kamusal alan “toplumsal mücadelelerin, sistemin (sömürü ve tahakküm yapılarının) yeniden üretimini sağlayacak biçimde denetlendiği, karmaşık yapılar ve araçlar içeren bir alan olarak”; karşıt kamusal alanı ise “doğrudan sermaye emek çelişkisi üzerinde yükselen sınıf mücadelesi zemininde, anti-kapitalist, kolektif ve ‘kurucu’ nitelikli politik söz ve eylemlerin oluşturduğu alan” olarak tanımlamaktadır.⁹⁸

Karşıt kamusal alan olarak tanımlanan alanın kolektif ve kurucu nitelikte oluşu, sınıf kavramına dair sınıf mücadelesinin gerçekleştiği zeminin nasıl inşa edildiğini karşımıza çıkarmaktadır. Karşıt kamusal alanı, sınıf oluşumu sürecinde sınıf bilincinin deneyimlerle şekillenmesiyle sınıf mücadelesinin inşa edildiği, *kendi için sınıf* durumuna denk gelen ve devrimci sınıf tavrının sergilendiği alan olarak tanımlayabiliriz. Verili sınıfsal konumları işgal eden sınıf üyeleri bu konumları deneyimlerken karşılaşma zemini olarak kamusal alanlar yaratırlar. Bu hem kendi sınıf içi karşılaşmaların hem de karşıt sınıf ile karşılaşmaların gerçekleştiği bir kamusal alanı ifade eder. Kamusal alanı oluşturan kamulara ve kamusal mekanlara dair verebileceğimiz örnekler Fransa ve İngiltere’de burjuva sınıfının salon toplantıları, Osmanlı’da kahvehanelerin haber alma ve gündem üzerine tartışılacağı bir

⁹⁷ Meral ÖZBEK, “Giriş: Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık”, 181.

⁹⁸ A.g.m., 182-183.

zemini yaratması hem sınıf içi hem de sınıflar arası karşılaşmaları barındırmaktadır. Bu tür bir kamusal ilişkiler doğuran ilişki ve karşılaşmaların yarattığı ortaklıkların sınıf oluşumu sürecinde önemli bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. Bu karşılaşmalar sınıfsal konuların deneyimlenmesi, anlamlandırılması ve sınıf bilincinin şekillenmesinde besleyici bir damardır. Sınıfsal deneyimlerin ortak farkındalıklar yaratması sonrasında oluşan sınıfsal tavır alışlar karşıt kamusal alanın zeminin de oluşmasına katkı sunmaktadır. Tuzla tersanelerinde kahvehanelerin ya da çay ocaklarının iş bulma mekânları gibi kullanılması ya da güncel olayların haber alındığı ve tartışıldığı bir mekân olması sınıfsal deneyimin oluşmasına katkı sunduğu gibi karşıt kamusal olarak bu mekânların sendikal mücadelenin örgütlendiği bir alan olarak da tasavvur edilmesini mümkün kılmaktadır.

Bu noktadan hareketle kamusal alandaki karşılaşmalar, fikir edinmeler, deneyim kazanmalar, sınıfsal tavır alışlar v.s. gündelik hayat pratikleriyle beslenmektedir. Bu bölümün başlığının ‘sınıf stratejisi olarak gündelik hayat’ konmasının nedeni de burada yatmaktadır. Sınıf kavramının, sınıf bilincinin, sınıf kültürünün, karşıt kamusal alanın oluşumu gündelik hayat pratikleriyle gerçekleşmektedir. Karşıt kamusal alan anlayışının kolektiflik barındırdığı ve yaratıcılığı öne çıkardığı kabulüyle gündelik hayata bakmak gerekliliği sınıfsal mücadele için kaçınılmazdır. Bu çalışmanın iddiası, sınıf ve sınıf kültürüne bakarken gündelik hayata bakmanın ve hatta gündelik hayatı örgütlenmenin sınıf stratejisi olarak ele alınması gerektiğidir. Sınıf oluşumuna dair süreç, deneyimleme, anlamlandırma, mücadele pratikleri geliştirme, karşıt kamusal alandaki karşılaşmaları açıklama gibi sözcükleri-söz öbeklerini kullanırken bu oluşumun en iyi görünür kılındığı alan olan gündelik hayat adres gösterilmektedir.

Sınıf, sınıf bilinci, sınıf kültürü gibi birçok kavramın gündelik hayat perspektifi içinde nerede durduğuna ek olarak Antonio Gramsci’nin “hegemonya” kavramını çalışmaya ekleyerek kavramsal çerçevenin iskeleti tamamlanabilir. Sınıflar arası ilişkinin tek yönlü bir ilişki olmadığını, her daim birbirinin içine geçen ve birbirini kesen ilişkiler bütünü olarak anlaşılması gerektiğini Antonio Gramsci’nin

'hegemonya' kavramına dayanarak ileri sürüyoruz. Hegemonya kavramını açıklamadan önce Gramsci hakkında kısaca bilgi verirsek bu kavramın nasıl bir yaşam deneyiminden ve toplumsal koşullardan çıktığına dair fikir edinmiş oluruz. Gramsci devrimci, sosyalist, milletvekili, gazete yazarlığı gibi birçok sıfatı barındıran biri olarak Mussolini iktidarı sonrasında kaldığı cezaevinde tüm zorluklara rağmen günlük tutmaya başlamış. Bu günlükler tahmin edildiği gibi gündelik olandan çok kendi içinde tartıştığı, üzerinde kafa yorduğu ve bir anlamda Hapishane Günlükleri kitabının okunmasında hissedilen yaşadığı topraklarda faşist diktatörlüğün egemen olmasının yarattığı duyguları barındıran günlüklerdir. Gramsci'nin Mussolini iktidarı sırasında kaldığı hapisanede yazdığı 32 defter, ölümünden sonra 'Hapishane Günlükleri' olarak yayımlanmıştır. Bu kitapta felsefe, aydın sorunu, politika konusu, kültürün inşa edilmesi gibi birçok başlık yer almasının yanında üzerinde önemle durduğu yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sınıf ilişkilerinin tek yönlü olmadığı, sınıfsal ilişkilerin hem sınıf içinde hem de sınıflar arasında hegemonik bir tarzda gerçekleştiğidir. Buradan hareketle Gramsci bu kavramı açıklarken sınıflar arasındaki tahakkümün varlığından öte başka etkenlere bağlamaktadır. Gramsci Machiavelli'nin Prens⁹⁹ kitabına atıfta bulunarak hegemonya kavramının temellini oluşturuyor. Hegemonyanın hem baskı hem de rıza üzerinden kurulduğunu şu şekilde aktarmaktadır: “ zamanın isteklerine uygun, siyasal değişim bir Hıristiyan prensin erdemleri sayesinde değil bir eyalete girebilmek için o eyaletin halkının sevgisine gereksinim duyan örgütleyici bir prensin varlığıyla gerçekleşecektir.”¹⁰⁰ Hem baskı altında olan hem de gönül hoşluğuyla¹⁰¹ denetimi sağlanan halk, sistemin devamlılığının sağlanması için vazgeçilmez bir unsurdur. Buradaki ince ilişki, tahakkümün yanı sıra rıza üretiminin de önemli olduğunu göstermektedir. Gramsci rıza üretiminin gerçekleşeceği yer olarak kültürü göstermektedir. Gramsci, zorunlu itaat algısı yerine rıza üretiminin olması gerektiğini şu şekilde açıklar: 'yönetilenlerle yönetenler arasında bölünme' olduğunda 'itaatinde otomatik olacağı sanılır; buna göre, böyle bir itaatın

⁹⁹ İtalya'nın toplumsal sorunların çözümünün tek bir ulus-devlet çatısı altında modern bir prens tarafından nasıl inşa edileceğini, prensin ne tür özelliklere sahip olması gerektiğini ve toplumu nasıl inşa etmesi gerektiğini anlatan bir yayın. Türkçede de birçok yayınevi bu kitabı çevirmiştir.

¹⁰⁰ Antonio GRAMSCI, **Hapishane Defterleri**, Çev: Adnan Cemgil, 212.

¹⁰¹ A.g.k.,212.

zorunluluğu ve akla uygunluğu ispatlanmadan hatta gereksinme duyulmadan kabul edileceği ve tartışmasız olduğu düşünülür (bazıları böyle düşünür, daha kötüsü bu düşünceyle hareket ederler. Onlara göre itaat, istenilmeden, izlenilecek yol gösterilmeden yapılacaktır.)”¹⁰²

Perry Anderson Gramsci’yi anlattığı kitabında¹⁰³ hegemonya kavramının tek bir anlama tekabül etmediğini, Gramsci’nin süreç içinde bu kavramın anlamını genişlettiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle tek bir hegemonya kavramının olmayacağını belirtmiştir. Gramsci’ye eleştirel bir biçimde yaklaşan Anderson’ın anlatılarından özetle şunları söyleyebiliriz: Gramsci’nin hegemonya kavramı ‘sivil toplumun devlete üstün geldiği kapitalist düzenin devamlılığı’¹⁰⁴ için vazgeçilmez bir araçtır. Ve hegemonya kavramının işlerlik kazanması için Gramsci kültüre vurgu yaparak aydınların rolüne değinmiştir. Organik aydın ‘rıza’ya bağlı işbirliğini gerektiren hegemonyayı yürüten büyük aydın’¹⁰⁵ olarak tanımlanmıştır. Fakat şu açıkça görülmektedir; Gramsci hegemonya kavramını kurarken Machiavelli mitinden yola çıkmış fakat bu kapitalist sistemin işleyişinin çözümlenmesi noktasında bir anahtar olarak kullanılmıştır. Hegemonya kavramını çözümlerken sınıfsal yaklaşımını elden bırakmayarak ‘burjuvazinin işçi sınıfını rızası ile yönetmesini mümkün kılan ideoloji olarak’¹⁰⁶ hegemonyadan bahsetmiş fakat devrimi örgütleyecek partinin de ‘karşı hegemonya’yı sınıf stratejisi açısından kurması gerektiğini vurgulamıştır.

Kate Crehan, Gramsci’nin düşüncelerini kültür ve antropoloji açısından ele aldığı kitabında hegemonya kavramının tek bir anlamının olmadığını ama bu kavramın ‘güç ilişkileri ve bu ilişkilerin belirli somut yaşanma biçimleri’¹⁰⁷ olarak tanımlanabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca karışık görünen bu durum ‘iktidar

¹⁰² A.g.k.,231.

¹⁰³ Perry ANDERSON, **Gramsci, Doğu Batı Sorunu Ve Strateji**, Çev: Tarık Günersel.

¹⁰⁴ A.g.k.,46.

¹⁰⁵ A.g.k.,41.

¹⁰⁶ A.g.k.,46.

¹⁰⁷ Kate CREHAN, **Gramsci, Kültür, Antropoloji**, Çev: Ümit Aydoğmuş, 146.

ilişkilerinin farklı bağlamlarda değişik şekillerde algılanabilmesiyle ilintilidir.¹⁰⁸ Aslında gerek Hapishane Günlükleri'nin okunması sırasında gerekse Gramsci ve bu kitap üzerine yazılanları okuduğumuzda karşımıza hareket halinde olan ve her zaman karşımıza biçim değiştiren iktidar ilişkileri çıkar. Gramsci, Kate Crehan'ın belirttiği gibi tarihin temelini sınıf olarak koyar fakat ilgilendiği sınıf oluşumu sürecinde yaşananlardır. Süreç içinde yaşananlar bir şekilde bize madunlar olarak sunduğu ezilenlerin bir anlamda devrimi nasıl inşa edeceğinin izlerliğini sunmaktadır. Madunların kendinde sınıf'tan kendi için sınıf'a doğru nasıl bir süreç içinde dönüştüğüyle ilgilenir bir anlamda. Burada iktidar ilişkilerinin her yerde olduğunu ve hareket içinde olduğunu belirten Michel Foucault¹⁰⁹ Gramsci'nin güç ve iktidar ilişkilerinin yaşanma biçimlerinin hegemonya kavramı üzerinden algılanması gerektiğine paralel ve bir anlamda birbirini bütünleyen bir anlatı sunar. Güç ilişkileri yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya doğru farklı mekanizmalarla birbirine değen ve bir şekilde birbirine etki eden ilişki biçimini yaratmaktadır. Bu ilişkiyi anlamaya çalışmak, Gramsci'deki hegemonya kavramının nasıl bir zeminde inşa edildiğini ortaya koymayı gerektirir. Gramsci'de yapı-özne ikililiğinin ve sınıf kavramının ele alış biçimi bir anlamda Marksizm tartışmasını da beraberinde getirecektir.¹¹⁰ Gramsci tıpkı Thompson gibi bu kesin ayrışmalar yerine maddi koşulların belirleyiciliğini kabul eder ama sınıf oluşumunun burada bitmediğini dile getirir. Bunu da Engels'in tarihin 'son kertede' maddi üretim koşullarıyla belirli olduğu düşüncesine dayandırmaktadır.¹¹¹ Marks ve Engels'in 'son kertede' derken budenli ekonominin üzerinde durduklarını anlamak için onların açıklamalarına tekrardan dönmek gerekir.

¹⁰⁸ A.g.k., 150.

¹⁰⁹ Michel FOUCAULT'un anlatısında iktidar sadece bir kurum, kişi değil hareket halinde olan güç ilişkilerinin biçimidir. Her daim iktidar ilişkileri yeniden kurulur ve bu nedenle de direnişin her yerde olması gerektiğini ileri sürmektedir. Michel FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi**, Çev: Hülya Uğur Tanrıöver.

¹¹⁰ Gramsci'nin hegemonya kavramına dair anlatıların ve Hapishane Günlükleri kitabının incelenmesini içeren diğer bir kitap Mete TUNCAY'ın derlediği **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**'nin Gramsci'ye ait bölümüdür, 861-895. Burada hem hegemonya kavramının Gramsci açısından ne ifade ettiği hem de günlüklerde bahsedilen konuların kısa bir özeti yer almaktadır.

¹¹¹ A.g.k.,131.

“Materyalist tarih yaklaşımına göre, tarihteki **temel belirleyici** etken gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne ben ne de Marks bundan daha fazlasını iddia etmedik. Bu nedenle, eğer birisi bunu ekonomi **tek belirleyici** etkendir yargısı haline getirirse, bizim söylediğimizi anlamsız, soyut ve saçma bir şeye dönüştürmüş olur.”

“Marks ve ben, bazı gençlerin ekonomi boyutuna olduğundan daha fazla vurgu yapmalarından kısmen de olsa sorumluyuz. Biz bu temel prensibi, onun belirleyici rolünü reddeden insanlara karşı vurguladık. Ayrıca bu etkileşimde rol oynayan diğer etkenlere yer veya hakkını verecek zamanımız her zaman olmadı.”¹¹²

Marks ve Engels’in o dönemde düşüncelerinin farklı tartışma zeminlerinde farklı şekillerde ele alındığını gözlemlemeleri ve bunun üzerine yazmaları bugün yapılan tartışmalara cevap verme noktasında oldukça destekleyicidir. Yaşamın üretiminin ve yeniden üretimin tarihin belirleyicisi olduğunu kuşku götürmeyecek şekilde ortaya koymaktadırlar. Yeniden üretim derken bunun maddi koşulların yeniden üretilmesi olduğunu, yaşamın yeniden üretimi ise toplumsalın, kültürün ve daha birçok insan etkinliğini içeren durumun yeniden üretilmesi olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Gramsci’de bu anlatıyı destekler şekilde yapı-özne ikililiğine özetle şöyle açıklama getirmektedir. ‘Tarihsel çözümlenmelerde sık sık düşülen bir yanlışlığı’¹¹³ olan ekonominin mi yoksa öznenin mi önemli olduğu tartışması varolan durumu bütünlüklü anlamamızı zorlaştırır. Üretim ilişkilerini, öznenin etkinliğini, toplumsal yapının tarihsel geçmişini ve toplumsalın özelliklerini dikkate alarak bütünlüklü bir bakış açısının geliştirilmesi gerektiğini ileri sürer.¹¹⁴ Devrimin örgütlenmesi için ‘bu aşamaların yatay ve dikey olarak birbirinin içine geçtiğini’¹¹⁵ aktaran Gramsci, keskin ayrışmalar yerine sürekliliği benimseyen bir bakış açısı sunar.

Buradan hareketle gündelik hayat Marks’ın insanın tarih yapma girişimindeki keyfiyetinin olamayacağına dair ifadelerindeki gibi bir tarihsel bağlamı içermektedir. Gündelik hayat pratikleri sınıfsal konumumuz, etnik kökenimiz, cinsiyetimiz,

¹¹² A.g.k.,132 Vurgular kitaba aittir.

¹¹³ Bkz(100), GRAMSCI, 263.

¹¹⁴ Bkz(100), GRAMSCI, 264.

¹¹⁵ Bkz(100), GRAMSCI, 268.

statülerimiz gibi birçok etken dikkate alındığında geçmişin ağır yükünü taşımaktadır. Fakat, geçmişin gölge gibi arkamızdan gelişi gündelik hayatın yaratıcılığını kısıtlamamakta aksine gündelik hayatın dönüşümüne dair motivasyon sağlamaktadır. Bauman sosyoloji bilimi için ‘bildiklerimizi bilmedikleştirir’¹¹⁶ derken hayatın her alanında, günlük yaşantımızda çok sıradan kabul ettiğimiz şeylerin toplumbilim içerisinden bakıldığında çokta sıradan olmadığını keşfetmek için önemli bir araç olduğunu belirtir. Yemek yeme alışkanlıklarımız, çocuk büyütürken erkeğe mavi kız çocuklarına pembe patik alınması, kahveyi nasıl içtiğimiz, eğitim harçlarını yatırmada yaşadığımız güçlükler gibi birçok sıradan olaylar aslında sosyoloji bilimi içinden bakıldığında toplumsal olanın tesadüflük barındırmadığını bize gösteren bir bakış açısı sunar. Yoksulluk ile eğitim imkanı arasındaki ilişkinin sınıfsal temellere dayanabileceği, çocuk büyütmedeki mavi-pembe renklerinin toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretiminde önemli bir rol oynadığı, Türk kahvesi içiminin çeşitlilik göstermesi ve türlü anlamlar yüklenmesi gibi yaşamın her anında görebildiğimiz, tanık olduğumuz hatta yaptığımız şeyler tamda gündelik hayat perspektifini geliştirirken karşımıza keşfedilmesi gereken alanlar olarak çıkmaktadır.

Sosyoloji, hayatın her alanına dokunmamızı sağlarken her şeyin arkasında belirleyici bir etken olduğunu bulmaya çalışmamız hem mesleki anlamda bir deformasyonu yaratır hem de gündelik olanının dönüştürücü etkisini yok saymayı beraberinde getirir. Bu konuyu araştırmanın yöntemini ele aldığımız bir sonraki bölümde genişçe yer vereceğiz. Fakat şunu unutmamak gerekir gündelik hayat pratikleri tüm sıradanlıklarına rağmen oraya yönümüzü çevirdiğimizde alışılmışın dışında keşfedilecek bir alan olarak karşımıza çıkar. Bu keşfetme heyecanı ise gündelik hayatın dönüştürücü gücünü fark etmemizi sağlar. Bu noktadan hareketle emek ve sınıf üzerine yapılacak tartışmalarda gündelik hayat pratiklerine temas etmenin ne kadar gerekli olduğu görülecektir. Henri Lefebvre “bir toplumda devrim, insanlar gündelik hayatlarını sürdüremez hale geldiklerinde başlar. İnsanlar eski hayatlarını yaşayabildikleri sürece, eski ilişkiler yeniden oluşur”¹¹⁷ derken gündelik hayatın dönüştürücü yönüne vurgu yapmaktadır. Gündelik hayat artık kendini

¹¹⁶ Zygmunt BAUMAN, **Sosyolojik Düşünmek**, Çev: Abdullah Yılmaz, 24.

¹¹⁷ Henri LEFEBVRE, , **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, Çev: Işın Gürbüz, 44.

yenileyemez duruma geldiğinde farklı arayışlar içerisine girilir. Gündelik hayatın tüm o sıradanlığı artık sürdürülemediği zaman gündelik hayat zorlayıcı bir güç haline dönüşür; bu güç ise sınıfsal mücadele alanından bakıldığında toplumsalı dönüştüren güç haline dönüşür. Lefebvre, gündelik olanın sıradanlığının sürdürülmesi eskiyi yeniden üretir derken şuna değiniyor: “ Bütün sıradanlığı içerisinden gündelik hayat, tekrarlardan oluşur: işteki ve iş dışındaki tekrarlar, mekanik hareketler (ellerin ve vücudun hareketleri, aynı zamanda parçaların ve tertibatların hareketleri, rotasyon ya da gidiş-gelişler), saatler, günler, haftalar, aylar, yıllar; çizgisel tekrarlar ve döngüsel tekrarlar, doğal zaman ve akılcı zaman, vs.; yaratıcı etkinliğin (en geniş anlamıyla üretimin) incelenmesi, bizleri yeniden üretimin çözümlenmesine, yani nesnelere veya yapıtları üreten etkinliklerin kendilerini yeniden ürettikleri, kendilerini kuran ilişkilere yeniden başladıkları, bu ilişkileri yeniden ele aldıkları”¹¹⁸ bu bize gündelik hayatın nasıl sürdürülebildiğine dair bir fikir vermektedir. Yeniden üretimin sürdürülebilir olması gündelik hayat pratiklerinin sıradanlığı içerisinde gerçekleşir. Fakat bu ‘yeniden olma’ gerçekleşmediği zaman ise gündelik hayat içindeki dinamikler ya “kademeli değişiklikler yapar ya da sıçrayışlarla dönüştürücü güç haline gelir.”¹¹⁹

Gündelik hayatın dönüştürücü etkisinin yanında bir diğer katkısı yaşanılanların ifade ediliş biçiminin dışında tamda gündelik hayatta izini sürebileceğimiz hayatın gerçeklerine temas etmesidir. Bir bakıma madalyonun diğer yüzünü görünür kılmaktır. Örneğin Gamze Yücesan, bir otomobil fabrikasında mavi yakalı işçiler üzerine yaptığı araştırmalarda 1970 sonrası küresel emek stratejilerinde ileri sürülen yatay işbölümü, işçiyi yönetime katmak, toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri gibi uygulamaların nasıl gerçekleştiğine bakmaya çalışmıştır. Örneğin işçi işe geldiği gün moralinin nasıl olduğunu gösteren surat ifadesi olan kâğıtları isminin karşısına yapıştırması gerekiyor, bu uygulama çalışanlara karşı yakın ilgi gösterilmesi fikri üzerinde geliştirildiği söyleniyor; fakat işçiler bunun bir sistem olarak geliştirildiğinin farkında olup bu uygulamanın insani bir özellik taşımasından öte bir iş olarak yapıldığını ifade ediyorlar. İşçilerin ve yönetimdeki çalışanların

¹¹⁸ A.g.k.,28.

¹¹⁹ A.g.k., 29.

dâhil olduğu toplantılar düzenlenirken sendika konusunda sorulan sorulara işçilerden biri bilerek sendika konusunda olumsuz düşüncelerinin olduğunu söylediğini belirtiyor, çünkü sendika konusundaki olumlu tavrın işten çıkarılmaya neden olduğuna tanık olmasından kaynaklanıyor. O nedenle işçi ‘ ne duymak istediklerini anlıyor ve öyleymiş gibi davranıyoruz’¹²⁰ diyor. Ya da kalite çemberleri çalışmalarına katılırken işçilerin ‘çember çevirmeye gidiyoruz, sizde katılın bize’¹²¹ gibi ifadelerle bu tür uygulamaları dikkate almadıkları görülüyor. Bu makaledeki örnekler gündelik hayat pratiklerin nerelere temas ettiğini gösteriyor. Görünür ve bildik olanın aslında öyle olmadığını göstermesi nedeniyle tamda sınıf stratejisi olarak gündelik hayat pratiklerine bakmanın önemi açığa çıkıyor.

Bu bölümde sınıf, sınıf bilinci, sınıf kültürü kavramları tartışıldığı gibi paralel olarak bu kavramlara gündelik hayat perspektifiyle yaklaşmanın gerekliliği anlatılmaya çalışıldı. Sınıf kavramının sadece verili maddi koşullar tarafından tanımlamayacağı bunun bir süreç dâhilinde gerçekleşeceği, verili koşulların deneyimlenmesi gerektiği, sınıf bilincinin bu süreç içerisinde oluşacağı ve sınıf kültürünün de tamda bu noktada gündelik hayat pratiklerinin deneyimlenmesi ve ortaklıklar yaratılması noktasında oluşacağı aktarılmaya çalışılmıştır. Ve sınıf bilincinin ve sınıf kültürünün ‘karşılaşmalar’ sonucunda diğer bir ifadeyle kamusal alanlarda verili koşullardaki sınıf konumlarında yer edinen üyelerin birbirlerine teması ile gerçekleşeceğini önemle belirttik. Çünkü bu karşılaşmalar ortak farkındalıklar yarattığı ölçüde karşıt kamusal alanın oluşumu ve sınıfsal tavır alışların görünürlüğü ortaya çıkacaktır. Buradan hareketle gündelik olanın sıradanlığının keşfedileme yolculuğu, sürdürülebilir olan gündelik hayatın sonluluğunu açığa çıkarmakta ve bu noktada gündelik hayatın sınıf stratejisi olarak gündeme alınmasının ne kadar gerekli olduğu açığa çıkarılmaktadır. Gündelik hayat sürdürülemediği anda tüm sıradanlığına karşı kademeli olarak ya da sıçrayış yaratacak şekilde bir dönüşümü beraberinde getireceğini ifade eden Lefebvre’ye emek ve sınıf tartışmaları bağlamında kulak vermek gerektiği bir kez daha aciliyetini

¹²⁰ Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR, “Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme:Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçiler”,255.

¹²¹ A.g.m.,256.

hissettirmektedir. Bu noktada hem madalyonun diğer yüzünü görebilmenin hem de içinde yaratıcılığı ve kolektifliği barındıran karşıt kamusal alanın ve dönüştürücü gücü olan gündelik hayatı örgütleyebilmenin önemi gün yüzüne çıkmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Kuramsal çerçevesini kurmaya çalıştığımız araştırmanın yöntemi ise yine kuramsal çerçevenin kendisi kadar tartışmaya açıktır. Çünkü “ Yöntembilim, en kaba hatları ile bilgiye ulaşmak için araştırmanın nasıl yapılması ve nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin teori ve çözümlenmeleri içeriyorsa, bunlar ulaşılmak istenen bilginin doğası nedir sorusundan ayrı düşünülemez. Başka bir deyişle, hangi taraftan baktığımız, topladığımız bilgileri ve bu bilgileri düzenleyişinizi tanımlar. Dolayısıyla, bilimsel araştırmalarda kullanılan anket, gözlem, mülakat ya da etnografi gibi yöntemler ait oldukları epistemolojik duruşlar içinde anlam kazanırlar.’¹²² Hangi taraftan baktığımız hem yaklaşımımızı hem de bilgiye ulaşmak için kullandığımız teknikleri belirliyorsa ilk önce bu çalışmanın hangi taraftan baktığına dair bir açıklama yapmak gerekir.

Bu çerçevede kısaca yöntem tartışmalarına değinmemiz gerekirse; pozitivism, olguları esas alarak deneye tabi tutulan ve sonunda yasalarını oluşturacağımız her şeyi araştırmaya değer bulur. Deneye tabi tutulan ve yasaları çıkartılabilecek durum ise karşımıza her zaman değişmez ilkeleri olan bir yapının varlığının ön kabulünü çıkarır. Sosyal bilimlerde tıpkı fen bilimlerinin kullandığı yöntemi kullanarak toplumsalı ele alırken kullanılması gereken yöntemsel yaklaşımlarını geliştirmişlerdir. Auguste Comte pozitivist yaklaşımın en bilinen temsilcilerindendir. Sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilmesinin yanında sosyolojinin yani toplumbilimin yönteminin toplumu formüle etmek için değişmez evrensel yasaları ortaya çıkarmak olduğunu savunur; bu yasaların ortaya

¹²² Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR, “Mavi Yakalı İşçiler Üzerine Çalışmalarda Eleştirel Etnografi: Yöntembilimsel Ve Politik Açılımlar/Sorunlar”,333.

çıkarılması için de gözlemlenebilir ve deneye tabi tutulabilir olgulara bakmak gerektiğini ileri sürer. Burada araştırmacının nesnel, tarafsız olduğu, araştırılanın ise nesne olduğu kabul edilir. Araştırmacı da tıpkı toplumun formüle edilebilir düşüncesindeki gibi zamandan, mekândan, duygulardan, düşüncelerden ayrıışmış olarak düşünülür ve öyle hareket etmesi beklenir. Pozitivizm burada hem araştırılanı hem de araştırmacıyı nesneleştirirken yanlış işleyen bir mekanizma kurar. Comte, Fransız devriminden sonraki toplumsal durumu düzene sokmak için bu yöntemi savunurken şunu gözardı etmiştir: devrim koşullarını ya da karmaşayı ortadan kaldıracak olan düzen fikrinin öznesi ve nesnesi de insandır. Özne halinde olan insan, içinde bulunduğu toplumsal koşullardan, tarihsel geçmişinden, gelenek ve göreneklerden, kültürden ayrı düşünülemez gibi araştırmacının araştırma konusunu seçerken bile bu değerlerle hareket ettiğini düşünürsek bu çabanın nesnel olması beklenemez. Dolayısıyla pozitivist yöntembilim ortaya çıktığı günden itibaren birçok eleştiriye açık hale gelmiştir. Araştırmacıyı ve araştırılanı ‘şey’leştiren bir yaklaşım ortaya koyması nedeniyle eleştirilerek insan etkinliğinin ve insan ilişkisinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Yorumsamacı yaklaşım, insan davranışının amaçlı bir davranış olduğunu kabul ederek bir bakıma söylem analizi yapar. Feminist yaklaşım birden fazla araştırma tekniği kullanarak tarihte adı olmayan kadınların varlığını tarihe dâhil ederek sosyalbilimlerde erkek egemen yaklaşımı kırmaya çalışır. Post modern yaklaşımlar ise modernizmin getirdiği tüm yöntemsel yaklaşımı eleştirerek bilgi üretmeyi yeni baştan ele almak gerekliliğini savunurlar. Sosyal bilimlerde kullanılan her türlü tekniğin tüm alt bilimlere açık olması gerektiğini savunur ve bilginin kişisel tecrübelerden ayrı düşünülmemesi gerektiği belirtirler.¹²³ Eleştirel yaklaşım ise Frankfurt Okulu’nun geliştirmiş olduğu eleştirel teoride de karşılaştığımız bir bakış açısı sunar: pozitivistin ileri sürmüş olduğu nesnellik, nedensellik, insanı dışlayan ve insanı nesne konumuna düşüren yapı yerine toplumu bütünlüklü ele almayı ve toplumu zaman, mekân, tarih gibi farklı açılardan ele alan bir yaklaşım sunar. “Eleştirel gerçeklik, bilimin yalnızca görüneni ya da görüngüyü açıklamaktan öte bu görüngülerin ortaya çıkışındaki nedensel

¹²³ Buraya kadar aktardığımız pozitivist, yorumsamacı, feminist, post modern yaklaşıma dair bilgiler Yusuf Ziya ÖZCAN ve Özden ÖZBAY’ın kaleme aldığı ‘**Sosyolojide Araştırma Metodları**’ yazısının özetidir. Yusuf Ziya Özcan, Özden Özbay, Sosyolojide Araştırma Metodları, 53-54-55.

süreçlerin, yapı ve mekanizmaların aydınlığa çıkarılması olduğu ve bilginin bağlam bağımlı, tarihsel ve zaman/mekândan arındırılmaz olduğu ile uyumlu yöntemsel ilkeler ile tanımlar ya da tanımlamalıdır.¹²⁴

Toplum, pozitivist yaklaşımdan öte daha geniş perspektifle ele almayı amaçlayan eleştirel yaklaşım, anlamaya çalıştığı alana, yapıya oranın kendi iç dinamiklerini dikkate alarak temas etmeye çalışır. Bu çalışmada genel olarak eleştirel yaklaşımın yöntemsel bakış açısına yakın bir tavır sergilemektedir. Bu tavır ise tartışmayı sonlandırmaktan öte farklı bir düzlemde yeni bir tartışmaya kapı açar. Eleştirel yaklaşım toplumu daha bütünlüklü ele alır derken temas ettiğimiz alanın ne olduğu, oraya nasıl bakacağımız, oraya yaklaşırken hangi teknikleri kullanacağımız gibi birçok soruyu metodolojik açıdan tartışma gündemine taşır. Çünkü tez çalışmasının özel olarak vurgusu, gündelik hayata bakmak ve gündelik hayat pratiklerini anlamaya çalışmaktır. Sosyal bilimlerde gündelik hayata bakmak gerekliliği yukarıda aktardığımız yöntemsel yaklaşımların içinde çok az tartışıldığı gibi bu alan çoğu zaman araştırılmasına gerek olmayan olarak düşünülmüştür. Bu nedenle gündelik hayata bakma düşüncesi bu açıdan metodolojik bir tartışma yaratmaktadır. Bu metodolojik tartışmada gündelik hayata bakmanın önemini ortaya koymak açısından Lefebvre'ye kulak kabartabiliriz:

“Gündelik hayatın incelenmesi, uzmanlaşmış bilimlere karşılaşma zemini, hatta ondan da öte bir şey sunar. Bizim toplumumuzda, bizim çağımızda, akılcı ile akıldışı arasındaki çatışmaların mekânını gösterir. Böylece, geniş anlamda üretimin somut sorunların dile getirildiği mekânı belirtir; kıtlıktan bolluğa ve değersizden değerliye geçişleri; insanların toplumsal varoluşunun üretilme biçimini belirtir. Bu eleştirel çözümler, zorlamaların, kısmi belirlenimciliklerinin incelenmesi biçimini alır. Bu çözümler, aklın anlamı ve amacı her zaman belirlenimciler üzerinde hâkimiyet kurmak olduğu halde, belirlenimcilerin ve zorlamaların *akılcı olarak görüldüğü bu tersine dünyayı altüst etmeyi hedefler*. Gündelik hayatın potansiyellerini açığa çıkarmak, uyarlamayı, yani doğadan ve zorunluluktan kaynaklanan şeyin yapıya, insani etkinlik için ve insani etkinlik yoluyla özgürlüğe

¹²⁴ Bkz(122), YÜCESAN ÖZDEMİR, 333.

dönüştürülmesini sağlayan yaratıcı etkinliğin ayırt edici özelliğini yeniden kurmak değil midir? Akılcı bilgi onları kabul etmese ve bilimsellik sertifikası vererek tasdik etmese de, her zaman mevcut koşulları incelemiştir! Zorlamalara değer veren tavır, sonuçta akılcılık ve bilim görüntüsü altında bir ideoloji içerir.”¹²⁵

Gündelik hayat tekrarlardan oluştuğu için sıradanlığı barındırdığını ifade eden Lefebvre, görüneni tersine çevirmek için gündelik hayata bakmak gerektiğini ifade eder. Araştırmacı çalışmasına başlarken, devam ederken her zaman sorular ona eşlik eder, her karşılaşmada her ayrıntıda bu sorular yeni soruları beraberinde getirir. Biten hiçbir şey yoktur, çalışmaya son nokta konulsa da söyleyecek söz bitmez, sadece bir yerde bitmesi gerektiği fikri bu son noktanın konması gerektiğini haklı çıkarır. Sorulan her soru gündelik hayatın içinde bilinene, görüneye dair yeni keşifler için ortam hazırlar. Bu sorular bir anlamda doğru ve bilimsel olana karşı işlenmiş bir suç olarak ele alınsa da olana dair bilginin farklı bir yaklaşımla yeniden inşasını içermektedir. Gündelik hayata bakmak Bauman’ın önceki bölümde ifade ettiğimiz, daha çok sosyoloji için söylediği şeyi hatırlatır: ‘bildiklerimizi bilmedikleştirir’. Görüneni tersine çevirmek madalyonun diğer yüzünü görünür olana dâhil etmeyi gerektirir; bildiklerimizi bilmedikleştirmek ise var olana eleştirel yaklaşmayı ve hayata, doğaya dair her şeyi yeniden bakmak anlamına gelir. Görünenin ve bilinenin doğru olarak kabul edilmesi Lefebvre’nin de belirttiği gibi ideolojik bir tavrıdır. Bizde sosyobilimci olarak gündelik hayatın sıradanlığına bakarak bu ideolojik tavrı açığa çıkarmaya ve insan etkinliğinin dönüştürücü gücünü ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Lefebvre ‘yatağın, dolabın, çeyizin tarihi son derece önemlidir’¹²⁶ derken gündelik olanın hayatı anlamlı kılmak için tersinden bakıldığında keşfedilebileceğini anlatmaya çalışır. Gündelik hayatın keşfedilme çabasının tarihi ise yeni olmakla birlikte Henri Harootunian ‘gündeliklik kavramının on dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sındaki modern kapitalist toplumun oluşumu üzerine bir yorum olarak geliştiğini’¹²⁷ ifade eder. Harootunian, İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan süreçte gündelikliğin değişik şekillerde ele alındığını fakat savaş sonrasında gündelik hayatın

¹²⁵ Bkz(117), LEFEBVRE, 34-35, Vurgular bana aittir.

¹²⁶ Bkz(117), LEFEBVRE, 41.

¹²⁷ Henri HAROOTUNIAN, **Tarihin Huzursuzluğu, Modernlik, Kültürel Pratik Ve Gündelik Hayat Sorunu**, Çev: Mehmet Evren Dinçer, 80.

Lefebvre'nin kavramasallaştırmasıyla net olarak ortaya konduğunu belirtir. Ayrıca Alman emek tarihçilerinin işçinin ve işyerinin deneyimine dönüşen gündelik hayata bakma çabasına giriştiklerini ama onların gündelik hayata bakmanın işçiye bakmak demek olduğu şeklinde kanı oluşturmaları nedeniyle eleştirildiği anlatılmaktadır.

Yapmaya çalıştığımız ise işçi sınıfına gündelik hayat perspektifi çerçevesinde yaklaşmak ve sınıfa dair söyleneceklerin onların deneyimlerine temas ederek şekillenmesi gerektiğidir. Gündelik hayata bakmak gerekliliğini ortaya koyarken bunu nasıl yapacağımız ise teknik anlamda birçok 'uzmanlaşmış bilimlere karşılaşma' zemini yarattığı gibi alanın nasıl ele alınması noktasında farklı çözümler sunmuştur. Tersanelere dair söz üretirken orada çalışan olarak yer almanın söz üretirken anlamlı olabileceği düşünülerek iş arama süreci başladı. Fakat iş arama sürecinde orada çalışan kadınların ya mühendis ya da yönetici binalarında servis elemanları oldukları görüldü. Ki bu sayı oldukça düşüktür. Tersanelerde çalışanların neredeyse %99 erkektir. Servis elemanı olarak çalışmak ise tuzla tersanelerinde yaygın olarak kullanılan 'tanıdık' bulmayı gerektiriyordu. Bu konuda çabalar sonuçsuz kalınca orada öğrenci olarak staj yapılabilirliğin olanakları arandı. Bu konudaki başvurular ise gemi inşa mühendisliği bölümünde öğrenci olmadığım nedeniyle geri çevrildi.

Araştırmacı için alanın zorlukları daha ilk aşamada deneyimlenmeye başlamıştı. Bu adımlar hayal kırıklığı yaratsa da yeni çözümler üretilmesi gerekliydi. Bu hayal kırıklığı araştırmacının cinsiyeti konusunda da yeni soruların oluşmasını beraberinde getirdi. Bir kadın olarak erkeklerin egemen olduğu bir alanda çalışma yapmak oldukça zordu. Hem işçilerle ilişkiler kurmak hem tersanelere gidip oralarda gözlem yapmaya çalışmak kadın olmaktan kaynaklı birçok sorunu doğuruyordu. Hem kadın olmak hem de oranın bir parçası olmamak gözlem yapmak için gidilen günlerde çok fazla zaman harcamadan alanı terk etmek zorunda kalmaya sebep oluyordu. Sendikadan tanıştığımız arkadaşlarla alana ya da tersaneye gitmek ise sendika çalışanı olarak algılanmama sebep olduğu için dile getirilmeyen ama alanda

hissedilen olumsuz duygulara sebep oluyordu. Bu noktada arkadaşlarımızla yaptığımız proje kapsamında ilişki kurduğumuz işçilerle temas kurularak onlarla görüşmelere devam edildi. Aileleri tanımaya, onların günlük hayatlarına dâhil olunmaya çalışıldı. Ayrıca Tuzla tersanelerinde yaşanan iş kazaları sonucunda oluşan komisyonun tuzla tersanelerindeki denetleme gezilerine yer alındı. Orada yine işçilerin yaşadığı problemler hakkında sohbetler edildi, çözümün nasıl olması gerektiğine dair fikirler üretildi. Limter-İş sendikasının cumartesi günleri işçi sorunlarını tartıştığı toplantılara dinleyici ve gözlemci olarak katılındı. Toplantı sonrasında işçilerin sendika ile tanışma hikâyeleri dinlenirken sendikanın çalışmaları ve tersanelerde neler yaşadıklarına dair sorular soruldu. Buna benzer geliştirilen yöntemlerde ses kayıt cihazı, fotoğraf makinesi gibi teknik malzemelerin kullanmamasına dikkat edildi. Çünkü işçilerin gözünde bunları kullanmak gazeteci olduğunuz fikrini doğuruyordu ve işçiler yaşadıkları olayları olduğu gibi değil olması gerektiği gibi ya da farklı şekillerde anlatıyorlardı. Bunun önüne geçmek ve onların gündelik yaşamlarına müdahale etmeden hayatın akışına sadece tanık olmak açısından onların anlattıkları ya Tuzla'dan geri dönerken otobüste ya da evde not ediliyordu. İşçilerin gittikleri kahvelere gitme fırsatı yaratılamadı fakat çay ocaklarına kısa zaman içinde de olsa gidildi. Alan çalışması boyunca Tuzla'da çıkan yerel gazetelerde işçi mektuplarının olup olmadığını, işçilere dair çıkarılan gazete ve dergilerde işçilerin gündelik hayatlarına dair yazıların olup olmadığına dair arşiv taramaları yapıldı. Ayrıca çalışmada hem bir kadın araştırmacı olarak hem de işçilerin anlatılarındaki kadınların rollerine dair vurgular dikkate alındığında işçilerle yapacağımız derinlemesine mülakatların aile yani eşlerin, çocukların varsa aynı evi paylaşan diğer kişilerinde yer aldığı bir ortam yaratılmaya çalışıldı. İşçilerden randevu alınırken buna dikkat edildi. Kimi işçiler bunu kabul etti kimisi kabul etmedi. On bir tersane işçisiyle görüşme yapıldı. Bunun yanında temas kurduğumuz ve sohbet ettiğimiz işçi sayısı elbette bundan sayıca fazla ama onlarla yapılan görüşmeler daha çok kâğıt üzerinde notlar şeklinde kayıt altındadır. Gözlemin, derinlemesine mülakatın işçilerin gündelik hayatlarını anlamak için yeterli olmadığı fikri dolayısıyla işçi portreleri ile ilgili çalışma yapan kadın fotoğrafçı bir arkadaşım görüşmeler sırasında işçilerin fotoğraflarını kayıt altına aldı. O fotoğraflar görüşme yaparken ya da gözlem yaparken gözden kaçırdığımız birçok noktayı açığa çıkardı. Bunlara işçilerin

gündelik hayat deneyimlerini aktardığımız bölümde yer vereceğiz. Limter-İş sendikasına gidilen günlerde kriz nedeniyle işten atılan işçilerin, tazminatlarının ve maaşlarının ödenmemesinden kaynaklı yaşanan sorunlar için sendikaya başvurmalarına tanık oldum. Onlarla sohbet ettikten sonra 10 Nisan 2009 itibariyle tersane önünde gerçekleştirdikleri eylemlerine gözlemci olarak katıldım. Bu süre boyunca hem onlarla sohbet etme fırsatı hem de eylemin onların üzerindeki etkisini gözleme şansını yakaladım. Bir hafta süren eylem sonrasında haklarını aldıkları sendikanın internet sitesinde duyuruldu. Ayrıca sendikal mücadele yürüttüğü gerekçesiyle işten atılan sendikal bir işçinin 212 gündür işten atıldığı tersane önünde süren eylemi ziyaret edildi. İş çıkışında işçilerin bu eyleme yaklaşım tarzları, gelen ziyaretçilerle yapılan sohbetler grev çadırında neler yaşanabilir sorusunun cevabı gibiydi. Bu işçi 24 Nisan itibariyle işe geri iade ve alacaklarının tahsisi için açtığı davayı kazandı. Ayrıca taşeron işçilerle kadrolu işçiler arasındaki farkın ne olduğuna dair hazırlanan sorularla görüşmeye yapılan kadrolu işçi, pazar günü olmasına rağmen çalışmaktaydı ve görüşme sonrası boyası yapılmak üzere olan yük gemisini gezme şansı yakalandı. Hem geminin büyüklüğü hem de geminin içindeki sınıfsal ayrışmaların mekânsal ayrışmalara yansımaları göstermesi açısından bu gezi ufuk açıcıydı. Alana dair yapılan en son ziyaret bekâr evlerinde kalan taşeron işçilerine yönelikti. Onlarla iletişim kurmak oldukça zor oldu; kimisi görüşmek istemedi kimisi mesaisinin yoğunluğu nedeniyle zaman bulamadı. En son Limter-İş sendikası başkanı ile bekâr evlerinin olduğu sokaklara giderek çat kapı misafir olundu. Sendika başkanı ile oraya gitmek olumsuz bir tepkiye neden olsa da derdimizi anlattığımızda bize yardımcı olacaklarını söylediler. İlk anlarda onlarla kurduğumuz diyalogta zorluk çıkmasına rağmen[tanımadığı birisinin çat kapı gelmesi ve onların hayatına dair sorular sorması önyargılı davranmalarını haklı çıkararak bir nedendir] daha sonraları gerginlik ortadan kalktıktan sonra onların çalışma ortamlarını, gündelik hayatlarını içine alan birçok konu üzerine uzunca sohbet edildi. Burada ses kayıt cihazı kullanılmasına izin verilmedi ama onların söylediklerini not etme şansı oldu, mülakattan sonra ise oraya dair yapılan gözlemler ve düşünceler bu notlara eklendi.

Bu araştırma tersane işçisinin yaşamına müdahale etmeden sadece tanık olmayı ve onları anlamayı hedeflediği gibi gerek görüşmelerde gerekse içinde yer

alınan tüm olaylarda göze çarpan diğer bir nokta ve araştırma notlarının aktarılması noktasında da yer verilmesi gerektiğine inandığım konuyu açığa çıkardı: ‘söylenenlerin dışında söylenmeyenlerin ya da ima edilenlerin’ ne anlama gelebileceği. Bu neden önemlidir? Herkesin bildiği ya da tahmin ettiği inanılan alana dair bir bilgi aslında başka anlamlara gelebilir. Örneğin ‘anlarsın ya, öyle işte, ben yapmadım ama bir arkadaşımın duydum’ gibi sözcükleri içeren bir anlatı aslında bize söylenenin yaşanılanları yansıtmadığı izlenimini uyandırır. Bu ise işçilerin yapmak istedikleri şeyler ile yaptıkları arasındaki uçurumun dile getirilişini ve kullandıkları sözcüklerin farklı anlamlar taşıdığını gösterir. Örneğin kahvede ne tür sohbet konuları oluyor gibi bir soruya verilen cevap genelde haberler ve spor, bu soruyu tersten sorduğumuzda yani örnekleyerek şu konular konuşuluyor mu diye sorduğumuzda az önce verilen cevabın kahvede konuşulanların aktarılması noktasında eksik olduğunu görebiliyoruz. Bu aslında söylenmeyen şeylerinde alan çalışmasında gündelik olanın keşfedilmesi noktasında önemli olduğunun altını çizmektedir. Bu tür olaylarla karşılaştıktan sonra görüşmelerde sorulan soruların anlamı değiştirilmeden sadece biçimsel değişikliğe uğratarak geliştirilmeye çalışıldı.

Bunun yanında Tuzla tersanelerini konu edinen belgesel ve filmlerde farklı yönlerden bakıldığında neler görülebilir sorusunun yanıtı için izlenildi. Bu belgesel filmler, farklı disiplinlerin Tuzla tersanelerine dair neler üretebileceğinin ortak paydasının oluşturması açısından da önemlidir.

Sonuç olarak tez çalışmasına dair hem kavramsal hem de yöntemsel çabayı özetlersek karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: bu çalışma sınıf oluşumuna dair bilginin gündelik hayata bakarak keşfedilebileceği kaygısını taşıyarak gündelik hayata bakarken tek bir teknik kullanmamış, gözlemden, derinlemesine mülakata kadar, arşiv taramasından sendika toplantılarına katılmaya, işçi eylemlerine katılmaya kadar birçok ‘tanık olma’ biçimini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Ve genel olarak nitel bir çalışma olduğu iddia edilebilir. Araştırmacının kadın olmasından kaynaklı birçok sorun yaşansa da alana dair verilerin çok çeşitli

açılardan toplanması hedeflenmiştir. Son olarak bu çalışmada birçok teknik kullanılsa da araştırmacı olarak bizim oraya dair deneyimlediklerimizin de veri toplama tekniği olarak kabul edilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu nedenle alanda karşılaşılan olayların araştırmacı üzerindeki etkisi veri kaynağı olarak işlev görecektir.

Tez çalışmasının kuramsal çerçevesi, yöntemi ve alan araştırmasında kullanılan tekniklerinde açığa kavuşturulmasından sonra Tuzla tersanelerini konu edinen bölümlere geçebiliriz. Bundan sonraki bölüm Tuzla tersanelerinin tarihçesini içermektedir, sonraki bölüm ise taşeron işçilerin gündelik hayatlarının konu alan anlatıyı içermektedir.

5. TÜRKİYE'DE GEMİ İNŞA SANAYİSİNİN GELİŞİMİ İÇİNDEN TUZLA TERSANELERİNE BAKMAK

Resim 5.1. Haliç'te Osmanlı Tersanesi

Resim 5.2. Tuzla Tersaneler Bölgesi.

Türkiye’de gemi inşa sanayinin gelişimi Osmanlı döneminden itibaren ele alınmaktadır; fakat bilinen en eski tersane 12. yüzyıla ait olan Alanya Tersanesi’dir. Bunun yanında Umurbey, Sinop, Antalya, İzmir, Karamürsel tersaneleri de Anadolu’da kurulan ilk tersanelerdir. Karesi beyliğinin kurduğu Gelibolu tersanesi 1354 yılı itibariyle Osmanlı devletine geçmiştir. İstanbul’un fethi sonrasında ise Fatih Sultan Mehmet donanmanın geliştirilmesine yönelik İstanbul Tersanesi’ni kurmuştur. Konya, Amasra, Sinop, Çanakkale’de tersanedeki ihtiyacın karşılanmasına yönelik yelken bezi, halat, kürek, çapa, zincir gibi pek çok yan sanayi ürünü üretilmekteydi. Yan sanayi hariç tersanelerde sadece 3000 kişi çalışmaktaydı. İstanbul tersanesi Yavuz Sultan Selim döneminde 100, 16. yy.’da 200 kapalı kazığına sahip büyük bir tersaneye dönüşmüştür. Buna rağmen deniz aşırı gemi yapacak teknolojiye ulaşamamıştır.¹²⁸ Savaş stratejisi açısından tersanelerin önemi gün yüzüne çıktıkça, Osmanlı devleti donanmasını güçlendirmek için gemi inşaada yurt dışından [Fransız ve Amerikalı mühendisler] mühendisler getirtmiştir. 1831-39 yılları arasında Amerikan mühendislerin yardımıyla ilk buharlı gemi inşa edilmiştir.¹²⁹ “Buharlı gemilerin sevk ve idaresi için kurulan ilk resmi şirket 1844’te kurulan ‘Fervaid-i Osmani-ye’; ilk özel şirket ise ‘Şirket-i Hayriye’dir.”¹³⁰ Resmi ve özel şirketlerin dışında gemi inşaada yurt dışından aldığı destekle Osmanlı toprakları yabancı şirketler tarafından keşfedilmeye başlanmıştır. Yabancı, resmi ve özel şirketler tersanelerde etkinliklerini artırmalarıyla birlikte 1874 yılında ilk çelik tekneli, buhar makineli, yandan çarklı gemi yapılmış ve yük gemisi olarak kullanılmıştır.

Osmanlı donanmasının ve tersaneciliğinin gelişim seyri içinde Osmanlı’da yaşanan ilk grevlerde bu alanda gerçekleşmiştir. 1872’de Hasköy Tersane’sinde bir kaç hafta süren grev Osmanlı devleti tarafından çalıştırılan İngiliz işçileri tarafından yapılmıştır. 1873’te Kasımpaşa Tersane işçileri 11 aydan beri alamadıkları ücretlerinin ödenmesi için 1 hafta sürecek bir greve çıkmıştır. 500-600 Müslüman ve Hıristiyan işçi greve çıkmadan önce padişaha dilekçe vermek için Cuma Selamlığına

¹²⁸ Bkz. (61), AKDEMİR, 137.

¹²⁹ Bkz. (61), AKDEMİR, 138-139.

¹³⁰ Bkz. (61), AKDEMİR, 139.

gitmelerine rağmen padişahla görüşmemişler. Bunun üzerine sadrazama giden işçiler Bahriye Nazırı'na yönlendirilmişlerdir. Bahriye Nazırı ile yapılan görüşmelerden olumlu yanıt alamayınca greve gitmişlerdir. Bir haftalık grev sonrasında ise isteklerinin bir kısmı gerçekleştirmiştir. 1876'da Tersane işçileri Bab-ı Ali'ye kadar on aydır ödenmeyen maaşlarının ödenmesi için yürümüş ve Galata köprüsünden geçerken yolu trafiğe kapatmışlardır. 1908 ağustosunda Dersaadet limanı ile İzmir limanında tersane işçileri grev yapmışlardır.¹³¹ Yaşanan grevlere baktığımızda hem uluslar arası işçi deneyimlerinin ortaklaştığı bir alan karşımıza çıkmakta hem de Osmanlıdan günümüze işçi sınıfının oluşumuna dair bu grevler veriler sunmaktadır.

Cumhuriyetin ilanından sonra askeri amaçlı kullanılmak üzere Taşkızake tersanesi faal hale getirilmiş ve 1928'de Gölcük tersanesi askeri tersane olarak kurulmuştur.¹³² Bunun yanında yabancı sermayeli tersanelere yönelik kamulaştırma politikaları geliştirilmiş ve 1938 birçoğu kamulaştırılmıştır. 1940'lı yıllarda özel sektör tersanecilik alanında yatırım yapmış ve özellikle İstanbul Boğazı ve Haliç çevresinde konuşlanmışlardır.¹³³ Ayrıca savaş sonrası kamu tersanelerinde küçük tekneler yapılmış ve buralarda ayrıca teknelerin bakımının yapıldığı görülmüştür.¹³⁴ 1952 yılında ise tüm kurumlar Denizcilik Bankası'na bağlanmıştır. 1960 yıllarda Türkiye'nin kapitalist gelişimiyle beraber tersane olarak adlandırılan yerler mekansal açıdan gemi inşanın gerçekleşeceği alanlara dönüştürülmüştür. Kamu tersanelerinin ön planda olduğu dönemlerde yolcu ve savaş gemileri üretilmekle beraber 1970'lerle birlikte yük taşımacılığı için de gemilerin üretimi söz konusudur. Burada dikkat çekici nokta, kamu tersanelerinin özel sektörün gelişimi için mekân ve teçhizatlar konusunda yardımcı olmasıdır. Bu durumun ise ülkenin bekası ve özel teşebbüslerin desteklenmesi ile yakından ilişkisi söz konusudur.

¹³¹ Toplumsal Mücadeleler ve Sosyalizm Ansiklopedisi.

¹³² Türkiye Gemi İnşa Sanayi Sektör Raporu 2008, 2.

¹³³ A.g.r.,2.

¹³⁴ Bkz. (61), AKDEMİR, 140.

Tarihler 1969’u gösterdiğinde ise gemi inşa sektörü açısından çok önemli bir açılım sergilenmiştir. 22.09.1969 tarih ve 6/12421 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İstanbul Boğazı ve Haliç’te bulunan tersaneler Tuzla Aydınli Koyu’na 49 yıllık irtifak hakkı ile tahsis edilen yerlere taşınmışlardır.¹³⁵ Burada öne çıkan diğer bir nokta ise devlet Tuzla Aydınli Koyu’nda kurulacak olan tersanelerin alt yapı yatırımlarını üstlenmiş ve daha sonra buraları tersane kuracak müteşebbislere devretmeyi planlamıştır.¹³⁶ Bu planın tam olarak uygulanması 1980’lerde mümkün olmuştur. 1980’ler Türkiye açısından hem siyasi hem de ekonomik açıdan birçok değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Fakat bunu sadece ülke içi dinamiklerin değişmesi olarak algılamak ve öyle yorumlamak eksik olacaktır. 1980’ler ‘ithal ikameci politikalardan ihracat yönelimli politikalara’¹³⁷ geçişin başladığı bir dönem olması ile birlikte dünyada kapitalist üretim organizasyonunda maliyetlerin düşürülmesine yönelik çarelerin arandığı bir döneme denk gelmektedir. Bu çareler üretim maliyetini düşürücü formüller taşımakla beraber ucuz iş gücünün olduğu alanları ön plana çıkarmaktadır. Böylece Doğa Avrupa ve Doğa Asya ülkeleri ucuz işgücü talebinin karşılanması noktasında tercih edilir hale gelmişleridir.¹³⁸ Türkiye’nin tercih edilmesinin başlangıcı ise 1990’ların başıdır.

Tuzla tersanelerinin kurulmasından hemen sonra Haliç’teki ve İstanbul’un dört bir yanındaki kamu tersaneleri ‘verim alınamıyor’ gerekçesiyle özelleştirilmeleri ya da kapatılmaları gündeme gelmiştir. Bunun yanında özel sektöre ait tersaneler o dönemde Tuzla Aydınli koyuna taşınmışlardır. Bugün ise bu koyun neredeyse tamamı özel sektöre aittir.¹³⁹ Tuzla tersanelerinin alt yapısının kurulmasını üstlenen devlet ayrıca edindiği bilgi ve birikimi özel sektörün hizmetine sunarak bu alanda kapsamlı bir şekilde özelleştirme politikalarını gerçekleştirmiştir.¹⁴⁰ Gemi inşa sanayisinin teşvik edilmesine rağmen Gemi Mühendisleri Odası’nın yayınladığı Andaç’a göre 1991’de kamuda 40, özelde 20 gemi yapılmıştır. Gemi inşa piyasasının

¹³⁵Bkz. (132), Türkiye Gemi İnşa Sanayi Sektör Raporu 2008, 2.

¹³⁶ Bkz. (5), ÖZDOĞAN- YILMAZ, 63.

¹³⁷ Özlem ONARAN, “Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti”, Bkz (70), Onaran, 211

¹³⁸ Bkz. (5), ÖZDOĞAN, ACAR, YILMAZ, 64.

¹³⁹ Bkz. (5), ÖZDOĞAN, ACAR, YILMAZ, 64.

¹⁴⁰ Bkz. (5), ÖZDOĞAN, ACAR, YILMAZ, 64.

açılmasına yönelik teşvikler 1990'lar itibariyle artarken bu alanda destekleyici yasalarda çıkartılmıştır. Bu yasalar mühendislerin gemi inşa sanayisinde rollerinin artmasına neden olmakla birlikte projersiz gemi yapımı dünyadaki gemi inşa sektöründeki rekabet açısından yasaklanmıştır. Bunun yanında profesyonel gemi inşa sanayisinin gelişimi için bilgisayar kullanımı üretimin bir parçası haline getirilmiştir.¹⁴¹ Gemi inşa sanayisini destekleyen yasalar ve teşviklere diğer bir örnekte Özal döneminde ağırlıklı olarak bu alanda yatırımları artırıcı Gemi İnşa Sanayi Teşvik Fonu'dur (GİSAD). Bu fondan yararlananlar ise sadece armatörler değil farklı sektörlerde faaliyet gösteren birçok firma bu fon sayesinde gemi inşa alanına yatırım yapmışlardır.¹⁴²

Gemi inşa sanayinde dönüm noktası olarak kabul edilen en önemli olaylardan biri de IMO'nun¹⁴³ (Uluslararası Denizcilik Örgütü) gemi inşaada uyulması gereken kuralları ve standartları belirleyen Marcos Sözleşmesi'ni 1997'de imzalamasıdır. Bu sözleşmeye göre tek cidarlı* gemiler yasaklanmakla birlikte 20 yaşından büyük gemiler hurdaya çıkarılmaktadır. Piyasa için hareketlenmenin habercisi olan bu olay, 2001 krizinin sonrasında Türkiye gemi inşa sanayinde faaliyet gösteren firmalar için cansuyu görevini üstlenmiştir. Daha önceleri kullanım oranları %20 civarında olan tersanelerin 2001 sonrasındaki kullanım oranları %80' çıkmıştır.¹⁴⁴ Öyle ki 2008 küresel kriz başlamadan önce 2013'e kadar gemi siparişlerinin alındığı basında başarı olarak söz edilmekteydi.

Hem gemi inşa alanında değişen politikalar hem ülke içinde sermayenin ve devletin ekonomi alanında 'dışa açık bir piyasa ekonomisini'¹⁴⁵ hedeflemesi 1980 itibariyle kademe kademe gerçekleşmiş ve esnek üretim politikaları bunun

¹⁴¹ Bkz. (5), ÖZDOĞAN, ACAR, YILMAZ, 64.

¹⁴² Nevra AKDEMİR, Aslı ODMAN, "Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Örülen Ve Üstü Örtülen Sınıfsalıklar", 62.

¹⁴³ IMO: 1948'de temeli atılmış 1959'da çalışmalarına başlamıştır. Gemi ticaretini geliştirmek, korumak gibi görevlerinin yanında güvenlik gibi birçok sorunları uluslar arası arenada çözmek için çalışmalar sürdürmektedir. Bkz (5), 64, 13. Dipnot.

* Cidar: Türk Dil Kurumunun açıklamasına göre Arapça kökenli bir kelimedir ve duvar anlamına gelmektedir. Gemi inşaada ise gemilerin dış duvarları, dış kaportası anlamını taşımaktadır.

¹⁴⁴ Nevra AKDEMİR, "Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği".

¹⁴⁵ Seyfettin GÜRSEL, 1980'li Yıllar ve Sonrası, 4.

sonucunda gündeme taşınmıştır. 24 Ocak 1980 kararları Türkiye'nin ekonomisinde dönüşümler yaratması ile önemli bir noktada dururken emek cephesinde birçok hak gaspının yaşandığı tarih olarak öne çıkmaktadır. IMF ile yapılan anlaşmalar sonrasında rekabeti artırmanın yolu olarak emek cephesinde birçok kısıtlamalara gidilmiştir. Emek maliyetinin düşürülmesi ve genel olarak iç talebin kısıtlanmasına yönelik toplu sözleşmeler kısıtlanmış ve artması beklenen gerçek ücretler hızla düşürülmüş ve DİSK kapatılmıştır.¹⁴⁶ Serbest piyasa ekonomisinin Turgut Özal tarafından inşa edilmesi planlanarak özelleştirme yasaları tasarlanmış ve 1995 yılında yasalaşmıştır. Bunun yanında Türk Parasını Koruma yasası kaldırılarak dışa açık bir ekonominin önündeki tüm engelleyici faktörler yok edilmiştir.¹⁴⁷ Devletin kurumları tarafından geliştirilen bu tutumun arkasında büyük sermayenin olduğu aşikardır; ama belirleyici olan faktör yasaların çıkarılmasında onların bu alandaki önerileridir. TİSK tarafından getirilen öneriler emek cephesine yönelik topyekûn bir saldırıyı ve hak gasplarını barındırmaktadır. Emek piyasasının esnek hale getirilmesi tartışmasının büyük sermayedarlar tarafından öne çıkarılmasının nedeni dünyadaki rekabet koşullarında Türkiye'nin gücünün yetersiz kaldığıdır. Bu nedenle ülke çıkarı için esnek üretim biçimi işlevsel hale getirilmiştir. Ülke bekası için alınacak önlemler sonucunda krizlerin yaşanmaması için formüller geliştirilmiştir. Örneğin işsizliğin krize neden olmaması için geçici iş, yarı-zamanlı iş, belli süreli iş gibi standart dışı istihdam türlerini düzenleyen yasaların çıkarılması desteklenmiş ve işten çıkarmayı engelleyici düzenlemeler azaltılmıştır. Bunun yanında ücretsiz izinler gündeme gelmiş, iş saatleri konusunda esnekliğin artırılmasının önerilmesinin yanında yoğunlaştırılmış iş haftası, çalışma süresinin yıllık olarak hesaplanması, esnek vardiya, işverenlerin ilave ek ödemeler yapmadan çalışma günlerinin sayı ve uzunluk olarak ihtiyaca göre ayarlanması gibi birçok öneri dünyadaki rekabet koşullarında Türkiye'nin yer alabilmesi için yasaların maddeleri haline getirilmiştir.¹⁴⁸ Bunun yanında taşeronluk sisteminin esneklik içinde bir formül olarak geliştirilmeye başlandığı tarih ise 1980 sonrasını göstermektedir. Emek cephesindeki sosyal hakların, ücret artışının ve üretimdeki tek biçimliliğin *katılık* olarak ileri sürülerek

¹⁴⁶ A.g.m.,3.

¹⁴⁷ A.g.m.,4.

¹⁴⁸ Bkz. (137), ONARAN, 217-218-219.

esnek üretim biçiminin formüleştirmeye çalışılması sonrasında Onaran çok haklı bir soru soruyor: ‘Katı olan hangisi? Ücretleri mi? Karlar mı?’¹⁴⁹

Esnek üretim adı altında fason üretim, parça başı iş, taşeronluk sistemi gibi emek üzerinde baskı ve sömürünün artmasına neden olan tüm mekanizmalar 1980 sonrası dışa açık ekonomiyi inşa etmek maksadıyla işlevsel hale getirilmeye başlanmıştır. Gemi inşa sektöründe esnek üretim yapılanması taşeronluk sistemi ile karşımıza çıkmaktadır. 1980 sonrasında kademe kademe uygulamaya sokulan taşeronluk sistemi ise bu alana dair araştırma yapan araştırmacıların verilerinden çıkan sonuçlara göre tersane bünyesinde kadrolu bulunan ustaların desteklenmesi sonucu kurulmuştur. Ustaların mühendisler ve işverenler tarafından desteklenmesi sonrası kurulan bu firmalar, alt işveren olarak görünerek ana firmanın üretim mekânını ve ekipmanlarını kullanarak asıl iş dışında dışarıdan hizmet alınabilen işleri yapmaları gerekirken asıl işin tamamını üstlenebilmektedir. Bütün yükün taşeron firmalar üzerine yüklenmesi üretimdeki tüm maliyetin düşmesi anlamına gelmektedir. Geçici işçi çalıştırmak ve bunları kayıt dışı göstermek ise taşeron firmaların üretim maliyetlerini düşürme çabalarının sadece bazılarıdır.¹⁵⁰ Hem işverenin taşeronluk sistemi ile karını artırması hem de taşeronun maliyeti düşürmek için işçinin sosyal haklarını gasp etmesi işçi açısından sömürünün katmerleşmesi anlamını taşımaktadır. Hemşerilik, akrabalık ilişkileriyle örülen taşeronluk sistemi ise sömürünün sınıfsal gerçeklik açısından üstünün örtülmesine neden olmaktadır. Mülakatlarda birçok işçi özellikle akrabalık, hemşerilik ilişkileri vasıtasıyla iş bulmaları nedeniyle sigortalarının ödenememesi durumunda bir şey yapmadıklarını çünkü patronun onun akrabası olduğunu, onu nasıl mahkemeye verebileceğini, onun kendisine ekmek kapısı yarattığını dile getirmektedir. Taşeronluk sisteminin gemi inşada süreklilik arz eden bir üretim biçimi haline gelişini Nevra Akdemir hem yüksek lisans tezi olarak çalışmış hem bu çalışmayı genişleterek kitaplaştırmıştır. Bu kitaptaki bilgileri özetlersek; taşeronluk sistemi temel üretim ve emek üzerindeki denetim biçimi olarak işlevsel kılınmıştır. Yaptığı araştırma sonrasında iki tür

¹⁴⁹ Bkz. (137), ONARAN, 215.

¹⁵⁰ Özlem ONARAN, Nevra AKDEMİR ve Kiraz ÖZDOĞAN, Ayşe ACAR, Suna YILMAZ'ın yaptığı çalışmalar bu konuda ortaklaşmaktadır.

taşeronluk yapan firma biçimine rastlanmıştır: Yerleşik taşeron ve dış taşeron. Bu taşeron türlerinin ortak özelliği ana firmaya bağımlı ve hiyerarşik bir ilişki biçimi geliştirmeleridir. Yerleşik taşeron firmalar yukarıda da bahsettiğimiz gibi tersanenin kendi kadrolu işçilerine kurdurtmuş olduğu firmalardır. Tersane ile taşeron firma arasında uzun süre birlikte olmaktan kaynaklı alışkanlık, güven gibi ilişki biçimleri mevcuttur. Bu firmaların en belirgin özelliği her hangi bir sorun çıkmadığı sürece tersane ile ilişkilerinin sürekli olmasıdır. Bu güven ve alışkanlık kimi zaman en düşük teklifin verilmemesine rağmen bu firmaların tercih edilmelerini bile gündeme getirmektedir. Dış taşeron ise rekabet ve piyasanın kurallarının en açık şekilde uygulandığı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerleşik taşerondan ziyade, işi alabilmek için en düşük teklifi vermesi ile tercih sebebi olabilecek durumda olan bu taşeronlar, güvencesiz iş ve çalışma koşullarının en kötü olduğu bir ortamı işçilere sunmaktadırlar. Bunun yanında çalışmanın ortaya çıkardığı diğer bir önemli nokta taşeronluk sisteminin ana firma ve taşeron firma ile son bulmadığıdır. Taşeron firma işinin bir kısmını bir alt taşeron firmaya devredebileceği gibi bu ilişki zinciri böylece uzayıp gitmektedir. Zincirin son halkasında ise ‘götürücü’ olarak adlandırılan firmacılar yer almaktadır. Bu firmacılarda çalışan sayısı az olmakla birlikte kısa süreli biraradalıkların yaşanmasını ortaya çıkarmaktadır. Gemi inşa sektörü sadece taşeron ilişkilerinin hâkim olduğu bir alan olarak karşımıza çıkmamaktadır. Gemi inşada esas olan bir anlamda gemi inşa için gerekli olan malzemenin montajıdır. Taşeron firmalar bu açıdan ‘zorunlu’ görüldüğü gibi bu malzemelerin üretilmesi ise yan sanayi ve fason üretimi bu sistemin içine dâhil etmektedir. Gerekli olan malzemenin tedarik edilmesi yan sanayiden ve fason firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Burada yine önemli bir nokta ana firmanın bu firmaları desteklemesidir. 1980 sonrasında krizden çıkmak için esnek üretim biçimi gemi inşada etkin olmalı diyenler kriz aşıldıktan sonra kar etmenin en kolay yolu olan bu üretim biçimini sürekli hale dönüştürmüşlerdir. Kamu tersaneleri gibi tüm çalışanlarını kadrolu yapmak yerine çok azının kadrolu olduğu özel tersanelerde yüzlerce hatta binlerce işçi taşeron işçisi olarak olumsuz çalışma koşulları ile karşı karşıyadır.

Tuzla tersaneleri esnek üretim biçiminin yaygın olarak sergilendiği bir alan olarak önümüzde dururken, buradaki sermayedarların kimler olduğu ve ne tür ilişki biçimleri geliştirdikleri, taşeronluk sisteminin sürdürülmesi açısından önemle bakılması gereken noktalardan biridir. Avrupa’da sayıların oldukça az olduğu armatör şirketler Türkiye’de farklı içi dinamikleri ve sayı çokluğuyla karşımıza çıkmaktadır. Üç dört nesildir armatörlük yapan Karadenizli ailelerden oluşan bu yapıda; Kalkavan, Yardımcı, Torlak, Bayrak, Çiçek, Öner ve Kaptanoğlu isimleri öne çıkmaktadır.¹⁵¹ Bu isimlerden en bilinen ve köklü olan Kalkavan olmasına rağmen Yardımcı ve Torlak isimleri milletvekili olmaları nedeniyle daha fazla öne çıkmaktadır. Akdemir ve Odman’ın ileri sürdüğü gibi meclisteki DTP, DSP ve ÖDP gibi partilerin dışında tüm meclis parti bileşenleri tersane alanında temsil edilmektedir. Torlak ve Torgem tersanelerinin sahibi Ali Torlak, Yardımcı ve Türkter tersanelerinin sahibi Kemal Yardımcı meclisteki milletvekilleridir. Bunun yanında Umut Gemi taşeron firma sahibi Hasan Uzunyayla’da CHP Tuzla İlçe Başkanı’dır. DESAN tersanesini iki yıl önce devralan Cengiz Kaptanoğlu ise geçen dönem AKP milletvekili ve Milli Savunma Komisyonu Başkanlığı yapmıştır.¹⁵² Girişimci devlet rolünün tersanelerde direkt olarak birinci elden nasıl gerçekleştiğini bu tablodan görebiliriz. Bununla beraber bahsettiğimiz armatör aileler armatörlük dışında edindikleri statüleri (milletvekili olma) avantaja dönüştürmüşlerdir. Örneğin; yeni tersane alanların tesisinde serilik, ticari deniz ticaret araçlarına uygulanan Özel Tüketim Vergisiz yakıt uygulanması, yap-işlet-devlet modeli ile yeni yat limanların yapılması, liman özelleştirmelerinin hızlandırılması, liman tarifelerinin %50 oranında indirilmesi gibi adımlar, AKP rejimi döneminde gerçekleşmiştir.¹⁵³ Tüm bunlar devlet-sermaye-işçi üçlemesinde tarafsız konumda yer aldığı düşünülen devletin sermaye ile nasıl iç içe girdiğinin göstergesidir. Devlet bir fiil sermayeye karşı işçinin hakkını koruyan [ki bu her zaman tartışmaya açık bir konudur] pozisyonundan, içinde sermayeyi direkt olarak temsil eden unsurlarıyla sermaye için kolaylıklar sağlayan bir kurum haline gelmiştir.

¹⁵¹ Bkz. (142), AKDEMİR, ODMAN, 62.

¹⁵² Bkz. (142), AKDEMİR, ODMAN, 53-54.

¹⁵³ Bkz. (142), AKDEMİR, ODMAN, 54.

Gemi inşa sektörünün gelişim seyri içinde tersanelerin mekânsal hareketliliğini, üretim organizasyonundaki dönüşümlerini, siyasi ve ekonomik konjonktür içinde hangi konumda yer aldığını yukarıdaki paragraflarda değindik. Kent mekânının sadece iş havzasının oluşturduğu sınır içinde algılanması işçilerin ve dolayısıyla o bölgeye ait tüm aktörlerin yaşam alanını dışarıda tutmak anlamına gelir. Tuzla havzası tersanelerin oraya taşınması, deri gibi birçok sektörel yatırımların o bölgede toplanmasıyla kent mekânı açısından dönüşümlere uğramıştır. Tuzla, 1969 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile İstanbul'un Anadolu yakasındaki son ilçesi olmuş ve 'yeni sanayi sitelerinin' kurulmasına yönelik 1980 sonrası geliştirilen politikalar ile birlikte Tuzla'ya deri, mermer, boya, vernik, kimyasal alanında yeni sanayi siteleri kurulmuştur.¹⁵⁴ 17 mahalleye sahip olan bu ilçe son adrese dayalı yapılan nüfus sayımında 170.000 kişi sayısı ile İstanbul'un otuz ikinci sırasında yer alan ilçesi olmuştur. Fakat Tuzla tersaneler bölgesi olarak adlandırdığımız alan hem nüfus hem de kent mekânına dair yapılabilecek tüm tanımlamalarda kullanılan 'sınır' kavramını geçersiz kılacaktır. Çünkü Kocaeli'nden İstanbul'un Anadolu yakasının birçok noktasına kadar tersanelerde çalışan binlerce işçi söz konusudur. Burada tahayyül edeceğimiz alan dolayısıyla daha da genişlemektedir. GİSBİR¹⁵⁵ verilerine göre bu bölge 600.000 kişinin yaşamının idame ettirdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁶ Tuzla ilçesi ise bu bölgenin genişliği içinde tabii ki farklı bir konumda yer almaktadır; hem tersanelerin burada olması hem de mahallerinin ağırlıklı olarak işçi mahallesi olması açısından. Türkiye'de özel sektöre ait 84 tersanenin 44'ünü bünyesinde barındıran Tuzla koyu, 6300 iskelesi ve rıhtım uzunluğu ve 250000 m² kapalı alana sahip olmasıyla Türkiye'de gemi inşa alanında özel sektörün %90'ını barındırmaktadır.¹⁵⁷ Bununla birlikte gemi inşa için kullanılacak teçhizatın üretimi, yan sanayinin gelişmesine sebep olmakta ve tersanelerin dışında bu alanda da istihdam yaratılmaktadır. Yan sanayi Tuzla koyunda tersanelerin konumlanması nedeniyle bölgenin iç kısımlarına doğru kaymıştır. Tersanelerin sahilde konumlanmasıyla yaratılan iş mekânı algısı yan sanayini gelişmesi ile birlikte kırılmış ve ilçenin iç kısımları bu açıdan işlevsel hale gelmiştir. Hem tersanelerde hem de yan sanayide

¹⁵⁴ Bkz. (10), AKDEMİR, 141-142-143.

¹⁵⁵ GİSBİR: Gemi İnşa Sanayicileri Birliği 1971'de kurulmuştur.

¹⁵⁶ Bkz. (132), Türkiye Gemi İnşa Sanayi Sektör Raporu 2008,7.

¹⁵⁷ Bkz. (10), AKDEMİR,143.

istihdam oranının artmasıyla barınma sorunu gündeme gelmiş; Tuzla ilçesinin eski yerleşim alanlarının çeperlerinde gecekondu mahalleleri oluşmuştur. Bugün Tuzla çevresinde özellikle tersane işçilerinin kaldığı işçi mahalleleri söz konusudur.

Tuzla tersaneler bölgesinde çalışanların sayısına dair net bir bilgi olmamakla birlikte GİSBİR'in yayınladığı rapora göre yan sanayisi ve fason üretimle birlikte 150000, yine aynı raporda 2008 Ağustos tarihi itibariyle tersanelerde kayıtlı 33.480 çalışanın olduğu ileri sürülmektedir.¹⁵⁸ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının [ÇSGB] Haziran 2008'de yayınladığı Tersaneler ve Tuzla Gerçeği başlıklı raporunda ise 34.500 olarak verilmiştir.¹⁵⁹ Esnek üretimin Tuzla tersanelerinde yaygınlaşması sonrasında taşeron işçilerinin sayısındaki artış, kayıt dışı çalışmanın yaygınlığı da dikkate alındığında bu rakam yani 33 bin rakamı iki katına kadar çıkmaktadır. Limter- İş sendikasının verilerine göre iş hacminin yoğun olduğu dönemlerde bu sayı 100.000'ni bulmuştur. 2008'de yaşanan kriz sonrası ise işten atılmaların yoğun olarak yaşandığı tersanelerde GİSBİR verilerine göre Kasım 2008 de toplam 25.023 kişi çalışmakta, 2009 yılı itibariyle de sektörde 10-15000 kişilik bir daralmaya gidileceği tahmin edilmektedir.¹⁶⁰

Tuzla tersaneler bölgesi 'aynı gemideyiz' sözleriyle oldukça ironik bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Kent mekânı açısından işçi mahallelerinin yoğun olması ve son dönemde kentsel dönüşüm projelerinin gölgesi; işçilerin tuzla mezarlığı ya da tuzla tabutluğu olarak tanımlamaları; armatörlerin gemi inşa sektörünün 'şahlandığı' ve ülke ekonomisine büyük ekonomik katkıların sunulduğu alan olarak önümüze koymaları 'aynı gemideyiz' metaforunun 'hangi gemideyiz' şeklinde dönüştürülmesine olanak tanımaktadır. 'Hangi' sözcüğü geminin siparişinin alınmasından geminin suya indiriliş anına kadar geçen sürede o bölgedeki tüm aktörlerin bu alana nereden ve nasıl yaklaştığıyla ilişkilidir. Genel anlamda hem sermayedarların hem de devletin tersanelerin Tuzla'ya taşınma sürecinin başlamasıyla nasıl bir konumda yer aldığını, özellikle iş kazalarının gündemde

¹⁵⁸ Bkz. (132), Türkiye Gemi İnşa Sanayi Sektör Raporu 2008,5-7.

¹⁵⁹ T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tersaneler Ve Tuzla Gerçekliği, 6.

¹⁶⁰ Bkz. (132), Türkiye Gemi İnşa Sanayi Sektör Raporu 2008,6.

olduğu dönemde işçilerin dikkatsizlikleri sonucu kazaya sebebiyet vermeleri gibi söylemlerin devlet ve sermayedarlar tarafından dile getirilmesi bölgedeki aktörlerin ‘sınıf’ kavramı açısından nerede konumlandıklarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu çalışma ise tersaneler bölgesinde yer alan aktörlerden taşeron işçilerine odaklanmıştır. Bundan sonraki bölümde taşeron işçilerin tersaneden mahalledeki yaşam alanlarına kadar tüm etkinlikleri yer alacaktır. Onlar adına konuşmak ve onların dili olmak yerine onların yaşamlarına tanık olmanın süzgecinden geçen bir anlatı sunulmak istenmektedir. Bu nedenle onların kendilerini anlattıkları cümleler, kimi zaman davranışları kimi zamanda susarak anlattıkları bu bölümde yer alacaktır.

6. TUZLA TERSANELERİNDE TAŞERONLUK ÇAĞINDA İŞÇİ OLMAK

6.1. Tuzla Tersanelerinde Taşeron İşçiler Ve Gündelik Hayat Deneyimleri

Bu bölüm adından da anlaşılacağı üzere Tuzla tersanelerinde yer alan aktörlerden taşeron işçilerine odaklanmaktadır. Taşeron işçilerin kendi yaşamlarında edindikleri deneyimler sonucu oluşturdukları anlam haritaları, temsil- ifade ediş biçimleri, direkt dile getirmedikleri ama davranışları ve ‘birisinden duydum’ sözcükleriyle başlayan ifadelerin örnekleri bu bölümde genişçe yer alacaktır. Bölümde ilk önce Tuzla tersaneleri olarak adlandırdığımız bölgenin nasıl algılandığına bakılacak ve burada işçi olmanın ne anlama geldiği işçilerin deneyimleriyle aktarılacaktır. Daha sonra hem tersanelerde işçilerin işe başlamadan önceki yaşamlarını da içine alan hem de tersane işçisi olduktan sonra yaşamlarındaki dönüşümlere dair bir anlatı sunulması planlanmaktadır. Tersane işçisinin iş yaşamında nelerle karşılaştığı, karşılaştığı sorunlarla nasıl baş ettiği-edemediği, iş sonrası yaşamında mahallesinde, evinde gündelik hayatını nasıl inşa ettiğine kadar birçok alan bu bölümde incelenmeye çalışılacaktır. Burada ayrıca kadrolu işçi ile yapılan mülakattan elde edinilen verilerle kadrolu işçilerin hem iş alanında hem de mahalle seçimlerine kadar birçok alanda nasıl ayrıştığı karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Bunun üzerinde önemle durduk. Çünkü taşeron işçilerin yaşamları bize tersanelerde neler yaşanıyor sorusunun cevabını vermede yeterli görünse de aslında Tuzla tersanelerinin tarihselliği içinde nasıl dönüştüğünü bu karşılaştırmalar sayesinde ortaya çıkaracaktır.

6.1.1. İşçilerin Demografik Özellikleri

Mülakat yaptığımız işçilerden ve mülakatların dışında tanıştığımız işçilerle yaptığımız sohbetlerden çıkardığımız verilerde, tersanelerde çalışma hayatı içinde yer alan bireylerin genelde genç nüfus içerisinde yer aldıkları gözlenmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yayınladığı 4857 sayılı İş Kanunu'nun 85. Maddesinde 'On altı yaşını doldurmamış genç işçiler ve çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaz.'¹⁶¹ İfadesi gereğince kadınların ve çocukların bu alanlarda çalıştırılmayacağı belirtilmiştir. Bu ağır ve tehlikeli işlerin ne olduğunu ise bakanlık Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği yayımlayarak tanımlamıştır. Bu yönetmelikte 'Ağır sac levhaları bağlama, perçinleme ve presleme işleri ile kalafat işleri, kara, deniz ve hava taşıtlarının tamir veya imalinde kullanılan malzemenin özellikleri itibariyle bir kişi tarafından idare edilemeyen işler; gemi inşaat ve tamiratında iskele, dikme ve kızak işleri ile vinçler, iş iskeleleri, bumbalar, direkler, demir ve zincirler ve benzeri teçhizatlarla ait işler; iskeleler, çarpantılar, köprüler, motorlar, makineler, kazanların imali ve bunların montajı ile işletilmesi işleri; demir tel ve çubuktan malzeme imalatı işleri (Çivi, zincir, vida vb. gibi); metal yüzeylerde yapılan, mekanik ve kimyasal temizlik işleri ile elektroliz yolu ile yapılan koruyucu kaplama (Nikelaj, kromaj ve kadmiyum kaplama vb.) sıcak daldırma yolu ile yapılan koruyucu kaplama (Kurşun, kalay, çinko vb.) çeşitli kimyasal maddelerle yapılan diğer koruyucu kaplama (fosfatlama, eloksal vb.) teflon ve emaye işlerinde'¹⁶² kadın ve 18 yaşından küçük insanların çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu yasaya dayanılarak Tuzla tersanelerinde gemi inşa ve tamir sektöründe 18 yaşından küçük işçilerin çalıştırıldığına dair belgeye dayanan veri elimize ulaşmamıştır. Fakat hem Limter-İş sendika avukatının hem de işçilerin dile getirdikleri bu sektörde 18 yaşından küçük işçilerin çalıştırıldığıdır. Sendika avukatı 15 yaşında işçilerin çalıştırıldığını dile getirmiştir. Bu işçiler iş kazası geçirip gündem oluşturmadıkları sürece onlara dair bir bilgi oluşmamaktadır.¹⁶³ Bu işçilerin çalıştırılması yasak olmasına rağmen çalıştırıldıkları için de sigortaları yapılmamaktadır. Böyle bir verinin olmaması, gemi

¹⁶¹ 4857 Sayılı İş Kanunu.

¹⁶² Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/#>

¹⁶³ Fakat Yalova'da bulunan tersanede, 2008 yılı eylül ayı içerisinde Muharrem Ceylan adında 1992 doğumlu işçi elektrik çarpması sonucu hayatını kaybetmiştir.

inşada 18 yaşından küçük işçilerin sayısının kaç olduğuna dair net bir bilgiyi ortaya çıkarmamaktadır. Taşeron işçilerle yaptığımız görüşmelerde ise işçiler 18 yaşından büyüktürler.

Görüştüğümüz işçilerin yaşlarına dair bir çizelge oluşturduğumuzda, 19 ile 30 yaş arasında bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Sadece birisi 41 yaşındadır. Bu tabloyu oluşturan nedenleri sıralarsak: Ağır ve tehlikeli iş kolu olması nedeniyle fiziksel açıdan bu işlerin altından görece kalkabilme gücüne sahip olmak, genç nüfusun tercih edilmesinin sebeplerinden biridir. Bunun yanında sınıf deneyiminin aktarılması noktasında görüştüğümüz işçilerin aktarımlarında ortaya çıkan sonuç şunu göstermektedir: Uzun yıllar gemi inşa sektöründe çalışan işçiler hem ortak yaşanmışlıkları hem de sınıfsal konumları-bilinçleri açısından yaşanmışlıklarının ve beraber hareket etme deneyimlerinin güven ilişkisi ve bilgi birikimi yarattığını dile getirmişlerdir, bu bilgi birikiminin ve deneyimin çalışma ortamına yeni katılan işçiler için bilgi kaynağı olduğunu belirtmişleridir. İş yoğunluğunun artması ve sendikal mücadele yürüten ya da çalışma koşullarının olumsuz durumuna karşı tepki gösteren işçilerin işten çıkarılması genç nüfusun bu alandaki sirkülasyonunu açıklamaktadır. Ayrıca taşeron firmaların vasıf açısından deneyimli işçilere yani ustalara ücret ya da yevmiye konusunda vasıfsız işçilere göre daha fazla ödemesi, bu alanda daha düşük ücrete çalışacak çok sayıda işçinin istihdam edilmesini ortaya çıkarmıştır. İşçilerle yaptığımız görüşmelerde de bu konuya yönelik; bir firmada genellikle uzmanlık gerektiren her alanda bir ya da iki ustanın olduğu, onun dışında yardımcılarının ya da vasıfsız işçilerin daha fazla olduğu bununda işçiye ödenen ücret ya da yevmiye konusunda firma için avantajlı durum yarattığını ortaya koymaktadırlar. Örneğin işin zoraki kotarılabilecek düzeyde sürdürülebilmesi için az sayıda usta barındırmak, onlara ödenen 60-70 kimi zaman 80 TL'lik yevmiye yerine yardımcılarının ya da vasıfsız elemanlara ödenen 30-40 kimi zaman 25 TL'lik yevmiyeler taşeron firma açısından kar artırıcı bir etken olmaktadır. Bu duruma ek olarak çalışma koşullarının zorluğuna rağmen alınan ücretlerin diğer sektörlerde alınan yevmiye ya da ücretlere nazaran görece yüksek olması genç nüfusun bu sektörü tercih etmesinin nedenlerinden biridir. İşçiler bu konuda genellikle gemi sektörü ile tekstil sektörünü

karşılaştırmaktadırlar. *'Tekstilde asgari ücret alarak tersanedeki gibi benzer sorunlar yaşayacağıma ölmediğim sürece çalışarak daha fazla para kazanmayı tercih ederim ya da tekstilde sigorta yapılmıyor burada en azından eksik ödense de yatırılıyor'* gibi söylemler bu alana genç işçilerin yönelmesini beraberinde getirmiştir. Ve kriz öncesi, daha önceki bölümlerde gemi inşa ve tamir sektörünün gelişmesine neden olan olaylardan bahsetmiştik, bu olaylardan sonra bu alanda yaratılan istihdam nedeniyle ilk elden iş bulmanın yeri tersaneler olmuştur.

Yaptığımız mülakatlarda genç işçiler bu sektörde çalışmaya başlamadan önce farklı sektörlerde çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Tekstil, inşaat, nakliyat, montaj gibi birçok alanda tersane işçisi olmadan önce işçilik deneyimleri olmuştur. Taşeron işçiliğinde uzun süredir çalışıyorum ifadesi daha çok 3-5 yılı kapsayan bir işçilik deneyimini karşılamaktadır. Mülakat yaptığımız bir işçi ise İstanbul doğumlu ve 23 yıldır *tersane piyasasında** çalıştığını diğer bir işçide 43 yaşında olduğunu belirtti. İş çıkışlarında tren istasyonunda ya da tersane önünde karşılaştığımız işçiler ise daha çok 20 ile 30 yaş grubu içerisinde yer almaktadır. Kadrolu işçilerin çalışma süreleri ise taşeron işçilerinkinden daha fazladır. Örneğin görüştüğümüz kadrolu işçi Rize'de meslek lisesini bitirdikten sonra 1997'de burada geldiğini ve *'tanıdık'* ilişkileri aracılığıyla direkt kadrolu olarak çalışmaya başladığını belirtmiştir.

Tersane bölgesinde çalışanların cinsiyet açısından dağılımı ise erkeklerin bu sektörde yoğunlaştığını göstermektedir. Tersane içinde gemi inşa ve tamir kısımlarında çalışanların hepsi erkektir. Kadınlar ya mühendis olarak ya da yönetim kadrosunun olduğu binada sekreter, servis elemanı, avukat olarak çalışmaktadırlar. İşçiler bu konuda tersanedeki gemi inşa ve tamir işinin kadınlara göre olmadığını, fiziksel açıdan güçlü olmak gerektiğini, kadınların bu konuda güçlü olmadığını, birde bu işin *'pis'*¹⁶⁴ iş olduğunu, kadınların bu alanda çalışacağına daha temiz ve yorucu

* İtalikler, işçilerin dile getirmiş olduğu ifadelerdir.

¹⁶⁴ Pis kelimesinden kastettikleri, gemi tamir işlerinde tamir için gelen geminin çok kirli olduğudur. Pas, yağ gibi birçok madde tamir gemilerinde söz konusudur. Bunun yanında tersane işçileri iş ortamının tozlu, paslı, yağlı olması nedeniyle her gün duş aldıklarını belirtmektedirler.

olmayan işlerde çalıştırılması gerektiğini belirttiler. Sendikal mücadele yürüttüğü gerekçesiyle işinden atılan ve 226. gün atıldığı tersane önünde çadır açıp bekleyen L.A. ile yaptığımız görüşme sırasında tersanelerin deniz kenarında olması, rüzgarın sürekli olması nedeniyle tozlu bir ortamın olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında görüşme sırasında tersane içindeki işçilerin tulumlarının yağ lekeleriyle görünmez durumda olduğu ve yüzlerinin tozlu olduğu gözlemlenmiştir.

İşçilerin kadınlar konusundaki yaklaşımları toplumsal cinsiyet rolleri açısından erkek ve kadın işlerinin ne olduğu konusundaki kabullerin bir örneğini temsil etmektedir. Bu kabul kadınların işçiler tarafından dillendirdikleri gibi ‘yerinin’ ev olduğu ve erkeklerin para kazanıp evini geçindireceği kadınların da çocuk büyütüp ev işiyle ilgileneceği hayat paylaşımına denk gelen bir kabuldür. Evli ve bir çocuk babası olan U.A.¹⁶⁵ evine misafir olup görüşme yaptığımızda eşinin olmadığı bir ana denk gelen kadınların çalışması konusundaki soruya ‘tabi ki çalışabilir, ben buna karşı değilim ama ben çalışıyorum ondan daha fazla para kazanıyorum, o çalışsa da hakkını alamayacak, birde çocuğumuz var onun bakımını kim üstlenecek’ şeklinde cevap verdi. Eşi ile yaptığımız ortak sohbette ise çalışmak istediğini ama eşinin buna sıcak bakmadığını dile getirdi. Diğer bir işçi İ.S’de evlenmeden önce eşinin tekstil sektöründe çalıştığını ama evlendikten sonra çalışmadığını belirtti, eşinin bu konuda fikrini sorduğumuzda ise eşinin çalışmasına izin vermediğini dile getirdi. Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri açısından destekleyici bir konumda yer alması gerektiği, erkeğin hayatına kolaylıklar sağlayan birisi olarak tasavvur edildiği tersane işçileri ile yaptığımız görüşmelerde ortak dillendirilen görüşlerdir.

Tersane işçilerinin eğitim durumlarına göz attığımızda tersanelere dair yapılan diğer çalışmaların ortaya koyduğu ve tersane işçileriyle yaptığımız sohbetlerde genel olarak ilkokul mezunu sayısının oldukça yüksek olduğudur. Yaptığımız mülakatlarda işçilerin eğitim durumları çeşitlilik göstermektedir, çoğu

¹⁶⁵ İşçilerin isimlerini açıkça belirmedik. Çünkü hem onların bu yönde ki kaygıları nedeniyle hem de herhangi bir sorunla karşılaşmamaları için isimlerinin baş harflerini değiştirerek ve kısaltmalar yaparak onlardan bu bölümde bahsedeceğiz.

ilkokul mezunu olmakla birlikte, ortaokul, lise mezunu olan ve üniversiteye başlayıpta yarım bırakmış işçilerde yer almaktadır. Üniversiteye başlayıpta yarım bırakan işçiler ekonomik kaygılarla üniversiteyi yarım bıraktıklarını dile getirmektedirler. Bunun yanında mezun olduktan sonra işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalacaklarını ve mezun olsalar da çalıştıkları işlerde alacakları ücretin tersanede çalışarak kazanacakları paradan az olacağını belirterek *'hayat pahalılığının'*dan dem vurmaları üniversiteyi terk etmelerine neden olduğunu belirtmektedirler. Bu cevap, tersane sektörü *'tehlikeli ve iş kazalarının yoğun olduğu bir alan, farklı bir sektörde çalışmayı düşünmediniz mi, düşünüyor musunuz'* şeklindeki sorularımıza verilen cevaplarla benzerlik göstermektedir.

Görüştüğümüz işçilerden çoğu evli ve çok azı çocuk sahibidir. Tersanelerde çalışan işçilerin genel olarak medeni durumlarının ne olduğuna dair bir veri oluşturmamız görüştüğümüz işçiler dikkate alındığında mümkün görülmemektedir. Fakat sohbet ettiğimiz işçilerin çocuk sayıları ya bir ya da ikidir. Çoğunun eşleri çalışmamakta fakat iki işçinin eşleri tekstil sektöründe çalışmaktadır. Bu durumu da *'hayat pahalılığına, geçim zorluğuna'* bağlamaktadırlar. İşçiler genellikle çekirdek aile olup bakmakla yükümlü oldukları kendi aileleri olmaktadır. Yakınlarına yardım etmek istediklerini fakat aldıkları ücretin kendi geçimleri için *'zar zor yettiğini bu nedenle yardımcı olamadıklarını'* dillendirmektedirler. Barınma ile ilgili sorulardan çıkan sonuçlar ise üç işçi hariç diğer işçiler kirada kalıyor ve evleri de tersanede işlerine yakın bir mesafededir. Ya yürüme mesafesinde ya da tek araçla işlerine ulaşmaktadırlar. Ev sahibi olan işçiden birisi kadrolu işçi, diğeri ustabaşdır. Kadrolu işçi hem ailesinin yardımları hem de aldığı ücretle ev aldığını dile getirmektedir. Ustabaşı olan işçi ise banka kredisiyle ev aldığını dile getirmektedir. Evlerinin konumlanışına göre işçiler arasında bir ayrışma yaşanmaktadır. Taşeron işçiler işçi mahallelerinde barınmaktalar, kadrolu işçiler ise Pendik ilçesinde, eski yerleşim yerlerinde ev sahibidirler. Bekâr evlerinde kalan işçiler ise tersane ile kaldıkları evi sadece bir yol olduğunu belirtmektedirler. Çalıştıkları yerlere yakınlık onlar için hem ekonomik anlamda getirisi olan bir durum hem de bekâr evlerinin ve pansiyonların toplandığı belli başlı alanlar olması nedeniyle o bölgede yaşamaktadırlar. Kentsel

ayırışma ve işçilerin kaldıkları evlerin fiziksel özellikleri gibi birçok konu sonraki bölümlerde farklı açılardan daha detaylı aktarılacaktır. Burada sadece demografik yapının ortaya konması açısından bilgi verilmektedir.

6.1.2. Taşeron İşçilerin Tersane İşçisi Olmadan Önceki Ve Sonraki İşçilik Deneyimleri

Bu bölümde işçilerin tersane işçisi olmadan önceki işçilik deneyimlerine yer verilmekte ve tersane işçisi olduktan sonraki iş hareketlilikleri -işçi oldukları süre boyunca bu sektörde firma değişiklikleri, alan değişiklikleri-, çalışma koşulları gibi iş hayatlarına dair veriler değerlendirilecektir. Görüştüğümüz işçilerden bir kaçını hariç diğerleri 4 yılı aşkındır bu işi yaptıklarını belirttiler. Bir işçi 23 yıldır bu işi yaptığını, diğeri ise ilkokul, ortaokul, lise dönemlerinde yaz aylarında bu sektörde çırak olarak okul masraflarını karşılamaya yönelik çalıştığını belirtmektedir. Ağabeysin'in taşeron firması olması vesilesiyle bu sektörde iş imkânı bulduğunu, üniversiteyi bırakıp İstanbul'a döndükten sonra bu sektörde ağabeysin'in firmasında işe başladığını aktarmaktadır. U.A ağabeysin'in firmasında yaklaşık 9 yıldır çalıştığını ifade etti. İ.B. ise 23 yıldır bu sektörde çeşitli firmalarda çalıştığını belirtti. Bu işçilerin ortak noktası M.C gibi İstanbul'un Pendik ve Tuzla ilçesinde doğup büyümüş olmalarıdır. Tersanelerin mesafe açısından yakın olması ve bu bölgede deri, boya gibi sektörlerde alacakları ücretten tersanede alacakları ücretin daha fazla olması nedeniyle bu işin ilk işleri olduğunu ve uzunca yıllar bunu yaptıklarını aktarmışlardır. Sekiz yıldır kaynak işçisi olan M.C. ise daha önce oto kaporta işinde kaynakçı olarak çalıştığını ifade etmiştir. Sektör değişimini ise kendine özgü benzetmesiyle '*çuvallı diken, düğmeyi de diker misali. Sonuçta oto kaportacıyıym hadi gemi kaportası yapalım...*' şeklinde ifade etmiştir. A.B. ise daha önce Aydın'da yaşamış, ailevi nedenlerle İstanbul'a ailece göç etmiş ve Aydın'da kendi işlerinde montajcı olarak çalışmıştır. R.D. ise liseyi bitirip, askere gittikten sonra tersanede montaj ustası olarak çalıştığı sürenin 9 yıla tekabül ettiğini söylemektedir. İş imkânının Bingöl'de olmaması nedeniyle 16 yıl önce İstanbul'a göç etmişler. Ü.E. ise birçok sektörde çalışmış ve sonra kardeşiyle

kendi işlerini kurmuşlar fakat iflas ettikten sonra 7 yıldır tersanelerde çalıştığını ifade etmiştir. T.F. ise köyünden 2 yıl önce geldiğini ve tersanede işe başladığını belirtti.

İşçilerin tersane işçisi olmadan önceki işçilik deneyimleri tersanede vasıf gerektiren konularda görece avantaj yaratmıştır. Örneğin montaj ya da kaynakçı olan işçiler tersanede usta olarak işe başladıklarını, her hangi bir vasfı olmayanların ise bir yıl içinde çalıştıkları alanda usta oldukları görülmektedir. Braverman vasıf kavramının belirsiz bir kavram olduğunu, bu kavramın kapitalizmin tarihselliği içinde farklı anlamlara tekabül ettiğini belirterek çeşitli açılardan vasıf kavramını irdelemiştir. Örneğin bilimsel çalışmaların bir anlamda teknolojik gelişmelerin işçilerde vasıf konusunda gerilemeye neden olduğunu ileri sürerek dönemin dinamiklerinin dikkate alınması gerektiğini belirtir.¹⁶⁶ Örneğin 1980 sonrası bilgisayarın gemi inşada kullanılmaya başlanması, teknik anlamda bilgi sahibi olan mühendisleri öne çıkarmakla birlikte uzun yıllar bu sektörde tecrübe sahibi olan deneyimli işçileri görece geriletmiştir. Burada eğitim ve teknolojik açıdan bir karşılaştırma yapılabilir fakat taşeron işçilerin işçilik deneyimlerine bakıldığında geçmişteki işçilik deneyimlerinde edindikleri vasıf, tersanede görece iş bulmalarını kolaylaştırmış hem de usta olarak yer edinmelerini sağlamıştır. Braverman'ın bahsettiği gibi bu kavram belirsizlik içermektedir. Tersanelerde taşeron firmalarda iş bulma enformel ilişkiler ile mümkün iken işçinin o iş alanında hangi pozisyonda görev aldığı, firma sahibine yakınlığı ile ilişkilidir. Örneğin firma sahibinin yakını iseniz ustabaşı olabilir ve ona göre ücretlendirilirsiniz. Bunun yanında taşeronluk sistemi Tuzla tersanelerinde işlevsel kılınmadan önce usta olabilmek için yıllarca çalışılması gerektiği belirtilirken artık usta olmak için iki ayın yeterli süre olarak kabul edildiği işçilerin ortak görüşüdür.

Braverman'ın vasıf kavramının işçiler üzerinde yarattığı etkiyi anlattığı pasajda, taşeron işçilerin yaşam deneyimleriyle örtüşen ifadeler yer almaktadır:

¹⁶⁶ Harry BRAVERMAN, **Emek ve Tekelci Kapitalizm**, Çev. Çiğdem Çıdamlı,, 385-386.

“Vasıf kavramı işçi açısından, geleneksel olarak zanaat ustalığıyla; yani maddeler ve süreçlerle ilgili bilginin, özgün bir üretim dalını sürdürmek için ihtiyaç duyulan uygulamaya konulmuş el mahareti işe birleştirilmesiyle bağlantılı bir nitelikti. Zanaat vasıfların parçalanması ve üretimin kollektif ya da sosyal süreç olarak yeniden inşa edilmesi, geleneksel vasıf kavramını imha etti ve geriye emek süreçleri üzerindeki ustalığın gelişebilmesi bakımından tek yolu bıraktı: Bilimsel, teknik ve mühendislik bilgisi içinde ve kanalıyla elde edilen gelişim... (...) İşçilere bırakılansa yeniden yorumlanmış ve acınası biçimde yetersiz olan bir vasıf kavramıdır: Bu kavram özel bir maharet, sınırlı ve tekrara dayalı bir işlem, ‘vasıf olarak hız’ vdsen oluşmaktadır. Kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle birlikte, vasıf kavramının kendisi emeğin değersizleşmesi paralelinde değersizleşmiş ve vasfın ölçüldüğü cetvel de öylesine kısalmıştır ki, günümüzde işçi işinin birkaç günlük ya da haftalık eğitim gerektirmesi halinde bir ‘vasfa’ sahip sayılmakta; birkaç aylık eğitim alışılmadık ölçüde talep edici bir eğitim olarak görülmekte ve örneğin bilgisayar programcılığı gibi altı aylık ya da bir yıllık eğitim dönemini gerektiren işler bir huşu patlamasına neden olmaktadır.”¹⁶⁷

Taşeron işçisi vasıf cetvelinin en dar alanında yer almaktadır. Kadrolu işçiler uzun zamandır tersanelerde çalışmalarından kaynaklı vasıf açısından avantajlı olmakla birlikte kadrolu olmaları nedeniyle edindikleri statü bu algıyı daha da yaygınlaştırmaktadır. Taşeron işçisi uzun yıllar bu sektörde çalışsa bile sadece maaşındaki artış olarak karşılığını almaktadır. Genel olarak hem kadrolu işçiler hem de taşeron işçiler gemi inşa sürecinde programlanmış ve projesi çizilmiş geminin yapımında programı uygulayan bir konumda yer almaktadırlar. İşleri hakkında denetimleri ve fikri beyan etmeleri söz konusu değildir. Örneğin taşeron işçi *‘biz artık işçi değiliz, sadece ameleyiz. Önceden işçi olmak önemliydi, değerliydi, şimdi biz ameleyiz. Hiçbir önemimiz yok’* diyerek amele olmanın sadece verilen işi yapan, iş sürecinde hiçbir söz hakkı olmayan insanlar olarak tanımlandığını dile getirmektedir. Kelimenin anlamlarına baktığımızda amele sözcüğü Türk Dil Kurumu’nun tanımlamasında göre ‘günelikle çalışan işçi’ olarak, işçi sözcüğü ise ‘başkasının yararına bedenini, kafa gücünü veya el becerisini kullanarak ücretle çalışan kimse’¹⁶⁸ olarak tanımlanmıştır. Bu iki sözcüğün tersanelerde aldığı anlam ise

¹⁶⁷ A.g.k.,401-402.

¹⁶⁸ <http://www.tdk.gov.tr>

statü açısından bir farklılaşmayı meydana getirmektedir. Amele sözcüğü statü açısından daha aşağı konumu ifade etmektedir.¹⁶⁹

Vasıf edindirme konusu iş kazalarının gündeme taşınmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. İşçilerin eğitilmiş olmadığından kaynaklanan iş kazalarını önlemek için uzmanlık gerektiren her alanda iş güvenliği ve iş sağlığı konusunda haftada birer saatlik Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Başkanlığı ve GİSBİR tarafından eğitimler veriliyor ve sonrasında ise işçilere sertifikaları veriliyor. İş güvenliği konusunda verilen eğitimler ücretsiz iken ustalık gerektirecek işlerde örneğin kaynak ustası sertifikası için işçiler 450 TL para ödemek zorundadırlar. İş güvenliği ve işçi sağlığı konusunda ise eğitimlerin bir saat olduğu ve bilgisayardan yansıtma ile işçilere tersanelerde ne yapmaları ne yapmamaları gerektiği anlatılıyor. Görüştüğümüz işçiler bu eğitimlerin ya iş günü içerisinde ya da iş sonrasında gerçekleştiğini aktardılar. Bir işçi de iş günü içinde yapılan eğitimlerin daha yararlı olduğunu şu sözcüklerle dile getirdi: *'Oraya gidince dinleniyoruz, bazılarımız arka sıralarda uyuyor bile. Bu eğitimler bir şey ifade etmiyor, şunu yap bunu yapma diyorlar yani baret tak diyorlar, bareti firma vermedikçe ne takayım ben. Önce bunu düzeltmeleri gerekiyor.'* İşçilere verilen eğitimler iş kazaları sonrası gündem oluştursa da bekâr evlerinde görüştüğümüz taşeron işçisi, bu sertifikaların tersanenin ISO belgesi alabilmesi için yerine getirmesi gereken koşullar içinde olduğu için işçilere eğitim verildiğini ileri sürmektedir. Ulaştırma Bakanlığınca Resmi Gazetede yayımlanan "Tersane, Tekne İmal Ve Çekme Yerlerine İşletme İzni Verilmesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik"¹⁷⁰ içerisinde 9. Maddenin h şikkında mühendis, operatör ve kalifiye işçilerin diploma ve sertifikalı olmaları gerektiğine dair ibare yer almaktadır. Bunun

¹⁶⁹ Türkiye'de amele ve işçi sözcüğü ayrışmasına en iyi örnek Amele Birliği'dir. Bu birlik Zonguldak'ta 1921'de kurulmuştur. Amele Birliği, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı, yönetim, işleyiş ve denetimi kendi yönetmeliğine göre yapılan, idari ve mali açıdan özerk tüzel kişiliğe sahip bir sosyal güvenlik kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir. Türkiye Taşkömürü Genel Müdürlüğü, Karaelmas Elektrik Dağıtım A.Ş.. Çatalağzı İşletme Müdürlüğü ve Türkiye Elektrik Üretim-İletim A.Ş. Kuzey-Batı Anadolu Şebeke İşletme Grup Müdürlüğü'nün Zonguldak ve Ereğli Kömür Havzasında çalışan işçilere ilave sosyal güvenlik yardımı yapma amacı taşımaktadır. İlginç olan sadece belli bölgeye hizmet sunması bütün ameleleri kapsamamasıdır. <http://www.amelebirligi.gov.tr>

¹⁷⁰ 13.02.2009 tarihinde yayımlanan 27140 sayılı Resmi Gazete.

yanında 5763 sayılı kanun gereğince 4857 sayılı İş kanununda değişikliğe gidilerek on altı yaşını doldurmamış genç işçiler, çocuklar ile çalıştığı işle ilgili mesleki eğitim almamış işçiler ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacaktır.¹⁷¹ Yönetmelikler ve kanunlar gösteriyor ki gemi inşa sektörü uluslararası bir standart yakalamak için bu tür değişikliğe gitmiştir. Bu da işçinin gözlemlerini desteklemektedir. Bunun yanında verilen eğitimlerin diğer bir amacının ne olduğuna dair, tersanelerde yetkili bulunan tüm kurum ve kuruluş yetkililerin ve devlet sözcülerin dile getirdikleri eğitimsiz insanın gemi yaparken söz dinlememesi, uyarılara dikkat etmemesi şeklinde ki sözlerine uygun olarak Braverman Frank Gilbeth'ten alıntılandığı cümleyle yanıt verebiliriz: “Bir işçiyi eğitmek demek, basit bir biçimde ona iş planındaki emirleri yerine getirebilme yeteneği kazandırmak demektir. Bir kez bunu yapabildiği zaman, yaşı her ne olursa olsun, eğitimi tamamlanmış demektir.”¹⁷² Gemi Mühendisleri Odası başkanı ve işçilerden bazıları, *“taşeron işçilerin bu sektörde işin nasıl yapıldığını bilmediğini, tersanelerde işler yoğunlaşınca işi bilen bilmeyen herkes bu alanda çalışmaya başladığını, bu nedenle işçilerin hatalar yaptığını, mevsimlik gelen işçilerin memleketlerinde kendi topraklarında çalıştıkları için buraya gelince emir almanın onlara ağır geldiğini, bu nedenle söz dinlemediklerini”* belirtmeleri Gilbeth'in eğitimin emir almayı öğretmek olduğuna dair sözlerini tersanelerde haklı çıkarmaktadır. Burada eğitimler gemi inşa ve tamir işinde çalışan işçilerin ustabaşları, mühendisler ve patronların sözlerine biat ederek işlerini yapmaları olarak algılanmaktadır. Vasıfta tam da bu noktada işi kusursuz yapmak ve emirleri yerine getirmek olarak tanımlanmaktadır.

Vasıf sahibi olmak tersanelerde iş bulmak için avantaj sağlasa da gemi inşa ve tamir alanında iş bulmanın ön koşulu, taşeron firmada çalışanlar ile hemşerilik, arkadaşlık, akrabalık gibi enformel ilişkilerin kurulmasıdır. Eğer bu şekilde bir ilişki kurulma imkânı yok ise iş bulmak oldukça zordur. İş yoğunluğunun arttığı zamanlarda ise çay ocaklarında ya da kahvelerde işçi arayan firmalarla birebir temas edilmesi gerekiyor. Birebir ilişki kurmak zor olmakla birlikte çay ocaklarında ‘aracı’

¹⁷¹ 15.05.2008 tarihinde kabul edilmiş, 26.05.2008 tarihinde 26887 sayılı Resmi Gazetede yer alan **5763 sayılı İş Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'u.**

¹⁷² Bkz. (166), BRAVERMAN, 404.

olarak tanımlanan komisyoncular yer almaktadır. Bunlar işçiye iş sağladığında onun yevmiyesi üzerinden pay almaktadır. İşçiler ise bu insanları ‘*simsar*’ olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca çay ocakların iş bulma konusundaki işlevselliğine dair sohbet ettiğimiz işçiler burayı bir nevi amele pazarı olarak tanımlanmaktadır. Çay ocaklarına sabahın erken saatlerinde gelen işçiler, işçi arayan firmaların buraya gelip işin niteliğini anlatıp yevmiyeyi belirttikten sonra işi kabul ederlerse tersaneye götürülmektedir. Ağır ve tehlikeli iş koluna giren gemi inşada taşeronluk sisteminin enformel ilişkiler üzerinden kurulması ve bu şekilde süreklilik arz etmesi hem iş kazalarına davetiye çıkarmakta hem de yapılan işin niteliğini düşürmektedir. Gemi inşa ve tamir sektörüne dair iş arama sitelerinde taşeron işçilik için ilan bulunmamasıyla birlikte mühendislik gibi uzmanlık gerektiren işlere yönelik ilanlar yer almaktadır. Tersanelerde yapılan gezilerde fark edilen diğer bir nokta tersane önünde yer alan güvenlik kulübelerinin önünde iş ilanların yer almamasıdır. Bunun yanında görüşmeye gidilen işçi mahallelerinde kahvelerin ve çay ocaklarının camlarında da bu tür ilanlara rastlanmamıştır. Mülakat yaptığımız işçilerin iş bulma süreçleri benzerlik göstermektedir. Kadrolu işçi kadrolu olmak daha formellik gerektirmesine rağmen liseyi bitirdikten sonra tanıdık aracılığıyla işi bulduğunu, diğer işçiler de “*akrabalık, arkadaşlık, hemşerilik*” ilişkileri aracılığıyla tersanede iş bulduklarını belirttiler. Bunun yanında kendi iş bulma deneyimlerini aktarırken üzerinde durdukları nokta başka yollarla iş bulmanın imkânsız olduğu, bu tür ilişkisi olmayanların da ancak çay ocaklarında iş bulabileceğini, bunlarında daha çok yevmiye usulü çalıştıklarını yani gündelikçi olduklarını dillendirmektedirler. Bekâr evlerinde kalan işçiler de yine bu tür enformel ilişkiler aracılığıyla iş bulduklarını belirttiler. Bunun yanında hemşerilik ilişkisinin burada diğer ilişki türlerine göre farklı işlediği görülmektedir. Hemşeri olmak iş bulma noktasında bir avantaj yaratsa da daha az ücrete mecbur olmanın ve daha fazla sömürülmenin nedeni olabilmektedir. Örneğin mülakatlarda bir işçi, hemşerisi ve akrabası olan bir firmada uzunca süre çalıştığını, bu süre boyunca aynı işi yapan diğer işçilere göre daha düşük yevmiye aldığını, sigortasının günü gününe yatmadığını ve iş malzemelerini düzenli alamadığını belirtmiştir. Bu tür ilişkilerin dışında, bu firmalarda akrabalık ilişkisinin yakınlığa göre kişilerin ustabaşı olduğunu ve hiçbir iş yapmadan ücret-yevmiye aldığı ileri sürülmektedir. Mevsimlik olarak tersane bölgesine gelip çalışan işçiler ise

hem etnik köken hem de hemşerilik, akrabalık ilişkiler açısından en iyi örnek oluşturabilecek niteliktedir. Bekâr evlerinde kalan işçilerin aktardıklarına göre örneğin Urfalılar kış aylarına doğru gelirler ve baharda tekrar memleketlerine dönerler. Bu işçiler hem etnik köken açısından başka işçilerle ilişki geliştirmezler hem de diğer işçilere göre daha kötü koşullarda çalışırlar. Örneğin Urfa'dan gelenlerin Arap oldukları belirtilerek, bunların iş saatlerinde kimse ile iletişim kurmadıkları, ayrı bir yerde çay içtikleri dile getirilmiştir. Bu işçiler tersanede gemicilik yapan işçinin söylemlerine göre gemi inşa ve tamir işinde en '*pis*' işi yapmaktadırlar. Tamir gemisinin temizlenmesi gibi işler genelde mevsimlik işçiler tarafından yapılmaktadır. Buna rağmen en düşük yevmiyeyi de bunlar almaktadır. Örneğin temizlik işinde 15-20 TL yevmiyeleri söz konusudur. Tersanelerde hemşerilik ilişkileri genelde akraba, eş, dostun iş bulması ile başlar, sonra memleketine haber gönderir ve oradan gelenlere tersanede iş bulur; diğer bir ilişki biçimi, burada işi öğrenen işçi ya taşeron firma kurar ya da "götürücü"¹⁷³ olarak iş alır ve akraba, hemşeri kim var ise bu işi bilen onu çağırır ve işi yapar. Burada karşımıza çıkan, hemşerilik ilişkileri iş bulma konusunda avantajlı bir durum yaratsa da "iş bulma" her iki tarafta da farklı duygu ve düşüncelere neden olmaktadır. İş bulan kişi eğer taşeron firma sahibi ya da götürücü ise ücret olarak en düşük oranı hemşerisine verir; işçide işi bulan kişiye minnet duygusu geliştirir ve "*onun sayesinde ekmek parası kazanıyoruz*" sözleriyle sömürüye ortak olur. Görüştüğümüz işçilerden biri akrabası ve hemşerisi olan firmada uzun yıllar minnet duygusu ile çalıştığını, diğer işçilerden daha düşük ücret olsa da işe akrabası, hemşerisi nedeniyle girdiği için karşı çıkmadığını belirtmiştir.

Sema Erder "Nerelisin Hemşerim?"¹⁷⁴ makalesinde göç ile beraber kentte hemşerilik ilişkilerinin nasıl işlevsel hale geldiğini anlatmaktadır. Hemşerilik ilişkilerinin komşuluk, kahveler, dernekler aracılığıyla sürdürüldüğünü belirten Sema Erder, 'kahveler gündelik olarak buluşulan, mahalle ile ilgili sorunların tartışıldığı,

¹⁷³ Götürücü: genelde belli alanlarda usta olan işçiler bu işi yaparlar, taşeron firmanın belli alandaki işi birkaç ustanın oluşturduğu gruplara vermesidir. Götürücüler örneğin kaynak alanında bir grup kurarlar ve taşeron firmanın işleyiş biçimi gibi parça başı ücret karşılığında işi alır ve yaparlar. Burada yine götürü yapan grupta kısmi olarak patron vardır, ücretler eşit değildir.

¹⁷⁴ Sema ERDER, "Nerelisin Hemşerim", İstanbul, Küresel İle Yerel Arasında.

haberleşmenin sağlandığı, iş olanakları ile ilgili bilgilerin aktarıldığı mekân¹⁷⁵ olarak işlevsel kılındığını belirtmiştir. Ayrıca hemşeri derneklerinin mahalle içinde mekansal ayrışma yarattığını, insanların nereli oldukları gidecekleri derneklerin belirlenmesinde önemli olduğunu ifade etmiştir. Komşuluk ilişkileri hariç diğer alanlarda kahve ve derneklerde erkeklerin daha çok yer aldığı ve kadınların konut dışında sadece komşuluk ilişkisiyle yaşamını idame ettirdiği belirtilmiştir.¹⁷⁶ Tersane için de bu tespitlerin geçerli olduğu söylenebilir. Mülakatlarda ve sohbetlerde komşuluk ilişkilerinin hemşerilik üzerinden geliştirilmediği ifade edilmiştir. Kahveler de komşuluk ilişkisi gibi çok fazla hemşerilik üzerinde ayrılmadığı fakat tanıdık, arkadaş, hemşeri olma durumunun o kahveye gidilmesi için etken olabileceği belirtilmiştir. Ayrışma çay ocakları ve kahveler arasında gerçekleşmiştir. Bu mekânlar farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Çay ocakları daha çok çay, kahve içme ve sohbet etme mekânları olurken; kahveler ise kağıt oyunlarının, tavla, okey gibi oyunların oynandığı, televizyon izlenen, çay, kahve içilen mekanlar olmaktadır. Bunun yanında çay ocakları daha küçük mekânlar olmaları nedeniyle dışarıda tabureler yer almaktadır. Fakat benzer noktaları ise iş bulma noktasında aracı konumda olmalarıdır. Dernekler işçi mahallerinde oldukça yaygındır. Mahallelerde dolaşırken neredeyse her sokakta hemşeri derneklerine rastlanmıştır. Bu dernekler kahve ve çay ocaklarına nazaran daha sistematik işleyen bir yapıya sahiptir. Derneklere daha çok erkekler gitmekte, orada kâğıt oyunları, okey ve tavla oynanmaktadır. Dernekler yaz aylarında piknikler düzenlemek, öğrencilere burs sağlanmak, iş bulma noktasında kolaylık sağlamak gibi birçok misyona sahiptir. Görüştüğümüz işçiler bu tür derneklere gitmediklerini belirtmişlerdir. Fakat bu derneklerin ne amaçla kullanıldığı konusunda gözlemleri noktasında fikir sunmuşlardır. Oluşan tablodan da anlaşılacağı üzere ‘ enformel ilişki ağlarına dayalı bir kamusal yaşam¹⁷⁷ işçi mahallelerinde hüküm sürmektedir. Bu ilişkilerin kente tutunma- eklemlenme çabasının bir sonucu olarak geliştirildiği de düşünülebilir.

¹⁷⁵ A.g.m., 200.

¹⁷⁶ A.g.m., 200-201.

¹⁷⁷ A.g.m.,203.

İş bulma hemşerilik, tanıdık, akrabalık, arkadaşlık ilişkileri üzerinden bulunduktan sonra taşeron işçisi için zorlu bir yarış başlamaktadır. Ağır ve Tehlikeli İş Yönetmeliğinde yer alan ‘Sağlık raporu alınmamış herhangi bir işçinin ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaktır’ maddesi gereğince işçiler bu tür işlerde çalışabilir olduklarını belgeleyen raporu taşeron firmaya teslim etmek zorundadırlar. GİSBİR Hastanesi kurulmadan önce bu raporun alınması için devlet hastaneleri, sağlık ocakları ve poliklinikler tercih edilirken; GİSBİR hastanesi kurulduktan sonra buradan alınması koşulu getirilmiştir. Bu raporda işçinin tersanelerde çalışıp çalışmayacağına dair kanaat oluşturacak bilgiler yer almaktadır. [EK:1]. Sağlık ocaklarına gidildiğinde işçinin görünüşüne bakılıp, daha önce önemli bir hastalık geçirilip geçirmediği sorularak bu raporun verildiği; devlet hastanelerinde bazı tenkitlerin yapıldığını ama bunlarında yüzeysel olduğu; polikliniklerde de bu tür işlemlerin gerçekleştiği fakat yine yüzeysel sadece sorulara verilen cevaplarla bu raporun verildiği işçiler tarafından aktarılan ortak bilgilerdir. Örneğin taşeron işçisi bu konuda yaşadığı olayı şöyle anlatmaktadır: *“poliklinikten aldım raporu. Bir şey yapmıyorlar, bir röntgen filmi çekiyorlar, doktor soruyor bir şeyin var mı, bir hastalık geçirdin mi, diyorum yok, iyi tamam sağlamsın diyor, rapor veriyor.”* Diğer bir işçide işe alınabilmek için çoğu işçinin önemli bir hastalığı olsa da söylemediğini ifade etmiştir. Gerekli rapor için devlet hastanesine ya da sağlık ocağına gidildiğinde cüzi bir meblağın ödendiğini; polikliniklerde bunun 40 ile 70 TL arasında olduğu belirtilmektedir. Fakat GİSBİR hastanesi kurulduktan sonra Tuzla’daki tüm poliklinik ve hastanelerde tek bir fiyatın belirlendiğini fakat bütün firmaların işçileri GİSBİR hastanesine yönlendirdikleri ve buraya ise sağlık raporu için 100 TL ödenmesi gerektiği işçiler tarafından dile getirilmektedir. Ayrıca bu raporun işçinin her firma değişikliğinde istenmesi işçiler açısından ekonomik anlamda külfet olmaktadır. Bekâr evlerinde kalan işçiler ile mülakat yaptığımız diğer işçilerin ortak düşüncesi bu raporun her iş değişikliğinde istenmesi polikliniklerin sayısının Tuzla’da artmasına neden olmuştur. GİSBİR hastanesinin kurulması sonrasında ise burada yapılan muayenenin diğer kuruluşlara göre daha kapsamlı olduğu ve bu hastanenin kurulmasından sonra diğer polikliniklerinde muayenelerini kapsamlı hale getirdikleri belirtilmektedir. GİSBİR hastanesinin kuruluş amacının ne olduğunu açıklamaya çalışmak tersane sahiplerinin neyi amaçladığını ortaya koyma noktasında

önemlidir. İş kazaları sırasında ağır yaralı durumlarda işçiyi devlet hastanesine götürmek zaman aldığı için bu hastanenin yaptırıldığı; her iş yerinde bulunması gereken *'iş sağlığı ve iş güvenliği biriminin çoğu zaman işlevsiz olduğu ve tersane açısından maliyetli bir iş olması'*¹⁷⁸; işçilerin bu sektörde çalışabilir olduklarına dair aldıkları raporların çoğu zaman tam teşekküllü kontrolden geçilmeden verildiği haberlerinin yaygın olması gibi nedenlerle hastanenin inşa edildiği yetkili mercilerce dillendirilmektedir. Ayrıca bu hastanede işçilere daha düşük fiyata muayenenin yapılacağı belirtilmiştir. Fakat belirtilen niyetlerin nasıl işlerlik kazandığı ise soru işaretleri yaratmıştır. Bekâr evlerinde kalan bir işçi, iş kazası geçirdikten sonra GİSBİR hastanesine gittiğini, burada ilk önce müdahale ücreti olan 80 TL ödenmeden işlem yapılamayacağını söylediklerini bunun üstüne devlet hastanesine gittiğini anlatmıştır. Bunun yanında GİSBİR hastanesine yönelik yapılan sohbetlerde öne çıkan diğer bir nokta; çoğu sigortasız çalışan işçiler iş kazası geçirdiklerinde buraya getirildiklerini ve bu iş kazasında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bildirilmediğini; ölümlü iş kazalarında işçinin cesedinin hızla buraya getirildiğini ve morgda bekletildiğini, sahipsiz ise kimsesizler mezarlığına götürüldüğü dillendirilmektedir. Bu ifadeler insanın kanını donduran niteliktedir. Bu konuya iş kazalarını anlatan paragraflarda daha genişçe vereceğiz.

Referans gazetesinin GİSBİR yönetim kurulu başkanı Murat Bayrak'la yaptığı röportajda GİSBİR hastanesinin kuruluş hikâyesi şu şekilde aktarılıyor:

“Bir anlamda ilkyardım merkezi gibi bir sağlık birimini hayata geçirdiğimiz gibi bir ambulans satın alarak 24 saat hizmet verir hale getirdik. Bu sağlık birimini iyi ki kurmuşuz. Bize deneyim elde etmek imkânını veren bu merkez tersaneler genelinde meydana gelen iş kazaları hakkında bilgi ve belge merkezi gibi de hareket etti. Meydana gelen istatistikî bilgiler bizim muhakkak bölgemizde bir hastane kurmamızın önemini bir kez daha ortaya çıkardı. Yeniden bir öneri hazırladık ve hastane kurmak üzere teklifimizi GİSBİR yönetim Kurulu'na götürdük. Böylece bir hastane kararı onaylandı. 35 tersanenin toplamında karşımıza çıkan 50-55 gibi irili ufaklı yaralanma hadisesini, hatta bazı ağır

¹⁷⁸ Bu ifade tersane gezisi sırasında mühendisin bu konudaki yorumudur.

yaralanmaları çok önemseyerek değerlendirmeye aldık. Öncelikle çalışanlarımızı bilgilendirmek üzere eğitim seferberliğimizi artırdığımız gibi bireysel olarak tersaneler iş güvenliği birimleri kurarak işyeri eğitimlerini, izlemelerini artırdılar. Bu suretle yaralanma veya iş kazası sayısını veya oranını aşağıya çekmeye yöneldik.”

“Hastane en yüksek teknolojiye sahip, en yüksek kalitede tıbbi cihazlarla donatıldı. Ameliyathane örnek olacak mükemmellikte tesis edildi. Tuzla’da yakın zamana kadar eksik olan bir devlet hastane ihtiyacı bir bakıma karşılanmış olsa da, yakın zamana kadar ancak Kartal ve Pendik gibi ilçelerdeki hastanelerden yararlanılırken GİSBİR Hastanesi, artık Tuzla ilçesinin bir bakıma ana sağlık merkezi gibi yerini almaktadır. Bu kapasitedeki bir hastane Tuzla halkına da hitap edecektir. GİSBİR Hastanesi’ne yanık ünitesini ekledik. Bu ünite 6 yataklı bir bölüm bulunmakta.”

“Bu hastanede önce işçilerimizi SSK kuralları ne ise aynı kuralla göre tedavi edeceğiz. İşçilerimiz asla ayrıca bir ücret ödemeyecekler. Buna aileleri de dâhil bulunmaktadır. Tuzla halkına da sağlık hizmeti vereceğiz. Fakat biraz fark alacağız.”

Murat Bayrak hastanenin kuruluşunu anlattığı röportajda, sermaye cephesinin iş kazalarının yoğun olduğu dönemde önlem alınması gerekliliği üzerinden hareket ettiğini belirtmektedir. Bunun için ilk önce sağlık birimi kurduklarını bunun yeterli olmadığını ve hastane ihtiyacının doğduğunu dile getirmektedir. Burada öne çıkan husus, GİSBİR içinde bulunan tüm tersane sahipleri, tersaneler bölgesinde gemi inşa ve tamir alanında tek hâkimiyetin GİSBİR tarafından kurulmasını organize etmeye çalışmasıdır. Sağlık biriminin kurulması ve oradan elde edilen veriler dâhilinde hastane kurulmasının gerekliliği fikri görüşme yaptığımız işçilerin hastane hakkındaki yorumlarını farklı noktalarda destekler niteliktedir. Taşeron işçisi “*tersane sahipleri bizim üzerimizden kazandıkları para ile hastane kuruyorlar, daha sonra her iş değişikliğinde istenilen sağlık raporu için GİSBİR hastanesini zorunlu kılıyorlar, bize verdikleri yevmiyeleri-maaşları tekrar geri alıyorlar*” diğeri bir işçi ise işçiler için kurulduğu ifade edilen hastanede sağlık problemiyle karşı karşıya kaldığında özel hastane gibi para alındığını, iş kazası geçirseler de burada para yatırılmadan müdahale edilmediğini belirtmektedir. İş

kazaları sırasında bu hastanenin sadece “*morg*” olarak kullanıldığını ifade eden bir işçi “*tersanede önlemler alınmadan bu hastane kurulmuş neye yarar*” şeklindeki yorumuyla bu hastanenin kuruluş amacının göstermelik olduğunu belirtmektedir. Hastane vasıtasıyla o alana dair işçilerin bilgileri datalandığı gibi, iş kazaları sırasında sigortasız işçilerin durumları yetkili mercilere bildirilmesinin önüne geçilmektedir. Çünkü iş kazaları diğer hastanelerden bir şekilde basına yansiyabiliyordu, bu hastane bunun önlemini almaktadır. Ayrıca her iş değişikliğinde istenen raporun o bölgede 60-100 bin arasında işçi çalıştığı dönemde büyük bir rant oluşturduğu düşünülürse buranın kar elde etmek içinde kurulduğu görülebilir. Tabii burada kuş bakışı baktığımızda gördüğümüz tabloda sermayenin bu bölgede her alanda yoğunlaştığı ve hâkimiyet kurmaya çalıştığı gözlenmektedir. Hastanesinden, sağlık birimine, sosyal tesisine, sermayedarların kurduğu birliğe, emniyet müdürlüğüne yapılan araç yardımlara, Dok-Gemi-İş’in taşeron işçilerini örgütlersek tersanelere giremeyiz şeklindeki sözlerine kadar, Tuzla bölgesi gemi inşa etmenin dışında farklı bir hâkimiyet biçiminin kurulmasını yansıtmaktadır. Devlet teşvikinin sağlanması, önceki bölümlerde aktardığımız meclisteki milletvekillerinin tersanelere sahip olması gibi birçok nokta bu bölgenin etrafında kurulacak duvarların harcının neyle karıştırıldığına dair fikir oluşturmaktadır. Ekonomik anlamda büyük rakamların dile getirilmesi, o bölgede diğer sektörlerin örneğin deri, boya sanayisinin olması gibi bu bölgenin artı değer için biçilmiş kaftan olacağı örülen duvarlarda hiçbir gediğin olmaması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle hastaneden, sosyal tesisine, okullara kadar bütün alanlar sermaye cephesi tarafından fethedilmeye çalışılmaktadır.

İşçiler yukarıdaki tabloda öne çıkan kurumlardan sağlık raporlarını aldıktan sonra firmaya teslim ettiklerinde iş alanında hangi işi yapacağı, mesailerin olacağı gibi bilgiler verildikten sonra işe başlamaktadır. Sağlık raporu alındıktan sonra işçi ile firma arasında yapılması zorunlu olan iş sözleşmeleri tersane işçileriyle temas ettiğimiz her yerde bu sözleşmenin yapılmadığına dair bilgi oluşmuştur. Mülakat yaptığımız işçilerden hiçbiri bu sözleşmenin yapılmadığını belirtmiştir. Bekâr evlerinde görüştüğümüz işçilerden sadece biri bu sözleşmenin yapıldığını ama

okuma fırsatının olmadığını, firma tarafından okumasına izin verilmediğini, çabuk imzala gibi sözlerle aceleye getirildiği ve yaklaşık 7-8 sayfa olduğu belirtilmiştir. Bu sözleşmede işçinin çalıştığı süre boyunca gerekli olan malzemelerin firma tarafından verildiği, iş günü içinde herhangi bir iş kazası geçirdiğinde sorumlunun kendisi olduğu gibi maddeler yer almaktadır. Ayrıca İ.B.’nin gördüğü sözleşmenin sonunda ‘bütün yasal haklarımı aldım’ yönünde bir ibare olduğu belirtilmektedir. Çoğu işçi bu tür sözleşmenin yapılmadığını belirttiği için iş için gerekli malzemeleri nasıl temin ediyorsunuz, taşeron firma vermiyor mu diye sorduğumuzda her firmada farklı uygulamaların olduğu, firma sahibinin insafına kalan bir durum olduğu dile getirilmektedir. Bu malzemelerin verilmesinin zorunlu olduğu bilinmemekle birlikte bu malzemeleri veren firma sahipleri ‘*insaflı, iyi birisi*’ olarak nitelendirilmektedir. İ.B. 23 yıldır tersanelerde çalıştığı düşünüldüğünde tarihsel bilgi açısından sözleri önemlidir: 1990 öncesi kesinlikle iş kıyafetlerinin firma tarafında verilmediğini, kendilerinin aldığı, “*2000 yılından sonra çıkan yasa ve GİSBİR tarafından tersanelerde çıkartılan kurullarla az da olsa iş kıyafetlerin verildiği*” ifade edilmiştir. Sözleşme yapılmadığı gibi bu sözleşmeler yerini ‘söz’e bırakmıştır. İşçiler işin başında firma sahibi ile söze dayanan bir anlaşma yaptıklarını ve verilen sözlere güvenmek zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. İşe başlamadan önce bir işçi için gerekli olan malzemeler eldiven, yazlık-kışık tulum, yazlık-kışık ucu demirli olan ayakkabılar, baret, yağmurlu günler için yağmurluk gibi sıralanabilir. Fakat her alanda bu malzemeler farklılaşmaktadır. Kaynakçı için tulumların yanmaz kumaştan yapılması gerekirken, kaynak sırasında kullandıkları camlarından da belli standartlarda olması gerekmektedir. Bunun yanında taşıların kullanması gereken maskelerin standartlara uyması gerekir. Firmaların yasal olarak bu kıyafet ve malzemeleri 6 ayda bir yenilemeleri gerekmektedir. Firmalar işçilere sadece eldiven ve tulum vermektedir. Fakat bu her taşeron firma için geçerli değildir. Bu eldivenlerin bir hafta içinde kullanılmayacak duruma geldiği bekâr evlerinde kalan kaynak ustası tarafından dile getirilirken verilen tulumların bir ay sonra yırtıldığı belirtilmiştir. Kaynak ustasının kullanması gereken kıyafet ve malzemeler yaptığı iş açısından hayati öneme sahiptir. Çünkü kaynak yapmak ilerleyen zamanlarda kısırlığa neden olmaktadır. Örneğin İ.B. Güney Kore’ye tersane işçisi olarak gittiğinde kaynak ustalarının yanmaz şişme tulum giydiklerini, kullandıkları camların

Türkiye’de hiç karşılaşmadığı kadar kaliteli olduğunu, kaynak sırasında çıkan zehirli gazın işçi tarafından solunmaması için de işçilerin başlarına dalgıçlar gibi bir başlık taktıklarını bunun arkasında havanın başlığa rahat girip çıkması için hortum olduğunu aktarmıştır. Bekâr evlerinde kalan işçi ise kendisine sadece eldiven ve bez tulum verildiğini, bunların hemen deforme olduğunu ve sonrasında kendisinin bu malzemeleri aldığını ifade etmiştir. İşçiler gerekli olan kıyafet ve malzemelerin standartlar dâhilinde olmadığını ‘*çok kalitesiz, ucuz malzemedен yapıldığını*’ söylerken bunların firma için ek maliyet olduğunu bu nedenle hem sınırlı sayıda verildiğini hem de kalitesiz olduğu aktarmışlardır. Firma bu malzemeleri önceki yıllarda toptan bu ürünleri satan yerlerden alırken şimdilerde fason üreticilere bu malzemelerinin yaptırıldığı ve bunun ucuza mal edildiği ama yine de bu malzemelerin kaliteli olmadığı işçilerin ortak kanısıdır. Bu malzemelerin işçilere maliyeti ise eldivenler 2-5 TL, tulum 15-25 TL, ayakkabı ise 30-45 TL arasındadır. Eldivenlerin her hafta alındığı, tulumlarında her ay alındığı düşünüldüğünde işçinin ayda bir günlük yevmiyesi bu malzemelerin alımı için kullanılmaktadır. Taşlama yapan ustaların kullandıkları maskelerin kaliteli olmadığı, eczanelerde satılan ve hastanede kullanılan maskelerin dağıtıldığı bunlarında taşlama yapıldığı sırada koruyucu olmadığı taşlama yapan usta tarafından dillendirilmiştir. İşçiler bu noktada kendileri iş kıyafetlerini aldıklarını ve evde bulunan eski kıyafetleri tersanede kullandıklarını belirterek tren istasyonunun çevresinde ya da tersane önlerinde ikinci el kıyafet satanların olduğunu gerekirse buradan da satın aldıklarını aktarmışlardır.¹⁷⁹ Tersane bölgesine yaptığımız gezilerde tersane kenarında iş çıkış saatlerine doğru ikinci el kıyafet satan araçların buralara geldiği, tren istasyonunun çevresinde ikinci el tulum, ayakkabı, kot pantolon gibi kıyafetleri satan seyyar satıcıların olduğu gözlenmiştir. Ayrıca kadınların komşularından özellikle kaynak ustaları için kot pantolon toplamaları, ikinci el kıyafet satın alamayan işçiler için tampon mekanizması oluşturmaktadır. Kadrolu işçi ise gerekli olan malzemeleri 12 yıldır aldığını ve herhangi bir yıpranma olduğunda kolayca bu malzemelerin yenileyebildiğini belirtmiştir.

¹⁷⁹ EK:2’de seyyar satıcıların fotoları yer almaktadır.

İşçilerin çalışma koşullarının bileşenlerinden biri olan iş yerine ulaşım ise firmalara göre farklılık göstermektedir. Kimi firmalarda servis imkânı söz konusuysen kimi firmalar servis hizmeti sunmadığı gibi aylık akbil dolumu ya da yol parasının ödenmesi şekilde hakları da işçilere vermemektedir. Kadrolu işçi ve görüştüğümüz taşeron işçilerden biri servis imkanlarının olduğunu fakat servise binmek içinde taşeron işçisi yarım saat yürümek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Diğer işçiler ise uzun yıllar tersanede çalışanlarda dâhil iş hayatları boyunca servisleri olmadığını, kendi imkanlarıyla işlerine ulaştıklarını anlatmışlardır. Tersanelerde çalışan işçiler tersanenin konumlanışı dikkate alındığında daha çok E-5 üstündeki mahallelerde kalmaktadırlar. Servisler ise genelde E-5'ten hareket etmektedir. İşçiler E-5' kadar ya yürümeyi ya da minibüse binmeyi tercih etmektedirler. Ama işçiler genelde yürüdüklerini ifade etmektedirler. Bunun yanında Tuzla tersanelerine dair Kiraz Özdoğan ve Ayşe Acar ile birlikte yaptığımız araştırmada karşılaştığımız korsan servis araçlarının ulaşım sorununun çözümünde kullanıldığıdır. Görüşme yaptığımız işçiler bu servislere işe geç kaldıklarında binmeyi tercih etmektedirler. Araç sahibi işçiler, sabah belli güzergâhlardan hareket eder ve işçiler bu araçları önceden bildikleri için binmek istediklerinde bu araçları kullanırlar. Korsan servislere ait olan bilgi hem arkadaş sohbetlerinde hem de kahvede insanlar arasında yayılmaktadır. Bu nedenle işçiler kimin korsan servis yaptığını bilmektedirler.

İşçilerin aldıkları ücretler ise firma ile kurulan ilişki biçimine ve usta, yardımcı, çırak olmasına göre farklılık göstermektedir. Firma ile kurulan ilişki birinci dereceden bir yakınlık ise kişi genelde ustabaşı olarak o tersanede çalışmaktadır. Aldıkları maaş ise 2000 ile 2500 arasındadır. En yüksek yevmiyeyi ve maaşı ustabaşlarının dışında kaynak işçileri almaktadır. Yevmiyeleri 60 ile 80 TL arasında olan işçiler, maşlı çalıştıklarında 2000 liraya yakın maaş almaktadırlar. Sonrasında ise montaj ustaları gelmektedir. Onların yevmiyeleri ise 35 ile 45 TL arasındadır. Taş ustaları da bu rakama yakın yevmiyelerde çalışmaktadırlar. Ustaların sonrasından gelenler yardımcılardır. Onlar 25 ile 35 TL arası yevmiye almaktadırlar. Ve mesailerle ortalama 700-800 TL'ye denk gelen maaşları söz konusudur. Gemi tamir

ve bakım işinde çalışanlar ise 15-25 TL arası yevmiye almaktadırlar. Yevmiyeler veya maaşlar taşeron firma ile yapılan söze dayalı sözleşme ile belirlenir. Maaşların ödenmesi ise her firmada farklıdır; kimisi yevmiyeleri 15 günlük verir kimisi ay sonu verir. Maaşlar ise ay sonu verilmektedir. Avanslar ise ayın 5'i ya da ayın 25 gibi verilmektedir. Diğer sektörlerde göre tersanelerde alınan yevmiyeler ve maaşlar görece yüksektir. Zaten işçilerle yapılan mülakatlarda maaşların yüksek olması nedeniyle tersanede çalışmanın tercih edildiği belirtilmiştir. İş yoğunluğunun olduğu dönemlerde maaşlarının ödenmesi noktasında çok fazla sıkıntı yaşanmadığını; kriz sonrasında ise hem maaş ve yevmiyelerinin düşmesi hem de sigorta primlerinin düşük ya da eksik ödenmesi işçilerin çalışma ve hayat koşullarını zorlaştırmaktadır. Kadrolu işçi yapılan sosyal yardımların kriz nedeniyle kesildiğini, maaşların net üzerinde verildiğini, görüşme yaptığımız ay nisan ayı olmasına rağmen ocak ayının maaşını yeni aldığını belirtti. Taşeron işçilerin yevmiyeleri ise neredeyse yarıya düşmüş ve sigorta primleri de eksik ödenmiştir. Kaynak ustası 70-80 TL yevmiye alırken kriz sonrasında 35-40 TL yevmiyeler söz konusudur. Diğer alanlardaki usta ve yardımcıların yevmiye ve maaşları da aynı oranda düşmüştür. Yardımcıların maaşları ortalama 1300 TL iken kriz sonrası 800 TL'ye düşmüştür. Bunun yanında maaş ve yevmiyeler düştüğü gibi mesailerde artık kalkma düzeyine gelmiştir. Mesai ücretleri verilmediği gibi maaşların ödenmesine yönelik vaatlere benzer vaatler mesailerin ne zaman ödeneceğine dair verilmektedir. Kriz sonrası birçok işçi işinden olduğu gibi işçiler açısından sıkıntı, aylardır maaşlarını alamamalarıdır.

Dok-Gemi-İş'e üye olan sendikali işçiler çeşitli sosyal yardımlar almaktadırlar. Yılda iki kere çift maaş, kömür yardımı, iki bayram yardımı, çocuk yardımı, kumanya yardımı gibi yardımlar sendikali olmalarından kaynaklı aldıkları sosyal yardımlardır. Toplu iş sözleşmesi yapan Dok-Gemi-İş sendikasına üyelikleri bu yardımların tersane tarafından verilmesine neden olmaktadır. Kadrolu işçi bu sendikaya üye olduğunu ve yaklaşık 2500 TL maaş aldığını ifade etmiştir ama bu kriz öncesi alınan maaş miktarıdır. Kriz sonrası ise net olarak 1500 TL maaş almaktadır. Taşeron işçileri örgütlemediklerini dillendiren Dok-Gemi-İş yetkilileri taşeron işçilerin sosyal haklarıyla ilgilenmemektedirler. Limter-İş sendikası toplu iş

sözleşmesi yapamadığı için kadrolu işçiler dışında hiçbir işçi bu sosyal yardımlardan yararlanmamaktadır. Ayrıca Limter-İş'e üyeliğin işten atılma gerekçesi olarak tersanelerde işçiler tarafından bilinmesi bu sendikanın örgütlenme çalışmalarını da zorlaştırmaktadır. Taşeron işçiler Ramazan ayı dâhil hiçbir zaman yardım almadıkları ifade etmişlerdir. Sadece kandil günlerinde firmalar kandil simitleri dağıtılmaktadırlar.

İşçilerin çalışma koşullarının bileşenlerinden biri olan iş yerine ulaşım firmalara göre farklılık göstermektedir. Kimi firmalarda servis imkânı söz konusuysen kimi firmalar servis hizmeti sunmadığı gibi aylık akbil dolumu ya da yol parasının ödenmesi şekilde hakları da işçilere vermemektedir. Kadrolu işçi ve görüştüğümüz taşeron işçilerden biri servis imkanlarının olduğunu fakat servise binmek içinde taşeron işçisi yarım saat yürümek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Diğer işçiler içlerinde uzun yıllar tersanede çalışanlarda dâhil iş hayatları boyunca servisleri olmadığını, kendi imkanlarıyla işlerine ulaştıklarını anlatmışlardır. Tersanelerde çalışan işçiler tersanenin konumlanışı dikkate alındığında daha çok E-5 üstündeki mahallelerde kalmaktadırlar. Servisler ise genelde E-5'ten hareket etmektedir. İşçiler E-5' kadar ya yürümeyi ya da minibüse binmeyi tercih etmektedirler. Ama işçiler genelde yürüdüklerini ifade etmektedirler. Bunun yanında Tuzla tersanelerine dair Kiraz Özdoğan ve Ayşe Acar ile birlikte yaptığımız araştırmada karşılaştığımız kotran servis araçlarının ulaşım sorununun çözümünde kullanıldığıdır. Görüşme yaptığımız işçiler bu servislere işe geç kaldıklarında binmeyi tercih etmektedirler. Bu servisler genelde araç sahibi işçiler, sabah belli güzergâhlardan hareket ederler, yolda işçiler bu araçları önceden bildikleri için binmek istediklerinde durdurarak binerler. Korsan servislere ait olan bilgi hem arkadaş sohbetlerinde hem de kahvede insanlar arasında yayılmaktadır. Bu nedenle işçiler kimin korsan servis yaptığını bilmektedirler.

Taşeron işçilerin ulaşım gibi yaşamlarını çoğu zaman zorlaştıran mesailerdir. Mesailer 'söz'le yapılan anlaşmalarla belirlenirken işçilerin çoğu zaman bu mesailer

nedeniyle zorunlu olarak çalıştığı ifade edilmiştir. R.S. mesailerin çoğu zaman zorunlu olduğunu, işin yoğun olduğu dönemlerde eve gitmeden 24 saat çalıştıklarını, pazar günlerinde zorunlu olarak çalıştırıldığını dile getirmektedir. Mesailere kalmayacağını söylediğinizde neyle karşılaşıyorsunuz diye sorduğumuzda işçilerin hepsi işten atılacaklarını belirtmişlerdir. Sözle yapılan anlaşmalarını içeriği taşeron firma tarafından belirlenmekte ve dolayısıyla işçilerin bunlara uymak zorunda olduğu fikri yaygınlık göstermektedir. Mesailer şu şekilde hesaplanmaktadır: Yevmiye alanlar pazar günleri yarım yevmiye, diğer günler saat ücreti; maaşlı çalışanlar ise günlük ücretlerine göre akşam 17 00-20 00 arası yarım gün, 17 00 ile 23 00 arası tam gün ücretlendirilmektedirler. Sözleşme yapılmadığı için bu mesailer kimi zaman tam kimi zaman da eksik olarak hesaplanmakta ve işçilerin bu noktada söz hakları olmamaktadır. Bu duruma rağmen işçiler tersanedeki işçilik deneyimlerini göz önünde tutarak bu gibi eksik ödemelerin işin yoğun olduğu dönemlerde pek fazla yaşanmadığını özellikle işin az olduğu dönemlerde ve kriz sonrasında bu tür olaylarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Kadrolu işçi ise arada bazı sorunlar yaşasa da mesai ücretlerinin tam olarak yatırıldığını dile getirmektedir. İş kazaları sonrasında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılan teftişlerde mesailerin kaldırıldığı ifade edildi. Fakat bunun tersanelerde işlemediğini A.B. şu şekilde ifade etmektedir: *“Müfettişler gelmişti bakanlıktan, mesailer kaldırıldı diye, mesai kimse yapmayacak diye, pazar günleri kimse çalışmayacak diye, herkes 5’e kadar çalışacak 5’ten sonra çalışma yok diye. Şimdi bunlar müfettiş gittikten sonra yani benim çalıştığım yerde de oldu bu, mesaiye kalmak isteyenleri bir kâğıt imzalattıyorlardı. 5’ten sonra mesai yaptım, kendi isteğimle yaptım, kâğıt imzalattıyorlardı. Bizimle alakası yok, siz kendi isteğinizle mesai yapıyorsunuz diyip kâğıt imzalattıyorlardı. Zorluyorlar ama yine de kâğıt imzalattıyorlar.”*

Mesailerin dışında taşeron işçiler Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliğinde yer alan 7,5 saat çalışma sınırının aşıldığını fakat iş kazalarının gündeme gelmesiyle iş saatlerinin kısaldığını belirtmektedirler. Taşeron işçiler sabah 8 00, akşam 6 00 kimi zaman 6 30’a kadar çalıştıklarını, iş kazalarından sonra sabah 8 00, akşam 5 00 ya da 5 30’da paydos ettiklerini; kadrolu işçi ile 23 yıldır tersanede çalışan taşeron işçisi

2000 yılından önce neredeyse 12 saat çalıştırıldıklarını fakat 2000'den sonra 'işlerin açılmasıyla' bu durumun biraz olsun düzeltildiğini belirterek tersanelerde dönüşüme ışık tutmaktadırlar. Çalışma saatleri yasal olarak iş sözleşmesinde belirtilmesine rağmen tersanelerde bu sözleşmelerin yapılmamasından kaynaklı bu yönde bir 'esneklik' söz konusudur. Esnek üretim tersanelerde, siparişi verilen geminin zamanında tamamlanması için esnek çalışma saatlerinin uygulanması ve daha çok emek yoğunluğunun bu süre içinde artması ile şekillenmektedir. Esnek üretimin mantığı içinden zaman faktörü üzerine düşünüldüğünde günlük zaman dilimi 24 saati aşamayacağı için kimi zaman işçilerin belirttiği gibi günlerce tersaneden çıkmadan çalışmalarına sebep olmakta fakat burada işin zamanında yapılmasını sağlayan hem uzun saatler işçinin çalıştırılması hem de bu çalışma saatlerinde işçinin emeğinin en yoğun biçimde kullanılmasıdır. Bu nedenle ustabaşlarının çalışma temposunu her zaman 'hız' ile ölçmesi bu yargıyı desteklemektedir. Ustabaşlarının işçilerin neredeyse nefes almadan bir fiil çalıştırılması üzerine görev tanımı yapılmaktadır. Hızın, geminin zamanında hazırlanması için vazgeçilmez bir unsur olduğu dillendirilerek işçilerin belli sürede bedenlerindeki tüm enerjinin bu yönde kullanılması istenmektedir. Bu istek kimi zaman işin bitimine kadar tersaneden çıkarılmamaya kimi zaman da zorunlu mesailere dönüşmektedir. İşçilerin bu kadar yoğun çalışma saatleri sırasında ağır ve tehlikeli iş koluna giren bir sektörde iş kazası geçirmemesi mucize sayılabilir ancak. Günlük yaşamlarında işten eve geldiklerinde duş aldıktan sonra yorgunluktan dışarı çıkamadıklarını belirtmeleri iş ortamının oldukça yorucu olduğunu açıklamak için yeterlidir. Uzun saatler tersanede gemide çalışmaları hem işin yorucu olması hem iş güvenliğinin alınmaması hem de dikkatin belli bir süre sonra dağılmasından kaynaklı iş kazalarının olması imkan dahilindedir. Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme ve İnceleme Komisyonunun [TTBİİK] iş kazaları üzerinde yaptığı araştırmada uzun saatler çalışmanın iş kazalarına davetiye çıkardığı belirtilmektedir.¹⁸⁰

Çalışma saatlerinin uzun olması işin gerçekleştiği mekanda iş güvenliği konusunu gündeme getirmiştir. İş güvenliğini işin gerçekleştiği mekanın işin yapılma

¹⁸⁰ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 66-67.

sürecine göre dizayn edilmesi ve tehlikeli işler nedeniyle önlemlerin alınması olarak tanımlanabilir. İş güvenliği işçi anlatımlarına ve iş kazalarının nedenleri üzerinde yapılan araştırmalara bakıldığında Tuzla tersanelerinde geçerli olmadığı görülmektedir.¹⁸¹ İş güvenliği işçilere verilen iş güvenliği ekipmanlarından ve işin yapıldığı ortamın işin niteliğine göre uyarlanmasından geçtiği bilinmesine rağmen bu konunun ciddiye alınmadığı belirtilmektedir. Örneğin işçilere yükseğe çıktığında iskele kurulması gerekir ve bu iskelenin etrafına herhangi olumsuz bir durumda işçilerin düşmesini önleyici ağ kurulması gerekiyor, bunun yanında bu işçiye paraşüt olarak adlandırılan kemerlerinin verilmesi gerekiyor. Fakat mülakat yaptığımız ve sohbet ettiğimiz işçiler bu tür bir önlemin alınmadığını, bu tür önlemlerin onlar için lüks olduğunu şu cümleyle açıklamaktadırlar: “*Bareti iş kazaları basında çıktıktan sonra aldık, nerde kalmış paraşüt kemerleri, ağırları versinler.*” Boya yapılan mekanda boya sırasında oluşan zararlı gazların dışarıya atılması için hava dönüşümünü sağlayan makinelerin olması gerektiği bilinmektedir. Ama bu makineler kimi zaman verilmemekte kimi zamanda verilen makineler sorunlu çalışmaktadır. Diğer bir önlem niteliğindeki adım, vinç sacları kaldırdığı sırada işçinin bu sacın altından geçmemesi için iş mekânında bir işçinin görev alması vinç operatörünü yönlendirmesi gerekmektedir. Bunun yanında sacın götürüleceği hat boyunca ‘buradan geçmez’ uyarısının bulunduğu tabelalar yer alması gerekmektedir. Alınacak önlemlerin içinde vinç konusunda yükü kaldıracak halatın sağlam olması gelmektedir. Fakat bu halatların kimi tersanelerde yıpranmış olduğu tespitleri Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından belgelendirilmiştir. İşçilerden biri de halatın kopması sonucu bir arkadaşının kaza geçirdiğini ve kaza sonrasında öldüğünü belirtmiştir. Gerek işçilerin anlatımları gerekse tersanelere yaptığımız gezilerde vincin çalıştığı sırada bu tür önlemlerin alınmadığı ve iskelelerin etrafında bu tür ağların olmadığı gözlenmiştir. Ayrıca TTBIİK ile Dearsan tersanesinin daveti üzerinde yapılan gezide mühendisler ve uzmanlar önceden haberli olunmasına rağmen çok fazla eksiklik tespit etmişleridir. Örneğin elektrik kabloları yerde ve bunların bağlantı yerlerinin açık olması elektrik çarpmalarına neden olabilmektedir.

¹⁸¹ Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu Tarafından Yapılan Araştırmalar Sonucu Oluşan Raporlar ve Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın Tersanelerde İş Sağlığı Ve Güvenliği Teftiş Projesi1-2 Genel Değerlendirme Raporları bu konuda birçok tedbirsizliği ortaya çıkarması açısından önemlidir. ÇSGB, <http://www.itkb.gov.tr/>

Hatta o gezide işçiler *'siz geliyorsunuz diye ortalığı temizlediler, bazılarımıza baret verdiler'* diyerek tersane yönetimlerinin bu konudaki tavırlarını net bir şekilde ortaya koymuştur.

İş kazasının önlenmesi için iş güvenliğinin sağlanması ne kadar gerekli ise iş kazaları olduğunda diğer bir güvenlik tedbiri olan sosyal güvenliğin olması o derece önemlidir. Görüştüğümüz işçiler yevmiye ve maaş almalarına göre sigorta primlerinin ödendiğini; çoğu işçi primlerinin eksik ödendiği, bazıları da sigorta primlerinin ödenmediğini belirtmiştir. Sigorta primleri konusunda birbirinde farklı birçok örnek olay yaşanmıştır. Bekâr evlerinde görüştüğümüz işçiler yevmiye usulü çalıştıklarını kaç gün çalışırlarsa firma sahibinin o iş günü kadar asgari ücret üzerinde prim yatırdığını; maaşlı çalışan işçiler maaşları 1200TL ya da 700 TL olsa bile asgari ücret üzerinden sigorta yapıldığını aktarmışlardır. Yevmiye alan işçiler eğer ayı tamamlayamıyorlarsa ceplerinden firmaya para verdiklerini yeter ki sigortalarının yatırılmasını istediklerini ifade etmişleridir. Bunu dile getiren işçi sigortanın onlar için her şeyden önemli olduğunu, çünkü herhangi bir iş kazasında sigortası olmadığı zaman taşeron firmanın onları terk edeceğini ve tedavi masraflarını kendi imkanları ile ödeyemeyeceklerini dile getirdi. Sigortasından ailesinin yararlandığı da düşünülürse işçilerin hayatında sigorta primlerinin düzenli yatmasının her gün bir işçinin öldüğü tersanelerde aldıkları ücretten daha fazla ön plandadır. Buraya kadar sigorta primlerinin işleyişi diğer sektörlerle benzerlik göstermektedir. Diğer benzer nokta ise tersanelerde daha fazla görünür olan işçileri işten çıkarırken onlara tazminat ödenmemesi için bir yıl dolmadan işçileri girdi-çıkı yapmalarındadır. Bunun yanında maaşla çalışan işçiler ise 30 günlük primlerinin yatırılmadığını her zaman bir iki gün eksik yatırıldığını dillendirmektedirler. Bu işçiler sigorta primlerinin hiç ödenmediği işçilere nazaran görece şanslı konumdadırlar. Sigortasız işçilerin sayısının çok olduğu ifade edilen tersanelerde iş kazası olaylarında hemen işçiye sigorta girişi yapıldığı ve işçinin tedavi masraflarının ödenmemesi için sigortadan yararlandığı işçilerin ortak dillendirdikleri konulardandır. Kadrolu işçi ise aldığı ücret üzerinde sigortasının yattığını ve bugüne kadar sigorta priminin hiç eksik yatırıldığını belirtmiştir. Taşeron işçiler tersanede

çalışarak emekli olamayacaklarını fakat sigorta primlerinin herhangi iş kazası sırasında gerekli olduğunu ısrarla belirtmektedirler. Emekli olmak yerine mesai bitimine kadar ölmeden çalışma işçiler açısından daha önemlidir. Kadrolu işçi ise tersanede çalışarak emekli olmayı düşündüğünü belirtmiştir. Kadrolu işçi ile taşeron işçi arasındaki bu uçurumun nedeni hem işçiler hem de bakanlıklar tarafından taşeronluk sisteminin doğru işlememesi olarak tespit edilmektedir. Bu tespit bir yanıyla doğru olmakla birlikte yani yasaların çizdiği çerçevede bu sistemin işlememesi, bu uçurumun nereden kaynaklandığına dair bir fikir verebilir. Fakat işin arka planında esnek üretim biçiminin işlevsel hale geldiği her alanda bu tür oranını artırıcı yöntemlerin işçiler üzerinden geliştirilmesidir. İş kazasının olduğu anlarda işçinin sigortasının yapılması ise kapitalist sistemin kar hırsının uç noktası olarak gösterilebilir. İşçinin iş kazasından doğacak masrafların karşılanmaması için sigorta priminin yatması daha fazla kar elde etme hırsının gideceği son noktayı göstermesi açısından örnek teşkil etmektedir.

İşçilerin günlük çalışma temposu içinde emek yoğun bir alanda çalışmalarını nedeniyle beslenme konusunda belli standartların olması gerekmektedir. Mühendisle yaptığımız görüşmede emek yoğun bir sektör olduğu için kalori değeri yüksek olan yemeklerin yapıldığı belirtildi. Ayrıca kimyasal gazların kaynak, boya, montaj gibi alanlarda salınması nedeniyle zehirlenmeleri önlemek için her gün öğlen yemeklerinde yoğurt verilmesi gerekiyor. Bunun dışında yemeklerin kalitesi de ayrıca önem taşımaktadır. İşçilere verilen öğle yemekleri ve mesailerde işçilere verilen öğünlerde her taşeron firma içinde farklı bir uygulama söz konusudur. Yoğurt görüşme yaptığımız çoğu işçi tarafından her öğlen yemeklerde bulunduğu; diğer işçiler her gün değil de haftada 3 ya da 4 gün yoğurt verildiğini belirttiler. Öğünlerinin genelde ne tür yemeklerden oluştuğunu sorduğumuzda; her gün pilav ya da makarnanın, bunun yanında çorba ve salatının yer aldığı, meyvenin çok sınırlı verildiği belirtilmiştir. Yemeklerin kalitesi konusunda görüşülen işçilerin hepsi “yemeklerin tadının, tuzunun olmadığını” dile getirseler de yapacakları başka bir şey olmadığından yemekleri yemek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. İşçiler bu soruyu her sorduğumda surat ifadelerinin değiştirmiş ve tersanede çıkan yemeklerden

“iğrendiklerini” belirtmişlerdir. Hatta A.B. yemeklerin kalitesine yönelik şunları anlatmıştır: *“pilavdan nefret etmişim, pilav pilav pilav. Annem pilav yaptığı zaman yeter artık yapma diyordum. Şimdi çalıştığım yerde yemekler iyiydi daha önceki yerde çok berbattı. Çalıştığım yerde yemek yemiştım. Nasıl diyeyim, servis yapan adam yaz günü, teri yemeğe akıyordu. Şöyle söyliyim musakkanın suyu bitince çaktırmadan suyu bitmiş, çorba kat diyordu. Çorbadan musakkaya su atıyordu. Herkesin gözü önünde yapıyorlardı. İğrençti yani. İnsanlara hiç değer verilmiyordu orada.”* Yemekler öğle saatlerinde genelde 12 00 ile 13 00 arası bir saatlik süre içinde yenilmektedir. Bu saatlerde yemekler taşeron firmalar arasında yapılan sıra ile yenilmektedir [EK:3]. Bütün taşeron firmaların işçileri kendi aralarında topladıkları para ile çay, şeker alıp kendilerine ait yerlerde bu gemi altında yapılan baraka şeklinde yerler ya da taşeron firmaya ait konteynırlar olmaktadır, buralarda çay demleyip içtiklerini ve zamanları kalırlarsa ‘şekerleme’ yapıp uyuduklarını belirtmişlerdir. Anlatıların ortak noktalarından biri sınıfsal ayrışmanın ve sınıf içi ayrışmanın en görünür yerlerinden biri olan yemekhanelerin tersanelerde işleyiş biçimidir. Taşeron firmalar ile kadrolular farklı saatlerde yemek yedikleri gibi bazen bu yemekler farklılaşmaktadır. Mühendisler ile yönetim birimindeki çalışanlar kendilerine ait binada daha kaliteli ve bol çeşitli menü ile öğlen yemek yemekteler. Kadrolular önce yemeğe çıktığı gibi ayrışmanın en keskin örneklerinden birini bekâr evlerinde kalan işçi anlatmıştır. Eğer kadrolu işçi yemek sırasında önünde taşeron işçisi var ise onu iteleyip öne geçebiliyor. Bu konuda kadrolu işçi ile yaptığımız mülakata taşeron işçilerle aynı yerde yemek yediklerini ifade etmesine rağmen taşeron işçilerle yapılan mülakatta kadroluların farklı yerlerde yemek yedikleri, aynı mekânda yemek yeselerde öncelik sırasının onlara ait olduğu belirtilmektedir. Bu olay hem sınıf içi farklılaşmalara hem de sınıf bilincinin farklı düzeylerde oluşmasına örnek teşkil edecek niteliktedir. Mesai sırasında ise ekmek arası yapılan sandviç türünde yiyecekler işçilere işi yaptıkları yerde yemeleri için dağıtılmaktadır. Yemek saatlerinin dışında sabah 10 00’da ve öğlen 15 00’te verilmesi gereken çay molaları işçilerin aktardıkları dikkate alındığında tersanelerde uygulanmamaktadır. Hatta çoğu işçi böyle bir uygulamanın olduğundan haberi bile yoktu. Sohbet sırasında bu konuda konuşurken işçilerden biri öğlen yemek

saatlerinin işin yoğun olduğu dönemlerde kısaldığını, ustabaşlarının yemekten sonra gelip onları işe dönmeleri için uyardığını, işe mecburi döndüklerini anlatmıştır.

İşçilerin soyunma odası olarak kullandıkları yerler hakkında hem ÇSGB'nin raporlarında hem de işçiler tarafından aktarılan bilgiler dâhinde şunları söyleyebiliriz: kızak altında yapılan bu yerler oldukça küçük ve çok sayıda işçinin kullanması için yetersizdir. Mekân darlığının yanında eşyalarını koyacakları dolapların soyunma odalarında olmaması duvarlara çakılı torbaların ne amaçla kullanıldığını anlamamıza yardımcı olmaktadır [EK:4]. Soyunma odalarının yanında tersanede bulunması gereken duşlukların ise bulunmadığı belirtilmiştir. İş kazalarının gündeme taşınmasından sonra çok az sayıda tersanenin soyunma odalarına dolaplar yaptırdığını ama yine de en az iki işçinin aynı dolabı kullanmak zorunda kaldığı; duşlukların keza çok az sayıda tersanede yapıldığını dile getirmişleridir. Taşeron işçiler kadrolu işçilerin kullanması için duşlukların bulunduğunu, buralardan taşeron işçilerin yararlanmadığının altını çizerek aralarında farklılıklar olduğunu her alanda hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu konu üzerine daha önce Tuzla tersaneleri üzerinde yaptığımız araştırmada Gemi Mühendisler Odası başkanının tepkisi sınıf farkındalığı ve sınıf bilinci açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. İşçilerin soyunma odalarında dolaplar yok, duşluklar yok, dediğimizde bize sert bir çıkışla işçilerin yalan söylediklerini, ekmek yedikleri yeri kötülememeleri gerektiğine dair cümleler kurmuştu.

Bu bölümde işçilerin çalışma koşullarının aktarılması daha çok onların anlatımlarından ortaya çıkan tablo ile şekillendi. Alana çıktığımızda onların çalışma koşullarına dair gözlemde bulunmamız mümkün olmadı. Çünkü tersane içine girilmesi yasaktı. Ancak 'tanıdık' işçiler aracılığıyla tersaneler ziyaret edildi; bu ziyaretler ise taşeron işçilerin çalışma koşullarına dair gözlem yapmak için yeterli zamanı oluşturmamaktaydı. Türkler tersanesine pazar günü yaptığımız gezide taşeron işçilerden bazıları boya için gemide hazırlık yapıyorlardı; kadrolu işçilerde teknik

işlerle ilgileniyorlardı. Tüm gün onların yanında kalamadığımız için neler yaşadıklarına dair gözlem yapma şansımız olmadı.

6.1.3. Tuzla Mezarlığında Tersane İşçilerinin Yaşam Mücadelesi

Tersanelerde çalışan işçiler çalışma ortamında birçok sorunla karşılaştıkları gibi onlar için en can yakıcı sorun iş kazalarıdır. İş kazaları tersane işçisi için ciddi riskleri barındırmasının yanında tersanede yapılan işin genelde dışarı mekanda yapılması kış ve yaz aylarında birçok hastalığı beraberinde getirmektedir. Nezle, grip, bronşit, sıcaklığa dayalı baş dönemleri, burun kanamaları gibi olaylar bunlara örnektir. Bunların yanında işçilerin çalıştıkları günden itibaren uygun olmayan çalışma koşullarından kaynaklı bedenlerine sinsice yerleşen kimyasalların neden olduğu meslek hastalıkları henüz çok fazla gündemde olmasa da uzun vadede birçok ölümleri beraberinde getirmesi düşünülmektedir. Çalışma koşulları ve işçilerin anlatımları dikkate alındığında tersanelerde can pazarı yaşanmaktadır diyebiliriz. Tuzla tabutluğu, Tuzla mezarlığı, ölüm evi gibi benzetmeler Tuzla tersanelerinde nasıl bir can pazarının yaşandığını anlatmaya yetecek niteliktedir.

İş kazalarının oluşmasına neden olan birçok faktör sıralanabilir fakat bu kazalara daha çok taşeron işçilerinin maruz kalması, iş kazaları konusunda farklı noktaların dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. 2007 yılı itibariyle iş kazalarının gündeme taşınması sonrasında bu kazaların nedenleri hakkında geniş bir platformda tartışmalar sürdürülmüştür. Ve bu tartışmanın gittiği nokta işçilerin bilgisizliği ve eğitimsizliğidir. Bilgisizlik ve eğitimsizlik önemli bir faktör olabilir bu kazaları açıklamak için fakat bu tartışmalarda üzeri örtülen tersanelerde kural haline gelmiş taşeronluk sistemidir. Dünya gemi inşa sektöründeki rekabet ortamında yer almak için esnek üretimin zorunlu olduğu mühendisler, GİSBİR yöneticileri tarafından her fırsatta dillendirilmektedir. Taşeronluk sisteminin ‘küresel’ dünyada gemi inşa sektöründeki rekabete dâhil olmak için elzem olduğunun her fırsatta dile

getirilmesi, kapitalist sistemdeki kar hırsının gittiği en uç noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Tersanelerin Tuzla Aydınli Koyu'na taşınması, dünyadaki gemi inşa sektöründeki dönüşümler gibi birçok faktör dikkate alındığında Tuzla tersanelerinde 1970 sonrası uygulamaya konulan taşeronluk sisteminin yerleşik konuma geçmeye başladığı görülebilir. Bu sistem, ana firma açısından maliyeti düşürmenin bir yolu olarak tercih edilmekle birlikte, alt işveren maliyeti düşürmek için işçiye ödenen yevmiyeyi düşürme, iş güvenliği için gerekli olan koruyucu kişisel donanım ekipmanlarını vermeme ya da sınırlı ama CE standardına uymayan ekipmanları verme, sigorta primlerini eksik yatırma ya da hiç yatırmama gibi birçok hak gaspı yolunu kullanmaktadır. Taşeron firmanın maliyeti düşürmek için bulduğu yollar, taşeron işçilerin daha fazla sömürülmesine çıkan yolla aynıdır. Gemi inşa sektörü siparişlerin artmasıyla canlanırken bu alandaki işçi açığı taşeronluk sisteminin hızla hayata geçirilmesiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Bu çaba ise işçilerin bu sektörde hızla ölümüne yol açmıştır.

Limter-İş verilerine göre 1985 yılından itibaren Türkiye'deki tersanelerde yaşanan iş kazalarında 123 işçi ölmüştür. Bunlardan 98 sadece Tuzla tersanelerinde gerçekleşmiştir. 2007 yılı Ağustos ve Eylül ayı içinde on iki günde sadece 5 işçinin yaşamını yitirmesinden sonra iş kazaları hızla gündeme taşınmıştır. Limter-İş'in çağrısıyla birçok kurumun içinde yer aldığı Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu kurulmuş, iş kazalarına yönelik araştırma yapılmış ve Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki Çalışma Koşulları Ve Önlenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor'u yayımlamışlardır. Bu raporda "bir iş kazasının meydana gelmesinde insan faktörü, makine-malzeme faktörü ve sosyal-teknik çevre faktörü gibi temel olarak üç unsurun rol oynadığı"¹⁸² belirtilmiştir. Bu faktörlerin taşeronluk sisteminin gelişmesiyle birlikte arka zeminin nasıl oluştuğu GİSBİR başkanının bir işçinin hayatını kaybetmesi sonrasında yaptığı açıklama ile anlamak mümkündür.

¹⁸² Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 19.

“Bizim karımız tamamen işçilikten, işçilik fiyatları da Avrupa’nın fiyatlarına gelirse, Türkiye’deki gemi inşa sanayisinin avantajları yavaş yavaş ortadan kalkar.”¹⁸³

Taşeronluk sistemini önüne geçilemeyeceği! ortaya çıkınca ve ÇSGB tarafından “sektör için gerekli fakat yasaları olmalı” gibi kılıfına uydurma çabalarından sonra 4857 sayılı İş Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa da asıl işin bölünemeyeceği sadece uzmanlık gerektiren işlerde alt işverenle sözleşmeler yapılacağı gibi ibarelerin yer almasına rağmen tüm işin alt işverene verilmesi ve iş güvenliğine dair tedbirlerin alt işverenin insafına bırakılması iş kazaları için davetiye çıkarmıştır. Bu konuda işçi tanıklığına yer verirsek:

“Ç’de olay oldu, Bakanlıktan geldiler. Ölüm zamanı Ç’de taşeronlar, hepimizi topladılar, konteynırda. ‘eğer bakan gelir sizi çağırır sorarsa biz ustabaşımız, taşeron değiliz’, dediler. Çünkü ana firma yapmakla yükümlü, ya asıl işi taşeronlar değil, suç. Bakan geldiğini biz görmedik. Kendi akrabalarını çağırdılar, onlar gitti yanına. Müfettişlerde tek tek işçileri çağırmadı. Müfettiş gelecek diye, hayret ettik, bize yeni ayakkabı, baret, tulum, eldiven, emniyet kemeri verdiler. Müfettişin geleceğini bize önceden haber vermişlerdi. Müfettişler zaten haberli geliyor. Milyon dolarlar dönüyor, o yüzden engelleyemiyorlar.”¹⁸⁴

Ayrıca bu yasada, tersanedeki her işçiden tersane ile alt işverenin ortak sorumluluğunun olduğu belirtilmişse de bu madde tersanelerde hükümlülüğünü yitirmiştir. Kadrolu işçiler ile taşeron işçilerinin çalışma ortamındaki farklılaşması bunu kanıtlamaktadır. Tersane sorumluluğun hepsini alt işveren yüklemesiyle taşeron işçiler güvencesiz ve güvenliksiz bir çalışma ortamına mecbur kalmaktadırlar. İşçilerin bu sektörden emekli olmayı düşünmediklerini, sadece akşam eve sağ gideyim, evimin geçimini sağlayayım gibi sözcüklerle tersanelerdeki çalışma koşullarına dair yaşadıklarını ifade etmeleri, güvencesiz ve güvenliksiz bir çalışma ortamının taşeronluk sistemiyle perçinleştiğini göstermektedir. Taşeronluk sisteminin

¹⁸³ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 50.

¹⁸⁴ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 48.

gelişim seyri içinde tersaneler işin kalitesini düşürmek adına 2001 yılındaki krizde esnek üretim sistemine tek çözüm yolu olarak sarıldılar. Emek maliyeti düşerken hem emek üzerindeki denetimler taşeron firma aracılığıyla daha da kolaylaşmış hem de yaptıkları işin faturasını alıp vergiden düştikleri için iki kere bu işten karlı durumda çıkmışlardır.¹⁸⁵ Taşeron firmalarda pastadan daha fazla pay kapmak için taşeronluk ilişkilerini düzenleyen yasaya uymak yerine ‘güven’e dayalı ilişki biçiminin bu bölgede yerleşmesini sağlamışlardır. Armatörlere göre küçük sermayeye sahip olan taşeron firmalar paylarını artırmak için işçiye ödeyeceği yevmiyeleri düşürdüğü gibi, iş güvenliği için gerekli olan her türlü malzemeyi işçilerle olan ilişki biçimine göre sağlamaktadır.

2001’den sonra “*piyasanın açılması*”ndan sonra artan siparişleri yetiştirme kaygısı üretiminin hızını artırdığı gibi teknolojik donanımın yeterli olmaması tek çözüm olarak işçinin emek yoğunluğunu ve hızını şekillendirmek olarak görülmüştür. Ağır ve tehlikeli iş yönetmeliğinde belirtilen 7,5 saat çalışma saatleri yerini 10,12 saate bırakmış; mesailer taşeronla yapılan ‘söz’lü anlaşmaya dayanarak günlerce sürebilmiş; üretim hızı artmasına rağmen iş güvenliği için gerekli olan ekipmanlar verilmemiş; gemi inşada bilgi birikimi ve deneyimi olmayan yeni işçiler usta olarak kabul edilip tehlikeli alanlarda çalıştırılmış; gemi inşada bazı işlerin kapalı alanda olması gerekirken işleri örneğin raspa açık alanda yapılmış; aşama aşama gerçekleşecek olan üretimin aynı anda ve aynı zaman dilimleri içinde birçok geminin bir arada yapılması alan darlığı nedeniyle çalışma ortamının daralmasına neden olmuş; tersanelerde iş sağlığı ve iş güvenliği kurulu, iş yeri hekimliği gibi gerekli olan donanımlar GİSBİR Hastanesi’nin kurulmasıyla çözülebileceği düşünülmüş, alt işverene işin verilmesiyle İş hekimliği gibi birimlerin kurulmasının önüne geçilmiş ve son olarak işçilerin yüksek sesle “*insan yerine koyulmuyoruz, onlar için önemli olan işin zamanında tamamlanması*” ifadeleri, tersanelerde iş kazalarının nasıl bir zeminde gerçekleştiğini açıklamaktadır.

¹⁸⁵ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu,32

İş kazasının oluşmasına neden olan çalışma koşulları ve ortamı işçinin çalıştığı süre boyunca hastalıklarla karşılaşmasına da neden olmaktadır. Kış aylarında oranın “*morg*” gibi soğuk olduğu, yaz aylarında “*cehennem*” gibi sıcak olduğu işçiler tarafından dillendirilmekte ve bu durum birçok hastalığa davetiye çıkarmaktadır. İşçilere yağmurlu günlerde yağmurluk verilmemesi, işin açık alanda yağılması, verilen ya da alınan ayakkabıların yağmur suyu geçirilmesi, yaz aylarında demirin ısınmasıyla artan sıcaklığın baş dönmelerine ve burun kanamalarına neden olması; ayrıca koruyucu kişisel malzemelerin verilmemesinden kaynaklı zehirli maddelerin işçi tarafından solunması birçok hastalığın tersanelerde kol gezmesine neden olmaktadır. İşçiler hasta olduklarında ciddi bir sorun yok ise hastaneye gitmemeyi tercih etmektedirler. Çünkü o gün rapor alınsa bile yevmiyeleri kesilmekte, maaş alan işçilerin ise raporlu oldukları günlerin ücretlerinin bir kısmı Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK] tarafında verilmektedir. İşçilerle yapılan mülakatlarda öne çıkan diğer bir nokta hastaneye gitmek istediklerinde GİSBİR hastane’sine yönlendirildikleri hatta zorunlu kılındığıdır. Bunun yanında iş hekimliği biriminin tersanelerde olmaması olsa bile bu kişilerin kendi alanlarında uzman olmaması işçilerin birebir karşılaştıkları sağlık sorunlarını “*geçistirme*”lerine neden olmaktadır. Bu konuda tekrar işçi tanıklıklarına yer verirsek:

“Zaten gözümde hasar da var. Baytarlar (işyeri sağlıkçılarına baytar diyorlar) sağolsun, Ç’de revirde yırttılar gözümü. [bu baytarlar sağlıkçı, dedin, doktor mu? Hemşire mi?] tersanede doktor olmaz zaten, bu en ufak gözdeki çapağı* bile alamıyor. Öyle bir insan. Pansuman dahi yapamıyor. Sözde işçilere ön müdahale yapmak için koyuyorlar. Kaza anında ön müdahale, hastaneye kadar ilk müdahaleyi yapsın. Ama yapamıyor. (...) revirde duran bir işçi aslında sağlıkçı değil. Pansuman yapmayı bilen biri sadece. Mesela R.Tersanesinde meydancılık yapan adam aynı zamanda revir işine de bakıyor. Mesela Ç. Tersanesinde koymuşlar bir tane doktor, gözden çapak bile alamıyor.”¹⁸⁶

* Çapak, kaynak yapılırken ortaya çıkan parçacıklara denilmektedir.

¹⁸⁶ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 72. Bu örnek olayın dışında bu olaya benzer bir olay için konuda EK:7 ‘de ÇSGB tarafından inceleme altına alınan iş kazaları ile belgeler yer alacaktır.

İşçilerin yaşadıkları olaylar bu örneklerle sınırlı değildir. Öyle ki artık iş sağlık birimlerine güvenmedikleri gibi hastanelere de güvenmemektedirler ve iş arkadaşlarına sağlıklarını emanet etmektedirler. Göze çapak kaçtığında iş arkadaşları temiz bir peçete ile bunu çıkarmaktadır. Görüşme yaptığımız işçiler hatta bu konuda ustalaştıklarını dile getirmişleridir. Tersanelerde işçilerin yaşamlarının pamuk ipliğine bağlı olduğu bu örneklerle gözler önüne serilirken Ağır ve Tehlikeli İş Yönetmeliği'nce 6 ayda bir yapılması zorunlu olan sağlık muayeneleri ise anlamını yitirmektedir. İşçiler iş kazalarının gündeme taşınmasından önce bu tip muayenelerin olmadığını ya da bir yılda bir olduğunu ifade etmişleridir. İş kazaları sayısını artması ve kamuoyunun buradaki olayları takip etmesiyle 6 ayda bir muayenelerin sıklaştığı belirtilmiştir. GİSBİR Hastanesi kurulmadan önce anlaşmalı sağlık birimleri bu muayeneleri gerçekleştirirken GİSBİR Hastanesi'nin kurulmasından sonra bu muayenelerin bu hastanenin tersanelere giderek yaptığı işçiler tarafından dile getirilmiştir. Muayene için tersanelere gelindiğinde işçilerin akciğer filmlerinin çekildiği, ayakta muayene edildiği ve yine işe giriş sırasında gerekli olan sağlık raporunu alınırken sözle yapılan muayenelerin burada da devam ettiği aktarılmıştır. Son zamanlarda muayene için kan örneklerinin de alındığı belirtilmiştir. İşçilere ciddi bir sorunla karşılaştıklarında haber verileceği ifade edilmesine rağmen geri döndüğüne hiçbir zaman rastlanılmamıştır.

Tersanelerde yaygın olarak bilinmeyen ama ciddi kayıplara neden olacağı düşünülen meslek hastalıkları iş cinayetleri kadar gündemi meşgul etmemektedir. Koruyucu kişisel malzemelerin kullanılmadığı ve alan darlığından kaynaklı birçok geminin üretiminin aynı andan yapılmasından kaynaklı işçilerin yaptıkları işin dışında diğer kimyasal maddelere maruz kalmaları meslek hastalıkları konusunda ciddi sorunlarına yaşanacağına işaret etmektedir. Kaynak ustası olan bir işçi kaynak yaparken hem kaynak sırasındaki zehirli dumanı soluması hem yanında raspanın yapılmasından kaynaklı tozu yutması hem de boyanın kokusu bir araya geldiğinde meslek hastalığına erkenden yakalanmaması mucize sayılabilir. Tersanede çalışmak işçilerin ifade ettikleri gibi *“uzun zaman sonra hastalıklar ortaya çıkıyor ve geri dönüşü olmuyor, artık ölümü bekliyorsun, o kot taşlama vardı ya onun gibi değil yani*

hemen çıkmıyor. Çıkınca da iş işten geçmiş oluyor.” Meslek hastalığına yakalanarak işten ayrılmış ve tazminatını almış hiçbir olayla karşılaşılmamıştır alan araştırması boyunca. Fakat ÇSGB’nin Tuzla tersaneleri raporunda bu konuya yer verilmiş ve tersanelerin bu konuda önlem alması yönünde uyarılarda bulunmuştur. Limter-İş sendikası başkanı meslek hastalıkları konusunda açılmış bir davanın olduğunu ve bu davanın boya işinde çalışan bir işçinin sendikaya gelerek şikâyet etmesi üzerinde açıldığı ifade etmiştir. İşçi 2 yıldır tersanelerde boya işinde çalışmaktadır. Çocuk yapmak istediğini ve bunun söz konusu olmadığını, doktor raporuyla sperm sayısının %90 düştüğüne dair rapor aldığı ve bunun heyet raporuyla alındığını; işten ayrıldıktan sonra sperm sayısının %60 yükseldiğini belirtilmiştir. Ve sendikanın dava açmasının nedeni ise gemi inşada iş güvenliğinin alınmaması nedeniyle bu tür meslek hastalıklarının yaşanabileceğidir. Bu dava henüz sonuçlanmamıştır.

Tuzla tersanelerinde yaşam mücadelesi ölümle sonuçlanan iş kazaları gündeme geldiğinde sözün bittiği yer olmaktadır. İş güvenliğinin alınmamasından kaynaklanan yaralanmaların ve ölümlerin sayısı tersanelerde tam olarak kaç işçinin çalıştığının bilinmemesi gibi net olarak verilememektedir. ÇSGB verilerine göre iş kazaları aşağıdaki tablo gibidir. Fakat kayıt dışı istihdamın olduğu tersanelerde bu verilerin ne kadar sağlıklı olduğu tartışılabilir. Fakat iş kazalarına yönelik fikir oluşturması açısından bu veriler önemlidir.

“GİSBİR’e gitmiyoruz. Patronların yeri olduğu için on günlük rapora iki gün veriyorlar, diyorlar iş başı yap. İlgilenmiyorlar.”¹⁸⁷

“ ... tamamen şunu önlüyor aslında tersanelerde GİSBİR. Adamın gözüne çapak kaşıyor; alıyor, bandajı koyuyor üstüne, tek gözle işe gönderiyor. Yani aynı gün. Ya da bir saat içerisinde konuyu hallediyor yani. Adam kaza geçirmiş eline taş motoru çarpmış, kesilmiş orayı pansuman yapıyor, bağlıyor işbaşı veriyor. Tersaneler zaten şunun önüne geçmeye çalışıyor: işçinin sigortaya değil GİSBİR’e giderek ayakta tedavi edilip tekrar çalışmaya dönmesi. Yani kaza durumunun işi kesintiye uğratmasına izin

¹⁸⁷ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 76.

vermiyor. Yani istihbaratı ortadan kaldırma. Tabii bu kazalar, SSK kayıtlarına ya da GİSBİR kayıtlarına geçmiyor. Bu da kayıt dışılığına yol açıyor. Ama SSK'ya gitse en azından bir polis raporu tutulur, SSK'ya bildirilir ve istatistiklerde ve araştırma yapıldığında önüne çıkar. Bunları tamamıyla kayıt dışına çıkarmaya çalışıyorlar.”¹⁸⁸

İşçilerin yaşadıkları olaylar bu örneklerle sınırlı değildir. Öyle ki artık sağlık birimlerine güvenmedikleri gibi hastanelere de güvenmemektedirler ve iş arkadaşlarına sağlıklarını emanet etmektedirler. Göze çapak kaçtığında iş arkadaşları temiz bir peçete ile bunu çıkarmaktadır. Görüşme yaptığımız işçiler hatta bu konuda ustalaştıklarını dile getirmişleridir. Tersanelerde işçilerin yaşamlarının pamuk ipliğine bağlı olduğu bu örneklerle gözler önüne serilirken Ağır ve Tehlikeli İş Yönetmeliği'nce 6 ayda bir yapılması zorunlu olan sağlık muayeneleri ise anlamını yitirmektedir. İşçiler iş kazalarının gündeme taşınmasından önce bu tip muayenelerin olmadığını ya da bir yılda bir olduğunu ifade etmişleridir. İş kazaları sayısını artması ve kamuoyunun buradaki olayları takip etmesiyle 6 ayda bir muayenelerin sıklaştığı belirtilmiştir. GİSBİR Hastanesi kurulmadan önce anlaşmalı sağlık birimleri bu muayeneleri gerçekleştirirken GİSBİR Hastanesi'nin kurulmasından sonra bu muayenelerin bu hastanenin tersanelere giderek yaptığı işçiler tarafından dile getirilmiştir. Muayene için tersanelere gelindiğinde işçilerin akciğer filmlerinin çekildiği, ayakta muayene edildiği ve yine işe giriş sırasında gerekli olan sağlık raporunu alınırken sözle yapılan muayenelerin burada da devam ettiği aktarılmıştır. Son zamanlarda muayene için kan örneklerinin de alındığı belirtilmiştir. İşçilere ciddi bir sorunla karşılaştıklarında haber verileceği ifade edilmesine rağmen geri döndüğüne hiçbir zaman rastlanılmamıştır.

Tersanelerde yaygın olarak bilinmeyen ama ciddi kayıplara neden olacağı düşünülen meslek hastalıkları iş cinayetleri kadar gündemi meşgul etmemektedir. Koruyucu kişisel malzemelerin kullanılmadığı ve alan darlığından kaynaklı birçok geminin üretiminin aynı andan yapılmasından kaynaklı işçilerin yaptıkları işin

¹⁸⁸ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 78-79.

dışında diğer kimyasal maddelere maruz kalmaları meslek hastalıkları konusunda ciddi sorunlarına yaşanacağına işaret etmektedir. Kaynak ustası olan bir işçi kaynak yaparken hem kaynak sırasındaki zehirli dumanı soluması hem yanında raspanın yapılmasından kaynaklı tozu yutması hem de boyanın kokusu bir araya geldiğinde meslek hastalığına erkenden yakalanmaması mucize sayılabilir. Tersanede çalışmak işçilerin ifade ettikleri gibi *“uzun zaman sonra hastalıklar ortaya çıkıyor ve geri dönüşü olmuyor, artık ölümü bekliyorsun, o kot taşlama vardı ya onun gibi değil yani hemen çıkmıyor. Çıkınca da iş işten geçmiş oluyor.”* Meslek hastalığına yakalanarak işten ayrılmış ve tazminatını almış hiçbir olayla karşılaşılmamıştır alan araştırması boyunca. Fakat ÇSGB'nın Tuzla tersaneleri raporunda bu konuya yer verilmiş ve tersanelerin bu konuda önlem alması yönünde uyarılarda bulunmuştur. Limter-İş sendikası başkanı meslek hastalıkları konusunda açılmış bir davanın olduğunu ve bu davanın boya işinde çalışan bir işçinin sendikaya gelerek şikâyet etmesi üzerinde açıldığı ifade etmiştir. İşçi 2 yıldır tersanelerde boya işinde çalışmaktadır. Çocuk yapmak istediğini ve bunun söz konusu olmadığını, doktor raporuyla sperm sayısının %90 düştüğüne dair rapor aldığı ve bunun heyet raporuyla alındığını; işten ayrıldıktan sonra sperm sayısının %60 yükseldiğini belirtilmiştir. Ve sendikanın dava açmasının nedeni ise gemi inşada iş güvenliğinin alınmaması nedeniyle bu tür meslek hastalıkların yaşanabileceğidir. Bu dava henüz sonuçlanmamıştır.

Tuzla tersanelerinde yaşam mücadelesi ölümlerle sonuçlanan iş kazaları gündeme geldiğinde sözün bittiği yer olmaktadır. İş güvenliğinin alınmamasından kaynaklanan yaralanmaların ve ölümlerin sayısı tersanelerde tam olarak kaç işçinin çalıştığının bilinmemesi gibi net olarak verilememektedir. ÇSGB verilerine göre iş kazaları aşağıdaki tablo gibidir. Fakat kayıt dışı istihdamın olduğu tersanelerde bu verilerin ne kadar sağlıklı olduğu tartışılabilir. Fakat iş kazalarına yönelik fikir oluşturması açısından bu veriler önemlidir.

Kazanın şekli	İş kazası	Kaza sonucu		
		Yaralanma	Uzuv kaybı	Ölüm
Elektrik çarpması	23	19	1	3
Düşme	72	69	1	2
Makine	44	44		
Yanma	24	24		
Bel incinmesi	6	6		
Cisim çarpması	47	47		
Sıkışma	40	39		1
Zehirlenme	4	4		
Cisim batması	32	32		
Kesilme	37	37		
Patlama	1	1		
Göze çapak kaçma	54	54		
Kalp krizi	2			2
Toplam	386	376	2	8

Tablo: 6.1.1. Aralık 2007-Eylül 2007 Dönemine Ait İş Kazası Bilgileri¹⁸⁹

Yukarıdaki tabloda sadece 2007 Aralık ve Eylül ayı içindeki iş kazaları belirtilmiştir. Ekte sunacağımız Limter-İş'e ait verilerde ise 1985'ten bu yana Tuzla tersanelerinde işlenen cinayetlerin nasıl gerçekleştiği yer almaktadır. [EK:6] Taşeronluk sisteminde iş güvenliği sağlanmaması iş kazaları ihtimalini artırırken artan iş ritmi ve daralan çalışma alanları iş kazası riskini artırmaktadır. İş kazaları olarak tanımlanan olgunun işçi anlatımları dikkate alındığında, kazadan öte cinayet olarak tanımlanması Tuzla tersanelerindeki iş kazalarının olduğu dönemleri anlatmak açısından daha belirleyici bir sözcüktür. Taşeron işçileriyle yaptığımız mülakatlarda ve sohbetlerde, çalışma ortamında iş kazasına sebebiyet verecek koşulların nasıl oluştuğu, gündelik hayat pratiklerinde bu süreci nasıl deneyimledikleri ve anlamlandırdıkları aktarılmaktadır. Bu nedenle bu bölümde onların kendi anlatımlarına genişçe yer verilmesini daha anlamlı bulmaktayız.

¹⁸⁹ Bkz. (159),Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 17.

Resim 6.1.1. Zedelenmiş ve ıslak yer ile temas halinde korumasız¹⁹⁰

İ.B. 23 yıldır tersanelerde taşeron işçisi olarak çalışmaktadır. Bu güne kadar ölüm riski yüksek olan iş kazası deneyimi olmamıştır. Fakat birçok iş kazasına tanık olmuştur. *“Yüksekten düşmeye tanık oldum, bacağını kırdı arkadaş. Onun dışında şöyle söyleyeyim yan tersanede adam geminin ambarının kapağının üstünde duruyordu, kafamı çevirmem bu tarafa tekrar bakmamla yok oldu, ambarın içine düştü, anında. Daha sonra vinçle, sedyeyle çıkardılar dışarı.”*

¹⁹⁰ T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tersaneler Ve Tuzla Gerçekliği. Bu bölümdeki tüm resimler aksi belirtilmedikçe adı geçen rapordan alınmıştır. Ayrıca EK:6'da ÇSGB ve Limter-İş sendikasının iş güvenliğine dair alınmayan önlemleri içeren resimlere yer verilecektir.

Resim 6.1.2 Uygun olmayan iskeleler

Resim 6.1.3. Uygun olmayan korkuluklar

İ.B. iş kazalarının nedeni olarak işçiyi görmektedir. Fakat bunun nedeni olarak taşeronluk sistemini görüyor. Taşeronluk sistemiyle işin kalitesinin düştüğünü bu nedenle işçinin yaptığı işe güvenmediğini, bu nedenle dikkatli olsa da arkadaşının yaptığı ihmalkârlıktan kaza oluşabildiğini belirtmektedir. *“Yaptığı kaynağa ne kadar güvenebilirim, işçilerin ilk önce birbirini düşünmesi gerekiyor.”* İş güvenliği için verilen ekipmanların işin yapılma sürecinde kolaylık sağlamadığını bu nedenle bu ekipmanları kullanmadığını belirtmektedir. *“Rahat çalışmadığım için baret, kemer takmıyorum. Kafa maskesi kullanmam gerekiyor, bareti çıkarıyorum, mecbur bareti çıkarıyorum. Emniyet kemeri kısa olduğu için engel oluyor, bu nedenle çıkarıyorum. İş çok hızlı yapılıyor bu nedenle engel oluyor.”* Artan iş ritminin iş kazalarına neden olduğunu *“bir adamı ne kadar sıkarsanız o adam o kadar ölür, o kadar ölür. Emniyet kemeri tak, şunu yap bunu yap, “hadi hadi” dedikçe adam telaşa girer ve adam kendini aşağıda bulur”* cümleleriyle açıklıyor. Taşeron sisteminin kural haline gelmesiyle ucuz işgücünün tercih edildiğini ve tersanelerde işçiliğin artık değerli olmadığını, usta olabilmek için artık 2 ayın yeterli olduğunu, bu nedenle işi bilmeyen işçilerin iş ortamında kazalara neden olduğunu şu cümleleriyle dile getiriyor: *“Adam*

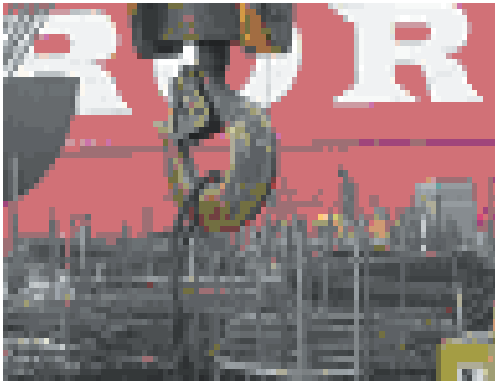
iş i bilmiyor, ortamı bilmiyor, orada ne yapacağını bilmiyor, ç abuk usta oluyor. Kendi karar veriyor ne yapacağını ve kaza oluyor.”

En son basında filika olayı ile gündeme gelen Tuzla tersaneleri yeni bir tartışmayı gündeme taşımıştır: Filika denemelerinde insan kullanmanın doğru olup olmadığı. Birçok yetkili ağı z bu iş in böyle yapılacağını söylese de İ.B. yakın arkadaşını bu kazada kaybetmesine dair ş unları aktarıyor:

“Filikada bot kazasında öldü benim komşum aynı zamanda arkadaşım. Kendi hayatlarını kendileri öldürmüş, kendileri bitirmiş. Bir şey bilmiyorlar, bir kere o filikanın içine girmesinin eğitimini almamışlar, oldu ki filika orada devrilmedi, x bir okyanusun ortasında battı, bunları yaşadım ben, gittim gördüm ben Kore’de. İlk önce eğitimini alacaklar, ne yapılması gerekiyor, ne yapmalıyız. O düğümü ç özene kadar suyun içinde ölürsünüz. Ama vermiyorlar eğitim. O 12 senelik iş ç iydi. Filikanın içinde de kemer var. Kemere düğüm atarak bağlarsan, klipsleri birbirine takmazsan ölürsün. Birde filika ters dönmüş açamamışlar.” Bu denemelerin Türkiye’de insanla yapılması süreklilik arz eden bir durumdur. Bunun diğ er ülkelerde böyle olmadığı, insanlara filika konusunda eğitim verildiğ i ama bu denemelerin ağır maddelerle yapıldığını ifade eden İ.B. bu konuya dair ş unları dile getirmektedir: *“bugüne kadar hep insanla yapıldı Türkiye’de. Başka ülkelerde kum torbası olabilir, ağır bir şey olabilir, onla yapıyorlar. İnsanla yapılmaması lazım.”*

Resim 6.1. 4. Filika kazası¹⁹¹Resim 6.1.5. Filika kazası¹⁹²

R.D. iş kazası geçirmemiş ama ölümle sonuçlanan iş kazasına tanık olmuştur. Tanık olduğu olay şöyle gelişiyor: “ Adam halatla sacı kaldırıyor, halatı saca bağlayıp kaldırırlar, adam daha halata bağlamadan vinç kaldırıyor adamın elini koparıyor.” İş kazalarının nedeni olarak taşeronluk sistemini ve taşeron firmanın patronlarını göstermekle birlikte işçilerinde kazalara sebebiyet verdiğini belirtmektedir. “İş kazalarının nedeni cahillik, adam geliyor 3 ayda ustayım diyor, sonra işi bilmediğinde kaza oluyor.”

Resim 6.1.6. Güvenlik mandalı olan ve olmayan kancalar

¹⁹¹ http://www.porttakal.com/haberimg/14/122653/eeabc90d34_b.jpg

¹⁹² <http://www.timeturk.com/images/news/20893.jpg>

Ü.E. hem iş kazası geçirmiş hem de iş kazalarına tanık olmuştur. “Kazaların sebebi, adam dışarıdan geliyor, eğitimini almamış, hiçbir şeyden anlamıyor. Ya düşüyor ya elektrik çarpıyor, ben birebir yaşadım bunları yani. Bende düştüm, kadronun bir yılda işleyeceği malzemeyi taşeron 5 ayda işliyor. **Taşeron senin başından** ayrılmıyor, geliyor kafana sen diyelim 3 metre yapacağın yerde 10 metre yaptırıyor, taşeron kafandan ayrılmıyor. Ama tersanenin kadrolu ustabaşları sabahtan sana iş taksimi yapıyor, diyor şurayı kaynat adama bakıyorsun akşama kadar 2 metre kaynak yapmış. Taşeronda çalışan işçi 10 metre kaynak yapmış. Taşeronda ustabaşı başında ayrılmıyor **‘hadi hadi, bunu yapalım, bitirelim’**, onun hesabını yapıyor taşeron. Adam sana çabuk çabuk diyince risklerle karşı karşıyasın, sacların üstündesin, çitlerin üstündesin. Ben düştüm yani sakatlandım. 8 tane dikiş vardı kafamda. Düştüm, bir iki dakika kendime geledim, sonra baktım her yerim kan. Sonra hastaneye götürdüler, dikiş falan attılar. Kazalarda taşeronun çok fonksiyonu var. Geminin üstüne çıkıyor, melün kapakları var, adam naylon kapatmış oraya, adam gelse dalgın olsa basar düşer yüksekten. Benim düştüğümde de çitler sık sık olması lazım ama onların arası genişti. Bende düştüm.”

A.B. iş kazası geçirmemiş fakat diğer taşeron işçileri gibi birçok iş kazasına tanık olmuştur. “Patlama olmuştu yüzü gözü yanmıştı. Yemek paydosuydu. İki kişiye işin bitmesi için gece çalışın diyorlar. Bunlarda öğlen yemeği sırasında işlerine geri dönüyorlar 12 30 gibi. Lambanın aygaz ışığı açık kalıyor. İnsanlar yemeğe gideceğim diye öyle bıraktıkları için bu sonradan geliyor ya, yapacağı işi de biliyor, orada elektrotu çakıyor, çakıncada alev alıyor, patlama oluyor, yüzü gözü yandı.” Duyunca ben şok oldum, o arada güvenlik alanda, ondan sonra hiç ilgilenilmedi, arkadaşımdaydı. Arkadaşım diyordu ‘Patronlar bir arayпта geçmiş olsun, bir isteğin var mı’ sormuyorlardı, çocuğun eli tutmuyordu, çocuğun her tarafı yanmış, çok uzun süre yattığı halde hiçbir şekilde aranmadı. Masrafları da kendisi ödeyemediği için patronu aradı, patron ödedi. Hastaneden çıktıktan sonra işine devam etti.” diğer bir kaza: “Bir adamın üstüne şey düşmüş, altından geçiyor, üstüne büyük römorkör parçası var o düşüyor, taşırken olduğu gibi vatandaşın üstüne düşüyor. Cesedini kaşıkla topluyorlar. Böyle bir olay oldu yani.”

Resim 6.1.7. Gaz Tüplerin Uygunsuz Şekilde Depolanması ve Taşınması

İş kazalarının nedenlerini: *“İşçilerin ihmalkârlığı var birde işveren yeterli önlemleri almıyor, gerekli malzemeyi vermiyor, yoğun olan tersanelere gidin her şey karma karışık, her taraf pislik içinde. Hem kendin dikkat edeceksin hem de yanında ki arkadaşına dikkat edeceksin. Deminki olayda ustabaşı ortamı gezecek gaz kokusu var mı yok mu, onların işi ne,” “ eğitim gerekiyor ama tahsilli insanı almazlar, onlar haklarını bildikleri için onları almazlar. Hem diğerleri daha ucuza çalışıyor.”*

M.C. elektrik çarpmış hastaneye götürmüşler ve aynı gün işe dönebilir raporu verilmiş. Birde el parmaklarının kırıldığını anlatmıştır. Bunun yanında kaynakçı olduğundan ve gerekli yanmaz tulumların ve diğer malzemelerin verilmemesinden kaynaklı kollarında ve ellerinde sigara yanığına benzer yanıkların olduğunu görüşme sırasında bize göstermiştir. Tanık olduğu iş kazasını ise şu cümlelerle aktarmaktadır: *“İki arkadaş ziyaret etmeye gittik, onda da sorunlar yaşadık. Neden yaşadık? Bir arkadaşın birebir yalan söylemesiyle konu oldu, düşünün arkadaş elektrik panosuna gidip fişi çekerken fişin yarısı elinde kablonun yarısı soyuluyor ve orada elektrik çarpıyor, 380 volt elektrik vücudunda geziyor ve arkadaş orada vefat ediyor. Diğer yandan diğer arkadaşta yani bunu birebir imzalatmışlar, yani elindeki yanık fişe sırf yani elektrik var mı diye elini çiviye tuttu. Yok öyle bir şey dağdaki insanı da getirsen 3 yaşındaki çocuğu da getirsen prizde takılı çiviye elini vurmaz.*

Neymiş çiviği görmüş, neymiş merak etmiş çivi zannetmiş elini vurmuş. Bu arkadaşta bu yalanı söylediler. Cenaze ortamında hatta kovulduk. Çünkü siz demişsiniz dedi aile. Siz arkadaşınıza bunu nasıl yaparsınız. Yani soğuk, nasıl demir soğuksa orada insanlarda soğuk.”

Resim 6.1.8. Prize fişsiz takılmış kablo

Resim 6.1.9. Uygun olmayan elektrik panoları

Taşeron işçilerin yaşadığı iş kazaları, tanık oldukları iş kazaları bu sayfalara sığmayacak kadar çoktur. Bu deneyimler ışığında iş kazaların günlük hayatın bir parçası olduğunu söyleyebilir. Bu kadar yoğun bir tempoda teknik anlamda hızı artırmak için yenilikler yapılabilir fakat insanın biyolojik sınırları bu yeniliklerin bir yere kadar olacağını açığa çıkarmaktadır. Bu nedenle iş yoğunluğunu bir sonucu olan işteki hızın artışı insan faktörünü araç haline dönüştürmekte ve can pazarı yaşanmaktadır. “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde ‘Hiçbir ekonomik zorunluluk, insan sağlığına zarar verecek bir işlemin nedeni olamaz’”¹⁹³ maddesi Tuzla tersaneler gerçekliğinde geçerliliğini yitirmektedir. Görüşme yaptığımız işçilerden biri tamda bu noktada tersanelerde yaşanan durumu şu sözlerle açıklamaktadır. “burası çağdaş kölelik sistemi ile gemi üretiyor.” Ölümlü iş kazaları sonrası ailelerin mahkemeye gitmedikleri yaygın bir olaydır. Bunun yerine tersane yetkililerin ve taşeron firma sahiplerinin bir araya gelerek ‘*kan parası*’ ödedikleri ve dava açtırmadığı bilinmektedir.

Yaptığımız görüşmelerde beni en çok etkileyen olay bir işçinin yüksekten düştükten sonra yerdeki bedenine yeni tulumun, ayakkabının giydirilmesi ve yeni baretin yanına konulmasıdır.¹⁹⁴ Bu olay dehşet verici olduğu gibi tersanelerde yaşananları anlamaya yönelik çabayı da çaresiz bırakmaktadır. Sosyalbilimci olarak alanda çalışma yapmak ve birebir işçi deneyimlerinin ve tanıklıklarının olduğu ortamları paylaşmak ve onlardan bu tür olayları dinlemek kimi zaman kalbinizin bir an olsun durduğunu hissetmenize neden olmakta ve oralarda yaşanan acıların ne kadar büyük olduğunu size hatırlatmaktadır. Bu anlatıların dinlenmesinden sonra alanla olan ilişkileriniz değişebilmektedir. Örneğin onların acılarını ve çaresizliklerini anlamak için yaşamınızda tanık olduğunuz ölümleri hatırlamak yeterli olmakla birlikte tersaneler için neden mezarlık ya da tabutluk dediklerini daha iyi anlayabilmektesiniz. Beni dehşete düşüren olaydan sonra bu kemer fiyatının 30-40 TL arasında bir meblağ olduğunu öğrenmem, daha fazla kar hırslının insanları nasıl bir yabancılaşmaya ittiğini anlama çabamı yetersiz bırakmıştır. İşçilerin

¹⁹³ Bkz (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu,20.

¹⁹⁴ Bu olay aynı zamanda Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu’nun hazırladığı raporda da yer almıştır,83.

hayatların 30 TL bile olmaması işçilerin “burada bize insan değilmişiz gibi davranıyorlar” gibi sözlerinin ne anlama geldiğini anlamamı sağlamıştır. Alan araştırması her şeyden öte bir yaşam deneyimidir. Araştırma yaptığımız alanlar genelde içinde bulunmadığımız ve bir şekilde ilişkilendiğimiz yerlerdir. Bu çalışma bu nedenle taşeron işçilerin kendi sözcükleriyle yaşamlarına ayna tutmalarını barındırır da araştırmacının da alandaki deneyimleri ve tanıklıkları araştırmadaki diğer aktörlerin yaşadıkları kadar önemlidir. Çünkü araştırmacıda bir şekilde oradaki yaşamın bir parçası olmuştur ve tanıklıkları söz konusudur. Bu paragraf iş kazaları konusunda alana çıktığımda karşılaştığım olayların bende yarattığı sarsıntıları aktarmak için yazılmıştır.

İş kazalarının nedenleri, iş kazasının olduğu anda neler yaşandığı, sonrasında neler yapıldığı Giorgio Agamben’in ‘Kutsal İnsan’¹⁹⁵ kitabındaki kutsal insan tanımını aklılara getirmektedir. Kutsal insan[homo sacer], kurban edilemez ama öldürülmesi de ceza gerektirmeyen olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁶ Agamben bu kavramı mültecileri düşünerek kurmuştur. Bu kavram, farklı coğrafyalarda farklı nitelikler kazanmaktadır. Bazen canlı bombacı olarak adlandırılanlar için bazen Tuzla tersanelerinde anlatılan hikâyelerde ortaya çıkan durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Agamben “egemen, hukukun geçerliliğini askıya alma konusunda yasal yetkiye sahip olmakla, kendisini yasal olarak hukukun dışında tutuyor”¹⁹⁷ derken “egemenin istisnai durumundan dolayı, hukukun kendi geçerliliği için ihtiyaç duyduğu durumu yarattığından ve garanti ettiğiinden” bahsediyor. Tuzla tersanelerinin kendi içinde işleyen bir yasa var gibi görünmektedir. Bu yasa yapıcıları ise işçilerin varlığını İnsan Hakları Bildirgesi’ndeki ibareyi yok sayarak sadece daha fazla kar elde etmenin bir aracı olarak görmektedirler. Bu nedenle dünya çapında rekabetin bir parçası olmak her gün bir işçinin canına mal olsa da azimle sürdürülmektedir.

¹⁹⁵ Giorgio AGAMBEN, **Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, Çev: İsmail Türkmen.

¹⁹⁶ A.g.k., 98.

¹⁹⁷ A.g.k., 26.

6.1.4. Tuzla'da Taşeronluk Sisteminin Gelişimiyle Kent Mekânının Ayrışması ve Taşeron İşçilerinin Tersaneden Yaşam Alanlarına Doğru Gündelik Hayat Deneyimleri

Harita 6.1.4.1. Tuzla Kaymakamlığı'na ait Tuzla Genel Haritası¹⁹⁸

Bu bölümde Tuzla tersaneler bölgesi olarak tanımlayacağımız kent mekanı daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu bölümde bu bölge içinde Tuzla ilçesi öne çıkmakla birlikte kent mekanı ve onun hinterlandı mekânın kullanımı ve sınıf içi ayrışma açısından değerlendirilecektir.

1969'da Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı yasa ile Tuzla Anadolu yakasının 32. ilçesi ilan edilmiş ve Haliç, Tophane, İstinye gibi yerlerdeki gemi inşa, tamir ve bakım ile uğraşan tersanelere Tuzla Aydınlı Koyu tahsis edilmiştir. Boya, deri

¹⁹⁸ http://www.tuzla.gov.tr/default_B1.aspx?content=277

sanayisinin bu bölgede desteklenmesiyle Tuzla'nın kent mekânı açısından görünümü değişmeye başlamıştır. Hem tersanelerin buraya taşınması hem de deri, boya ve vernik organize sanayi bölgelerinin kurulması sermayenin bu bölgede merkezileşmesine neden olmuştur. Kent mekânında hem tersanelerin kıyı şeridi boyunca konumlanması hem de deri, boya ve vernik organize sanayi bölgelerinin kurulmasıyla bu sanayi kollarına tahsis edilen mekanları öne çıkarmıştır. Bu durum Tuzla'da 1969 yılı öncesi yerleşim planını da etkilemiştir. Hem kent mekanında yerleşim konusunda hareketlilik söz konusu olmuş hem de kent planlaması Tuzla etrafında yayılmayı öngörecektir şekilde planlanmıştır. Kent merkezinde fonksiyonel yer değişimleri gerçekleştirmiştir. Kent merkezi sanayi kollarına tahsis edilen arsalar ve işçilerin yerleşim yerlerine bağlı olarak dönüşmüştür. Tersanelerin Tuzla'ya taşınmasıyla Haliç, İstinye, Tophane'deki tersane işçilerinin çoğu bu bölgeye yerleşmiştir. Tuzla'da devlet teşvikiyle kurulan tersaneler istihdam açısından yeni iş sahaları yaratmakla birlikte gemi inşada gerekli olan malzemenin temin edilmesine yönelik yan sanayi ve fason üretim için atölyelerinin kurulması farklı kollarında yeni istihdam alanları yaratmıştır. Bunun yanında deri, boya ve vernik sanayisinin bu bölgede merkezileşmesi bu bölgeye göçü hızlandırmıştır. Diğer bölümlerde altını çizdiğimiz gibi Tuzla tersaneler bölgesi olarak adlandırılan alan sadece Tuzla ilçesi ile sınırlı değildir. Anadolu yakasının birçok ilçesini içine aldığı gibi Kocaeli'nin birçok ilçesine doğru uzanmaktadır. Bu nedenle kent mekanının algılanma biçimi resmi sınır çizgileri yerine iş alanı, istihdam haritası gibi etkenler üzerinden yapılması gerekmektedir. Bu konu, tezin çerçevesi dışında olduğundan biz sadece işçilerin kent mekanını nasıl kullandığı, tersanelerin kent mekanı üzerindeki etkisini ve sınıf içi ayrışmaların kent mekanı üzerinden nasıl okunabileceğini dair küçük bir çalışmadır.

Tuzla tersaneler bölgesinin geniş alanı kapsadığına örnek olarak Kocaeli Gebze ilçesinde ikametgâh eden ama Tuzla tersanesinde çalışan işçiyi verebiliriz. İ.B.'nin 23 yıldır tersanelerde çalışma hayatı dikkate alındığında kent mekanındaki dönüşümüne dair tanıklığına başvurabiliriz. İ.B., 1990 sonrası Tuzla'ya doğu ve güneydoğudan göçün arttığını ve Tuzla'daki mahalle sayısının artmasının hem bu

döneme denk geldiğini hem de tersanelerde yavaş yavaş siparişlerin artmasıyla göçe dayalı mahallelerin kurulduğunu dile getirilmiştir. Kent mekânının hareketliliği ve taşeronluk sisteminin ucuz iş gücü talebine yönelik daha önce yaptığımız araştırmada da karşılaştığımız ve öne sürdüğümüz zorunlu göç olgusu bu noktada belirleyici bir etkidir. Burada zorunlu göçe maruz kalanların ilk durakları Tuzla tersaneleri olmasa da iş imkânının varlığı bu bölgeye diğer illerden göç etmelerine neden olmuştur. Öne sürdüğümüz bu iddialar hem daha önce yaptığımız araştırmada işçiler tarafından dillendirilen hem de tez çalışması için alana çıkıldığında işçilerle yapılan mülakat ve sohbetlerden çıkan sonuçlara dayanmaktadır. Zorunlu göç konusu henüz tam anlamıyla irdelenmediği için buraya ait veriler tanıklıklar üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle zorunlu göçle birlikte hem kent mekanı dönüşmüştür hem de işgücü piyasasında yeni işçileşme süreçleri yaşanmıştır diyebiliriz.

Tersanelerin Tuzla'ya taşınması, deri, boya ve vernik organize sanayi bölgelerinin kurulması, zorunlu göç, gemi inşadaki yatırımcıların GİSAD tarafından desteklenmesi ve son olarak daha önceki bölümlerde genişçe yer verdiğimiz gemi inşanın gelişmesine neden olan dünya çapındaki dönüşümler, Tuzla kent mekanında ve yerleşim planında dönüşümler yaratmıştır. Tuzlada birçok mahalle işçi anlatımları da dikkate alındığında tersanelerin ve diğer sanayi kollarının gelişmesiyle kurulmuştur. Örneğin görüşme yaptığımız mahallelerden biri olan Esenyalı Mahallesi Pendik'e bağlı olmasına rağmen tersaneye yakınlığı dikkate alındığında Tuzla tersaneler bölgesinin içinde yer almaktadır ve tersanelerde 2000 yılı sonrası iş yoğunluğunun artmasıyla konut sayısı artmıştır. İ.B. Esenyalı'da doğmuş, büyümüş ve tersanelerde 23 yıldır da çalışmaktadır. Onun anlatımları kent mekanının dönüşümü açısından önemlidir. Mahallede 1995 öncesi tek katlı evlerin olduğunu ve sayılarında oldukça az olduğunu; 1995 sonrası tersanelerde iş yoğunluğunun artmasıyla göçün arttığını ve buna bağlı olarak gecekondular sayısının arttığını belirtmiştir. Şimdi ise bu gecekondular mahalleden geçerken karşılaştığımız birçok bina gibi gecekondular görünümünden iki, üç katlı apartmanlara dönüştürülmüştür. Görüştüğümüz işçiler Tuzla tersaneler bölgesi çevresinde daha çok kaçak yapıların olduğunu ve belediyenin de bu konuda sorun yaratmadığını dillendirmektedirler.

Tersanelerde çalışan işçilerin kaldıkları mahalleler daha çok E-5 üstünde yer almaktadır. Bu mahallelerin tersanelerde iş yoğunluğunun artmasıyla geliştiği söylenmektedir.

İşçi mahallerinde yaptığımız gezilerde gözlemlerimiz sonrasında oluşan tabloda ilk önce plansız yapılaşma karşımıza çıkmaktadır. Binaların çoğu tek katlı gecekondular üzerine katların çıkılmasıyla yukarıya doğru genişleyen yapısıyla sokaklarda yer almaktadır. Binalar çok fazla içi içe geçmiş ve bahçe alanları çok dardır. Sokaklar kimi yerlerde geniş kimi yerlerde evlerin arsalarının genişletilmesiyle darlaşmaktadır. Çocukların oyun alanlarına yönelik çok az sayıda parklara rastladık. Fakat en fazla göze çarpan neredeyse her sokakta 2 ya da 3 tane kahvenin, çay ocağının ve hemşeri derneğinin oluşudur. Kahvelerin ise mahallelere farklı zaman dilimlerinde gitmemize rağmen her zaman dolu olduğu ve içeride sigara dumanının oldukça yoğun olduğu gözlenmiştir. Görüştüğümüz işçiler mahallelerinde sosyal kültürel anlamda her hangi bir etkinlik yapılacak alanlarının, merkezlerinin olmadığını dile getirmiş, dışarı çıktıklarında daha çok Pendik sahiline gittiklerini ifade etmişlerdir. Sinema, tiyatro salonları bulunmadığı gibi görüşmelerde ve sohbetlerde bu tür sosyal, kültürel etkinliklere katılmadığı da gözlenmiştir.

Kent mekanının ayrışması ayrı bir çalışmanın konusu olmasının yanında burada kaba hatlarıyla tersane işçilerinin kent mekanında konut, mahalle gibi alanlarda ayrışması anlatılmaktadır. Taşeron işçileri E-5 üstündeki işçi mahallelerinde ikametgâh etmektedirler. Bu mahallelerde taşeron işçilerin yaşadığı belirtilerek bu mahallelerde kadrolu işçilerin olmadığı ifade edilmiştir. Kadrolu işçiler daha çok Pendik'te eski yerleşim yeri olarak tanımlanan E-5 altındaki mahallede kirada ya da kendilerine ait evlerde kalmaktadır. Kadrolu işçi ile yaptığımız mülakatta kendine ait memleketinde bir evinin olduğunu ve Pendik merkezde kirada oturduğunu dile getirmiştir. Sınıf içi ayrışma tersane bölgesinde kent mekânının ayrışmasıyla bu şekilde görünür olmaktadır. Bunun yanında sınıf içi farklılaşmaya en iyi örnek GMO başkanını ifade ettiği gibi mühendislerin sahile yakın

yerlerde kendi konutlarında yaşamalarıdır. Sahil kenarındaki yerleşmeler hem konut tipi açısından [daha çok dubleks tipi konutlar] faklılık göstermektedir hem de konut fiyatları açısından. GMO'nun merkezide sahilindedir. Ayrıca yapılan görüşmede diğer bir mühendis kendisine ait at çiftliğinin olmasını belirtmesi ve aldıkları maaşların örneğin GMO başkanının 25 000 TL olması sınıf içi ayrışmayı ve bunun kent mekanı üzerinden nasıl şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir. Taşeron işçilerin kira masrafları aylık 270 ile 700 TL arasındadır. Mülakatları evlerinde yapmamıza izin veren işçilerin kaldıkları konutlar m² açısından oldukça geniş ve genelde 3 oda bir salondan oluşmaktadır. Bekâr evleri ve pansiyonlar ise kent mekânının ayrışması noktasında en uç örnekleri karşımıza çıkarmaktadır. Bekâr evleri genelde tersanelere yakın yerlerde olmasına rağmen E-5 üstündeki mahallerde de görmek mümkündür. Örneğin İ.B. boş fabrikaların kiralanarak ranza sistemine dayalı 700 kişinin kalabileceği pansiyonlara dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Bunun dışında pansiyonlar genelde bekâr evlerinde kalmayı tercih etmeyenlerin tercih ettikleri yerlerdir. Pansiyonlar aylık kira ücreti 100 TL ile 400 TL arasındadır. Bekâr evleri ise işçilerin bir araya gelerek tuttıkları evlerdir. Görüşme yaptığımız bekâr evindeki işçi sayısı 15'tir. Bekâr evleri apartman katı olduğu gibi depo olarak kullanılan yerlerde olabilmektedir[EK:8]. Görüşmeye gittiğimiz bekâr evi inşaat görünümünde bir apartmanın ikinci katıdır. Ve merdivenleri inşaat halindedir. Bekâr evlerine ve pansiyonlara daha çok tersane yakınlarında rastlamak mümkündür. Bekâr evlerine yaptığımız ziyarette işçilerin oturma odası olarak kullandıkları yer mutfaktır. Odalarda halı, kilim benzeri yer örtüsü bulunmamaktadır. Diğer odalara ranzalar kurulmuş ve yatak odaları olarak kullanılmaktadır. Ranza konusunda şanslı olduklarını dile getirmişleridir. Urfa'dan gelen mevsimlik işçilerin yere sünger sererek toplu halde uydukları örneğini vererek kendilerinin bu konuda onlardan daha şanslı olduklarının altını çizmektedirler. Mutfakta televizyon, buzdolabı yerine bakkal ve marketlerde içecek soğutucusu olarak kullanılan dolap, küçük tüp ve eski bir çekyat bulunmaktadır. İki tane tüplerinin olduğunu ve birinde iş sonrası uyuma saatine kadar çay demlediklerini diğerinde de yemek yapıldığını ifade etmişlerdir.

Evde elektrikli ev aletleri içinden ani ısıtıcı görevi olan şofben ve ikinci el çamaşır makineleri bulunmaktadır. Şofbenin onlar için önemli olduğu dile getirilmiştir. Çünkü işçiler her gün işten eve geldiklerinde duş almaktadırlar. Taşeron işçilerin bekâr evlerinde kaldıklarına benzer bir durumla kadrolu işçi İstanbul'a ilk geldiği yıllarda karşılaşmıştır. Kadrolu işçi tersanelerde ilk çalıştığı yıllarda bekâr evlerinde 10-15 kişi bir arada kaldıklarını ve durumlarının o dönemde çok kötü olduğunu anlattı. Çünkü o dönemlerde aldıkları maaşlar şimdiye göre düşüktür. İşçilerinin evlerinde yapılan mülakatlarda gözlemlendiği kadarıyla evlerinde çok fazla mobilya ve elektrikli ev eşyası bulunmamaktadır. Buzdolabı, çamaşır makinesi, ocağın dışında genelde bulaşık makinesine rastlanmamıştır. Oturma odalarında genellikle çekyat takımı ve televizyon bulunmaktadır. Kadrolu işçi ise evinde her türlü elektrikli ev araçlarının ve mobilyalarının olduğunu ifade etmiştir. Bekâr evlerinin olduğu yerlerde pavyon ve fuhuş yapılan mekânların çokluğu da dikkat çekmektedir. Ayrıca bu yerlerin bekâr evlerinde kalan işçilerin ihtiyaçları için gerekli olduğu bazı işçiler tarafından dillendirilmektedir. Bu mekânlarla birlikte işçilerle yapılan sohbetlerde işçiler arasında alkol ve uyuşturucu kullanımının yaygın olduğu ifade edilmektedir.

İşçilerin kaldıkları konutların dışında işten arta kalan zamanlarında gittikleri mekân olan kahve, çay ocakları ve dernekler işçi mahallelerinin vazgeçilmez mekânlarıdır. Görüşme yaptığımız işçilerden çoğu kahvelere gittiklerini dile getirmişleridir. Kahveler işçilerin anlatımlarına dayanılarak hem arkadaşların bir araya gelip zaman geçirildiği hem stres atmak için kâğıt ve taş oyunlarının oynandığı hem de etrafta olup bitene dair bilgilere ulaşabilmenin mekânıdır. Bunun yanında kahveler iş imkânlarının kulaktan kulağa yayıldığı ve iş kazalarına dair haberlerin yayıldığı mekanlar olmaktadır. İşçilerin eğlence mekânlarından biri olmasına en iyi örnek futbol maçlarının olduğu dönemlerdir, o günlerde kablolu televizyon kanallarına sahip kahvelerin daha kalabalık olduğu aktarılmaktadır. Gidilen kahvelerin hemşerilik ilişkilerinden çok arkadaşlık, tanıdıklık ve mesafe olarak yakın olmasıyla alakalı olduğu ifade edilmiştir. Çay ocakları ise genç işçilerin ifade ettiği gibi daha çok yaşlı insanların gittiği yerlerdir. *“Oraya sadece çay içmek ve*

arkadaşlarla sohbet etmek için gidilir” ifadesi işçilerin çay ocaklarına dair ortak ifadeleridir. Kahvelerde neler konuşulduğuna dair sorularımıza işçilerin çoğu gülerek cevap vermektedirler. Genelde spor, güncel haberler, magazin haberlerinin konuşulduğu ifade edilmekle birlikte gülerek *“anlarsın ya”* şeklindeki cevaplar verilmekte; bu anlarsının ne olduğunu açmaya çalıştığımızda cinselliğe dair konuların konuşulduğu *“evet yani duyuyorum ben, benim ortamımda konuşulmaz ama”* cümleleriyle ifade edilmektedir. Görüşme yaptığımız işçilerden biri kahvelere gitmediğini, oralarda çok yoğun sigara dumanının oluşunu, kendisini sigara içmediğini, birde orada konuşulan konuların hoşuna gitmediğini belirterek işten arta kalan zamanlarında eşi ve çocuğuyla zaman geçirdiğini, kitap okuduğunu belirtmiştir. İşçilere kitap, gazete, dergi okuyor musunuz diye sorduğumuzda yukarıda bahsettiğimiz U.A. kitap okuduğunu düzenli olarak günlük gazeteleri takip ettiğini, A.B.’de zaman buldukça kitap okuduğunu günlük gazeteleri kahvede, çay ocaklarında okuduğunu ifade etmiştir. Kahvelerin kullanım amaçlarına yönelik diğer bir nokta burada açığa çıkmaktadır. Bu mekânlar zaman geçirmek, kağıt ve taş oyunlarının oynandığı mekanların olmasının yanında günlük gazetelerin takip edildiği mekanlar olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Hemşeri dernekleri ise aynı memleketten olan insanların bir araya geldiği, birlikte zaman geçirdiği mekânlardır. Buraların neden tercih edildiği ise aynı memleketten oldukları için birbirlerinin dertlerini, sıkıntılarını daha iyi anladıklarını belirtmeleriyle açığa çıkmaktadır. Bunun yanında hem kente tutunma aracı olarak hem göçle gelen insanların yalnız kalmamaları hem de ekonomik açıdan örneğin iş bulma konusunda başvuru mercisi olması nedeniyle işçi mahallelerinde hemşeri dernekleri yaygındır. Birde işçiler farklı memleketin derneklerine genelde gidilmediğini ifade etmişlerdir. Bu durum mekânların “kapalılığını” yansıttığı gibi hemşerilik ilişkisinin sınıfsal ayrışmaları örttüğü de görülebilmektedir. İşçi mahallelerine gittiğimizde derneklerin çokluğu gözümüze çarptığı gibi dernek mekânlarının daha çok kahve gibi işlev görmesi derneklerin daha çok günlük biraradalıkları sağladığını ortaya çıkarmaktadır.

Teknolojik gelişmenin ortaya çıkardığı internet olgusu bu mahallelerde oldukça yaygındır. Şöyle ki her sokakta neredeyse internet kafeler bulunmaktadır. Çocukların internette oyun oynamak için gitmelerinin yanında mahalledeki erkeklerin buralarda zaman harcadığı gözlenmiştir. İşçiler internet kafeleri sıklıkla kullandıklarını dile getirdikleri gibi bazılarını evlerinde bilgisayarları olduğunu ve hatta M.C. tersanede işçilik yaptığı gibi kriz öncesinde ayrıca bir internet kafeye ortak olduğunu belirtmiştir. Görüştüğümüz işçiler kahveler gibi internet kafelerinde boş zamanlarında kullandıklarını dile getirmişlerdir.

Mekânın toplumsal bir ürün olarak inşa edilebildiğini Tuzla tersaneler bölgesine bakarak gözlemleyebiliriz. Ele aldığımız mekânlar kullanım amaçlarına göre ayrıştığı gibi, hemşerilik ve arkadaşlık üzerinden geliştirilen ilişkilerle de ayrışabilmektedir. Kent mekânı üzerinden ayrışmayı okumak farklı kriterler üzerinde yükselebilir. Konut tipi, mahallelerin konumlanışı, kahve, dernek gibi mekânların ne amaçla kullanıldığı, bu mekânların konumlanışı, sayısı gibi birçok etken kent mekânının ayrışmasına neden olabilmektedir. Bu mekânlar sınıf içi ayrışmaları görünür kıldığı gibi toplumsal ilişkilerin mekânlar aracılığıyla nasıl kurulduğuna dair bilgilerde verebilmektedir. Hemşerilik ilişkilerin kente tutunmaya yönelik bir mekan üzerinden merkezileşmesi, kahvelerde biraradalıkların yaşandığı ve işçilerin yaşam sıkıntılarının en büyüğü olan işsizlik sorununun çözülebilmesi için işe dair haberlerin yayılma merkezi olması gibi çoğaltacağımız bir çok ilişki biçimi kent mekânı ve toplumsal ilişkilerin birbirini besleyen, birbirinin içine geçtiği gündelik hayat pratikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu mekânlar 'karşılaşmalar' barındırması nedeniyle kamusal bir alan olarak tasavvur edilebileceği gibi sınıf oluşumuna dair işçilik deneyimlerinin aktarıldığı, dolanıp yayıldığı, kendi ilişki ağları içinde anlam haritalarının oluştuğu, sınıf kültürünün oluşumunu besleyen pratiklerin örneğin işçiler arasındaki deneyim aktarımına yönelik konuşmaların gerçekleştiği mekanlar olarak düşünülebilir. Bunun yanında bu mekânların kamusalılığı işçi mahallelerinde kullanım amaçları ve nasıl işlevsel hale geldiğiyle yakından ilgili olduğu gibi bu mekânların sürdürülebilirliği de bu karşılaşmaların devamlılığıyla ilintilidir. Toplumsal mücadelenin inşa edilebileceği bir anlamda karşıt kamusal alanların

yaratılabileceği mekânlar buralar olmaktadır. Limter-İş sendikasının örgütlediği basın açıklamalarına, protesto eylemlerinde işçilerin bu eylemlere katılmalarını sağlamak için bu mekânlarda bildiri dağıtmaları ve eylemlerde çağrı yapmaları buna örnek gösterilebilir. Bu mekânların işçi mahallelerinde kamusal alan yaratması ve karşıt kamusal alanın zemini oluşturması açısından kent mekânının üzerinden ayrışmanı yaşadığı alanlar olarak görülebilir. Çünkü mühendislerle yaptığımız sohbetlerde kahvelere gidiyor musunuz gibi bir soruya gülerken yaklaştıkları gibi o mekanları kullanmadıklarını daha çok boş zamanlarında aile ve arkadaşlarıyla kafe, restaurant gibi mekanları tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

İşçi mahallelerinde bu mekânlar farklı amaçlarla kullanıldığı gibi gündelik hayatın önemli bir parçası olmaktadır. İş sonrası evde düşün alınması, yemeğin yenmesinden sonra gidilecek mekânlar olması açısından önemli olmakla birlikte işçiler gidecekleri başka yer olmaması nedeniyle de bu mekanlarda zaman harcadıklarını belirtmişlerdir. Kahveler, çay ocakları, dernekler gündelik hayatın sıkıntısının atıldığı, gidilmesi alışkanlık haline gelen, iş bulma konusunda araç olabilecek mekanlar olarak işçi anlatımları sonrasında karşımıza çıkarken bu mahallelere yapılan ziyaretlerde bu mekanların önemi daha fazla öne çıkmıştır.

Kent mekanı üzerinde inşa edilen ayrışma pratikleri sadece tersane mekanı dışında gerçekleşmemektedir. Tersane içinde gemi inşa, tamir ve bakım yapılan alan içinde de hem sınıflar arası ayrışmanın hem de sınıf içi ayrışmanın mekanlarda nasıl inşa edildiği ilk elden görülebilmektedir. İşçilerin anlatımlarından öte tersanelere yaptığımız gezilerde hem tersane dışından hem de tersane içinde yaptığımız gezilerde gözlemlediğimiz taşeron işçileri, kadrolu işçiler, yönetim biriminin elemanları ve mühendislerin her konuda ayrı mekanları paylaşmış oldukları. Tersane dışından mühendislere ve yönetim biriminde çalışanlara atıldığı belirtilen çok katlı binalar görülmektedir. Bu binalar yeni olmakla birlikte daha önce yaptığımız araştırmada ve tez kapsamında tersaneye yaptığımız gezide mülakatı gerçekleştirdiğimiz yerin bu binalardan biri olması nedeniyle binanın yeni olduğu ve

iç mekânın dekorasyonunun ‘şık’ olduğu gözlenmiştir. Bu mekânlarda dikkat çeken diğer bir nokta çok temiz olduğudur. Bu mekanlar mühendis ve diğer çalışanların gemi inşa için gerekli olan işlerin planlandığı, işçilere verilen yemeklerin dışında farklı menüye sahip yemeklerin yendiği, çay ocaklarının olması nedeniyle bu konuda ayrıca çaba harcamadıkları mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dearsan’a denetim amaçlı yapılan gezide yönetici kadrosunda olan mühendislerden biri “*bu binalar zorunluydu, tersanelerin yeni bir görünüme ihtiyacı vardı, o eski yıkık görünümlü binalar bizi yansıtmıyor, birde ihtiyaç tabii*” sözleriyle bu binaların hangi amaçla inşa edildiğini bir anlamda anlatmaya çalışmıştır. İşçilerin kullandıkları mekanlar ise gemi kızaklarının altında inşa edilen yerlerdir. Bu mekanların kızakların biçimine göre genişliği söz konusudur. Yemekhaneler dar olmasının yanında oldukça kirli olduğu ve yemek kalitesinin de düşük olduğu işçilerin anlatımlarında öne çıkmaktadır. Bu mekânlar bir saat içinde belirtilen taşeron sırasına göre yemek yenip çıkılacak mekânlar olmaktadır. İşçiler mekanın dar ve kirli olması nedeniyle yemek yeme konusunda kendilerini iyi hissetmemektedirler. Çoğu yemeklerin kalitesi ve yemek yenilen mekanın kirli olması nedeniyle ‘*ığrendiğini*’ belirtmektedir. Kadrolular yemek sırasında önde olduğu gibi bazen onlarında farklı mekanlarda yemek yedikleri işçiler tarafından dillendirilmektedir. Yemek sonrasında genelde taşeron firmaya ait konteynır ya da kendilerinin derme çatma kurdukları barakalarda çay içmektedirler. Diğer taşeron firmalarda çalışan arkadaşları olmadığı müddetçe diğer taşeronlarla pek fazla yan yana gelip çay içmediklerini belirtmişleridir. Bunun yanında kadrolularla ve mühendislerle beraber çay içmediklerini zaten onların buralarda çay içmeyi tercih etmediklerini dillendirmektedirler. Soyunma odaları ise tersanelerde yapılan gezilerden ilkinde yaklaşık 10 m² alanın içinde duvarda çivilerin olduğu, bu çivilere işçilerin kıyafetlerinin olduğu torbaların asıldığı; ikinci tersane de ise yine 10 m² lik alan içinde öğrenci yurtlarında olan dolapların yer aldığı mekânlar olarak gözlemlenmiştir. Tersanelerde çalışan binlerce işçi sayısı düşünüldüğünde bu dolapların yetersiz olduğu işçi anlatımlarıyla da desteklenmektedir. Bu mekânların yetersiz olduğu tersane yönetimi tarafından dillendirildiği gibi işçilere ait yemek hanenin, soyunma odalarının, duşlukların olduğu binalara ise tersanelere yapılan gezilerde rastlanılmamıştır.

Taşeron işçilerinin, kadrolu işçilerin ve yönetim biriminde çalışanların çalışma saatleri boyunca karşılaştıkları mekânlar hem sınıflar arası hem de sınıf içi farklılaşmaya göre şekillenmiştir. Tersanelerdeki bireylerin birbirine temas etme şansları yemekhanelerin ve soyunma odalarının dışında pek mümkün olmamaktadır. İşçiler çalıştıkları süre boyunca arkadaşlarıyla yapılan sohbetlere karışıldığı ve işin hızının artırılmasına yönelik uyarılar aldıklarını dillendirmişlerdir. Bunun yanında gemi hacmini büyük olması nedeniyle işçiler birbirlerinden genelde uzak mesafelerde durduklarını ve aynı işi yapan ustalarla aynı iş mekânını paylaştıklarını dile getirmişlerdir. Gemi inşa süreci aşama aşama gerçekleştiği için işçilerin tersane içinde birbirlerine yakın durmaları mümkün olmamakla birlikte işin hızın çok yüksektir. İşçilerin belli bir yerde uzun süre kalması mümkün olmamaktadır. Örneğin sac kaynağı sırasında yani geminin dış duvarlarının kaynak yapılarak birleştirilmesi işleminde işçiler her sac kaynağında yer değiştirdiği gibi devamlı hareket halindedir. Montaj ustaları da bu duruma örnek gösterilebilir. Montaj edilecek malzemenin bitimi gemi içinde her dair bir hareketliliğe neden olmaktadır. Yani işçiler gemiyi yaparken o geminin bitimine odaklanmaktadırlar. Seri üretimdeki gibi aynı şeyleri yapmasalar da yaptıkları işin niteliği aynıdır: kaynak yapmak gibi. Gemi inşa sektörünün emek yoğun bir sektör olmasından kaynaklı işin yorucu olması ve iş kazalarının her an olabilme riski ayrıca dikkat etmeyi beraberinde getirmektedir. Örneğin kaynak ustası olan işçi kaynak sırasında hiç konuşmadığını, aralarda yanında işçi arkadaşı varsa bir iki cümle konuştuklarını belirtmiştir. Emek yoğun sektör olması, iş kazası riski, işin hızının yüksek olmasının yanında tersane sahipleri alan darlığı nedeniyle birbirinin gemi inşaada kullanılan teçhizatlarını kiraladıklarını belirtmeleri işçiler için ayrı bir hareketlilik yaratmaktadır.

Tuzla tersaneler bölgesinin gemi inşa sektörünün gelişim hızına göre mekânsal anlamda cevap veremediği hem ÇSGB hem de GİSBİR bileşenleri tarafından dillendirilmektedir. Ayrıca Tuzla tersanelerinin diğer bölgelere kaydırılmasına yönelik projeler bu sıkıntı ile başlamamıştır. “2001’de Kurtköy Havaalanının açılması, çevresinin konut, alışveriş merkezi, fuar alanı olarak dönüştürülmeye başlanması, Pendik Silicon Valley Tasarısı olarak adlandırılan

Pendik Kentsel Dönüşüm ve İleri Teknoloji Parkı Kanun Tasarısının 10 Nisan 2007’de kabul edilmesi, Formule 1’in 2005’ten itibaren Tuzla Akfırat Mevkiinde inşa edilen İstanbul Park adındaki rally pistinde yapılmaya başlanması, Levent’ten sonra ikinci bir gökdelen aksi olarak Kartal’ı Sanayiden Arındırma Projesi ve son olarak beş bin küsur konutu kapsayan Tuzla Aydınli ve Şifa Mahalleleri Konut Alanları Kentsel Dönüşüm Projeleri”¹⁹⁹ gündeme taşınırken Tuzla bölgesi kentsel ayrışmanın yeniden farklı düzeylerde inşa edilebilirliğini yansıtmaktadır. Bu projelerin tartışılmaya başlanmasından sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi [İBB] Meclisi’nin 02.05.2006’da kamuoyuna açıkladığı İstanbul Çevre Düzeni Planı’na göre Tuzla Aydınli Koyu’ndaki tersanelerin sanayi lejantından çıkarılıp, çalışma alanı [Merkezi İş Alanı-MİS] lejantına alınması Tuzla tersaneler bölgesinin sanayiden arındırılıp MİA’laşmaya başlayacağını habercisi olmuştur. Bu projelere Tuzla Belediyesi ilçenin gelişimi açısından destek sunarken Tuzla Aydınli ve Şifa Mahallesi sakinleri ve GİSBİR bu durumdan memnun görünmemektedir.

ÇSGB’nin Tersaneler ve Tuzla Gerçeği isimli Haziran 2008’de yayınladığı raporda da alan darlığından dem vurulurken alan darlığının iş kazalarına sebebiyet vereceği ve düzenli çalışma ortamının bu nedenle sağlanamadığı belirtilmiştir.²⁰⁰ Bir önceki paragrafta dillendirilen Tuzla’nın dönüşümü için geliştirilen projeler ve iş kazaları gerçeği ile alan konusunda yaşanan sıkıntılar 1969’da tersanelerin Tuzla’ya taşınma sürecinin vadesinin dolduğunu yetkili makamlar yüksek sesle ifade etmektedirler. Öyleki ÇSGB her basın duyurusunda ya da Tuzla tersaneler bölgesi hakkında yaptığı her açıklamada bu konuyu gündeme taşımaktadır. Bu konunun her daim gündemde tutulması Tuzla bölgesine dair yeni bir kentsel yapılanmanın hayata geçeceğiştir. Tersanelerin taşınması ise tersanelerde istihdam edilen bütün işçiler için yeni göç dalgaları yaratacağı kesindir. Bu göç dalgası işçilerin kent mekanında konumlanmalarını değiştireceği gibi gidilecek olan illerde de benzer kentsel ayrışmaların inşa edileceği öngörülmektedir. Bunun yanında bu bölgede kalan işçiler

¹⁹⁹ Bkz. (69), Tuzla Tersaneler Bölgesi İzleme Ve İnceleme Komisyonu, 107.

²⁰⁰ Bkz. (159), T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 10.

için kent mekânı içinde farklı bölgelere doğru hareketliğin gerçekleşmesi mümkündür.

Tuzla tersaneler bölgesi için zaman ve alan sıkışmasının gemi inşa süreci içinde zorunlu olduğu esnek üretim biçiminin kural haline gelmesiyle şekillendiği bilinmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik'in tersane alanlarının yetersiz olduğuna yönelik açıklamalarına Limter-İş yönetiminden bölgede sorunun sadece alan darlığının ortadan kaldırılmasıyla aşılmayacağını göstermesi açısından sordukları soru önemlidir. “Evet, Tuzla’da fiziki alan dar olabilir doğrudur, genişletmek gerekir ancak tersanelerdeki zaman-alan darlaştırmasını nasıl çözmeyi düşünüyor, sayın bakanlık? Zamanı nereye taşıyacak, Sayın Bakan?”²⁰¹

Bu bölümün sonlarında doğru şunları söyleyebiliriz: kent mekânının ayrışması farklı dinamiklerle şekillenmektedir. Kent mekânının nasıl tahayyül edildiği, hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı, kullanılan mekânın işlevselliği, işçilerin bu mekânları nasıl anlamlandırdığı gibi birçok nokta bu bölümde ele alınmaya çalışılmıştır. Tuzla tersaneler bölgesi ve özelde Tuzla kent mekânı ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte burada Tuzla kent mekânı içindeki aktörlerin özellikle işçilerin mekânsal algılarının ve mekânla olan ilişkilerinin nasıl inşa edilmeye çalışıldığı ve bunun gündelik hayat pratikleri içinde nasıl görünür kılındığı anlatılmaya çalışılmıştır.

6.1.5. Tuzla Tersanelerinde İşçi Sınıfına Dokunmak

Tuzla tersanelerinde sınıf olgusunu görünür kılmak, sınıf kavramına dair daha önceki bölümlerde çizdiğimiz çerçevede sınıfın bu bölgede nasıl inşa edildiğini açığa çıkarmakla mümkündür. Bu nedenle bu bölümde esnek üretim biçimi ile işçi

²⁰¹Tuzla'da Zaman-Alan Sıkışıklığında Yalanlar ve Gerçekler, http://www.limteris.com/haber/haber_detay.asp?haberID=392

sınıfı algısında yaşanan dönüşümler; tersanedeki işçi sınıfı oluşumunun süreç kavramı içerisinde nasıl değerlendirilebileceği ve işçilerin hem çalışma alanlarında hem de gündelik hayatın diğer alanlarında edindikleri deneyimlerinin sınıf oluşumuna dair bize neleri sunduğuna bakmaya çalışacağız. Bunları yaparken işçilerin deneyimleri esas alınmakla birlikte sınıf bilinci ve sınıf kültürü açısından bu deneyimlerin ne ifade edebileceği tartışmaya açılacaktır.

Kapitalist üretim organizasyonunun gelişim seyri içinde öne çıkan fabrika tipi üretim, işçi sınıfı algısında kitlesel istihdam nedeniyle homojen bir yapının varlığını karşımıza çıkarmaktadır. Bu ön kabul çoğu zaman dünya üzerindeki üretim organizasyonları için geçerli olmamakla birlikte, kapitalist üretim organizasyonun görece hâkim olduğu bölgelerde de kapitalist üretim biçimini besleyen kimi üretim biçimlerinin varlığını yok saymaktadır. Kapitalist üretim organizasyonun işleyiş mantığı Marks tarafından “çok sayıda işçinin, aynı zamanda, aynı yerde, tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışması”²⁰² olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım fabrika üretim biçimi düşünüldüğünde sadece bu mantığın işlevsel kılındığı bir alan olarak görülebilir. Çünkü fabrika tipi üretimi besleyen yan sanayi, fason üretim, küçük atölyeler gibi birçok üretim biçimi söz konusudur. Kapitalist üretim organizasyonu kaldı ki sadece fabrika tipi üretim biçimi olarak düşünülse bile fabrika içinde sınıf olgusuna dair farklı dinamikleri görmek mümkündür. Mühendislerden, teknisyene, ustabaşlarından standart belli işi yapan işçiye kadar karşımıza katmanlaşmış bir işçi sınıfı çıkmaktadır. Emek sermaye çelişkisi üzerinden bakıldığında burada tabii ki iki sınıf karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu sınıflarında sınıf içinde ayrışması mümkündür. Üretilen metanın kitlesel ve aynı türden olması kapitalist üretim organizasyonu içinde su götürmez bir gerçektir. Fakat bu üretim biçimindeki aktörlerin de bu şekilde tasavvur edilmesi aktörleri araçlaştırdığı gibi onların özne olarak deneyimlerini ve dönüştürme güçlerini-praksislerini yok sayılmaktadır.

²⁰² Bkz. (13), Marks, 313.

Kapitalizmin tarih sahnesinde görünmesiyle birlikte içinde barındırdığı çelişkilerin neden olduğu krizler, yerinin sarsılmasına neden olmasının yanında dünyayı saracak ekonomik çıkmazların oluşmasına neden olmuştur. Bu krizlerinin atlatılmasına yönelik geliştirilen her çaba ise çalışanların daha fazla sömürülmesini beraberinde getirmiştir. 1970 sonrasında kendini iyiden iyiye hissettiren kriz ise kapitalizmin edindiği deneyimlerin bir sonucu olarak esnek üretim biçimini tarih sahnesinde öne çıkarmıştır. Burada kitlesel üretim ve kitlesel istihdamın yerini parçalı ve fabrika sistemine göre görece az sayıda işçinin çalıştığı üretim birimleri almıştır.

Tuzla tersanelerinde gemi inşa sanayi bütünlüklü düşünüldüğünde esnek üretim biçiminin neredeyse tüm biçimlerine rastlamak mümkündür. Tersanelerde gemi inşası, tamir ve bakım işleri, yan sanayi ve fason üretim bu bölgede esnek üretimin çok yaygın olarak hayata geçirildiğini kanıtlamaktadır. Tersanelerin Tuzla Aydınli Koyu'na taşınmasıyla birlikte esnek üretim biçimine krizi atlatmak ve gemi inşa sanayiye geliştirmek için dört elle sarınılmıştır. Gemi inşa için gerekli olan her şey esnek üretim biçimi keşfedilmeden! önce tersane sahipleri- armatörler tarafından tedarik edilmekteydi. Gerekli malzemenin yan sanayide üretilmesi, üretilmeyenlerin fason firma aracılığıyla getirilmesi, iş gücü açısından gerekli olan işçilerin bulunması ve bütün bunların hepsinin maliyeti tersanelerin giderleri arasındaydı. Esnek üretim biçimine geçilmesiyle birlikte taşeron firmaların kurulması desteklendikten işçi sınıfı görünümü olan homojen yapı da dağılmaya başlamıştır. Bugün çalışan sayısı açısından karşılaştırılmayacak kadar az sayıda çalışanın yer aldığı tersanelerde o dönemlerde işçilerin anlatımları dikkate alındığında '*daha başka*' şeyler yaşanmaktaydı.

Taşeronluk sisteminin tersanelerde sınıf görünümüne etkisi ise şu şekilde açıklanabilir: sermaye sahibi armatör ve karşısında kadrolu olarak çalışanlar taşeronluk sisteminin işlevsel kılınmasıyla yerini sermaye sahibi armatör ve karşısında çok katmanlı bir işçi sınıfına bırakmıştır. Sermaye sahipleri açısından bir

değişiklik olmasa da çalışanlar arasında yani işçi sınıfı içinde ayrışmalar söz konusu olmuştur. Mühendislerin gemi inşada rolleri arttıkça sınıf içi tabakalaşmada yerleri farklılaşmış ve üretimde önemli bir yer elde etmişlerdir. Bu nedenle sınıf içi ayrışmanın ilk örneğini mühendisler oluşturmuştur. Taşeron firmaların kurulmasıyla çok sayıda taşeron firma patronun olması ve onların istihdam ettikleri taşeron işçiler ve tersanenin kendi bünyesindeki kadrolu işçiler olmak üzere çeşitli sınıf içi ayrışmalara örnek teşkil edecek yapılar oluşmuştur. Bunların yanında kadrolular arasında operatör [vinç] olmak farklı bir statüyü beraberinde getirirken taşeron işçiler arasında usta olmak yardımcı ya da çırağa göre daha yüksek bir statü demektir. Taşeron işçiler arasında diğer bir ayrışma ise ustabaşları ile usta, yardımcı ve çıraklar arasında olmuştur. Ustabaşları genelde taşeron firma sahiplerinin yakınları, tanıdıkları olduğu gibi işlerinde anlatımlarında da öne çıkan bir nevi '*ajan*' misyonu edinmişleridir. İşin yapılma sırasında neler yaşandığını, işin ritminin düşmemesine yönelik işçileri uyarılması, her hangi bir şikâyet olduğunda patrona iletme gibi görevler yüklendiği iddia edilen ustabaşları işten atılmamak için yaptıkları her türlü davranıştan dolayı '*yalaka*' olarak nitelendirilmektedir. Ustabaşlarına ait bu benzetmeler istisnasız sohbet ettiğimiz ya da mülakat yaptığımız her işçi tarafından dillendirilmiştir.

Taşeronluk sisteminin üretimde maliyetin düşürülmesi için tercih edildiği iddia edilmektedir fakat bunun yanında üretimin ve işçilerin denetiminin sağlanması konusunda avantaj sağladığı su götürmez bir gerçektir. İki karşıt sınıf arasındaki karşılaşmalar ve işçi sınıfı üzerindeki denetimin tek elden sağlanmaya çalışılması; işin parçalara bölünmesi ve işçiler üzerindeki denetimin taşeron firmalar aracılığıyla yapılmaya çalışılması nihayetinde taşeron firma sahiplerinin de piyasada hayatta kalmak için gerekli olan tüm koşulları yerine getirmeye yönelik çabası tersanelerde gemi inşada üretimin ve işçilerin denetiminin arada boşluk bırakılmayacak şekilde organize olduğunu göstermektedir. Denetimin yanında üretimin kalitesinin dünyada ki gemi inşa sektöründeki rekabet için elzem olduğu bilinmektedir. Armatörler taşeron firmaları kurdururken işin kalitesindeki düşmeyi önlemek için -işin kaliteli olmaması ve her geciken gün için bin dolarlar ödenmesi- taşeron firma

kuruluşlarında bazı konulara dikkat etmişleridir. “Tecrübeli ustalarını kaybetmemek isteyen tersaneler, ustalarını belirli bir işçi grubunu yanına alarak firma kurmaya teşvik etmiş, böylece işin aynı kalitede yapılmasını da garanti etmişlerdir.”²⁰³

Taşeronluk sisteminin hayata geçmesiyle işçiler, taşeron firmaların kurulmasının ardından kadrolu işçilerden görece yüksek yevmiye almakta ve hayat standartlarında yükselmeler görülmektedir. Fakat maliyeti düşürmek ve rekabeti artırmak için yeni firmaların kuruluşunun teşvik edilmesi bu durumu ortadan kalkmıştır. Taşeron firmaların kurulması işçilerin sınıf konumları açısından nasıl bir dönüşüme neden olmuştur? Bunu Marks ‘emekçinin emekçi tarafında sömürülmesi’ olarak tanımlarken bu firma sahiplerinin sınıf algısında da kısmi yanılsamalara neden olmuştur.

“Bu araçların kazancı, tümüyle, kapitalistin ödediği emek-fiyat ile bunların, bu fiyatın emekçiye ulaşmasına fiilen izin verdikleri kısmı arasındaki farktan ileri gelir... Öte yandan parça-başı ücret, bir işçi başıyla bir sözleşme yapma olanağını sağlar; karşılaştırılan fiyat üzerinden, işçi başı, yardımcı emekçi bulmayı ve ücretlerini ödemeye izin üzerine alır. Emekçinin sermaye tarafından sömürülmesi, burada *emekçinin emekçi tarafından sömürülmesiyle* uygulanır.”²⁰⁴

Emekçinin emekçi tarafından sömürülmesinin öyküsünü mülakat yaptığımız M.C. şöyle anlatıyor:

“600 milyon veriyorsunuz gidip kaydınızı yaptırıyorsunuz [şirket kurduktan sonra] bir üst yazı hazırlayıp tersanelere veriyorsunuz: benim şöyle firmam var şu kadar işçim var elemanım elimde mevcut. Sizden iş istiyorum. Tersane gün veriyor o gün gelin toplantı yapalım. Kaynakçısınız diyelim oraya kilo bazında fiyat sundunuz. Kilosunu kaç yapıyorsunuz 220 bin liraya.bir gemi kaç tonluk, 10 tonluk gemi çarp 220 ile ve size meblağ çıkıyor, en az ne kadar

²⁰³ Bkz. (142), AKDEMİR, ODMAN,71.

²⁰⁴ Bkz. (13), Marks, 524.

yaparsın diyor, diğer taşeron geliyor 210 dan fiyat sunuyor. O işi alıyor.

Diyelim ben bu işi sizden 3 ayda 300 milyar okeyliyorum sözleşmeyi sizle yapıyorum. Ben taşeronum şimdi ben alt taşerona dönüyorum ve diyorum ki elimde bir iş var, işte 2 ayda bitecek 250 milyara veririm, o da götürücüye veriyor 100 milyara. Masada imza atıyoruz ezilen götürücüler.

İşçi olarak çalışınca akşama kadar pense tutuyorum, düşün 9 saat boyunca sağ elimin üstünde kaynak tutuyorum, gece geldiğimde gözlerim hiçbir görmüyor, çocuğumun bile sesini duymak istemiyorum, televizyon bile bakamıyorum. Eşimin bile yüzüne bakamıyorum çünkü ağlıyorum. Kaynak sonuçta gözü alır. Gözünüz ağrır. Gözünüzü yummak istersiniz yumamazsınız sanki bir pençe kum gözünüze atmışsınızdır. Ama taşeronda şu vardır. Orada ben 1200 çalışıyorum. Taşeron firma kurduğumda 15 tane işçi alırım. 15 tane işçinin yevmiyesi ne kadardır yani bir kaynakçı 10 metre kaynak yaptığında 8 metresi işçinin kendi parası kendi hakkıdır. 2 metresi benim karımdır. 2 metrede düşünün ne yapıyor 1250 den yani 2,5 milyon yapıyor. 10 tane işçiyi düşünün 25 milyon para yapıyor. Bu benim karım. Aylığa tutuyorsun. 750 milyon. Bir taşeronun 100 tane işçisi var. 750 çarparsanız çok büyük meblağınız. Daha karlı bu iş.”

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü gibi taşeron firma hem işi ucuza yaptığı hem de işçilerin yevmiyelerini düşürdüğü için ‘büyük meblağlar’ kazanmaktadır. Fakat firmanın iflas etmesiyle tekrar işçiliğe geri dönülmesi, taşeronluk sisteminin işçi sınıfını böldüğünü ve ortak farkındalıkların yaratılması noktasında engelleyici bir yapı oluşturduğunu göstermesi açısından bu deneyimin aktarılması önemlidir. Örnekte de görüldüğü gibi taşeron firmalar piyasada tutunmaları da pamuk ipliğine bağlıdır. Enformel ilişkiler işi almak için avantaj sağladığı gibi en düşük fiyatı vermek işi alma noktasında avantaj sağlamaktadır. Fakat işi istenilen zamanda ve kalitede yapmamak firmanın bir daha iş almamasına sebep olurken tersaneler arasında geliştirilen iletişim ağı ile diğer tersanelerde iş bulma şansını yok etmektedir. Bu iletişim ağı taşeron firmaların sendikalı işçilerin işe alınmaması için aralarında kurdukları ilişki ağına benzemekte ve tıpkı işçiler gibi taşeron firmalarda ‘kara listeye’ alınabilmektedir. M.C. usta oldukları bölüm dışında iş almışlar ve iflas

etmiştir. Sonrasında ise tekrar taşeron işçisi olarak hayatına devam etmiştir. İki yıllık patronluk döneminde kolay para kazandığını dile getirmekte ve bu kolaylığın işçilere düşük yevmiye ödenmesiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir. İlginç olan bugün taşeron işçiliği yaparken onun üzerinden masada bir imza ile rant sağlanmasıdır. İşçilerin bu firmalarla patronluk deneyimi söz konusu olmakla birlikte esnek üretim biçiminde devamlı öne çıkarılan daha avantajlı konumda olan küçük işletmelerin pamuk ipliğine bağlı ömürlerinin bir anda nasıl darmadağın olduğunu göstermesi açısından bu olay önemlidir. Taşeronluk sisteminin ortaya çıkardığı diğer bir olgu Erik Olin Wright'ın “çelişkili sınıf konumları”dır.²⁰⁵ Wright burjuvazi ile işçi sınıfı arasında ‘ara’ noktalarda kalanların sınıf mücadelesi noktasında yarattığı sorunları çözümlenmeye çalışırken 1970 sonrası daha çok profesyonel yöneticileri, denetçileri ve bir anlamda CIO olarak adlandırılanların sınıf kavramı içinde nereye oturtulabileceğini ve sınıf mücadelesi açısından ortak noktalarda nasıl ittifak kurulabileceğini tartışmaya açmıştır. Buradan hareketle taşeron firmaların bir anlamda üretim araçlarına sahip olmadan sadece emek üzerinde denetimleri ve verimliliği artırarak işi zamanında ve istenilen kalitede yerine getirme koşulluyla sınıf içi hareketlilik yarattığı düşünülürse Wright'ın bahsettiği çelişkili sınıf konumları kavramını taşeronluk sistemiyle ortaya çıkan patroncuklar için kullanabiliriz. Burjuvazi ve işçi sınıfı karşıtlığı içinde esnek üretim biçimiyle karşıt sınıflar arasındaki mücadele yaratılan taşeronluk sistemi ile hegemonik ilişki biçimine örnek teşkil etmektedir. Karşıt sınıflar arasındaki karşılaşmalar sadece sınıf mücadelesinin en bilinen eylemlilikleri olan grevlerde değil gündelik hayatın her karesinde olduğu gibi bu tip üretim biçimlerinin yaratılmasıyla işçi sınıfı üzerindeki denetimin ve sömürünün sürdürülmesiyle de somutlaşmaktadır. Bu nedenle bu tür esnek üretim biçimlerini buradan da okumak önemlidir.

Tuzla tersanelerinde taşeron firma sayısının ne olduğu bilinmemekle beraber ÇSGB tarafından Şubat 2008 itibariyle 563²⁰⁶ olarak belirtilmesi işçilerin anlattıkları dikkate alındığında geçerli olmamaktadır. Bu sayı tam olarak bilinmediği gibi “1000

²⁰⁵ Gordon MARSHALL, **Sosyoloji Sözlüğü**, 114-115.

²⁰⁶ Bkz. (159), T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı,9.

ile 1500 arası olduğu, her firmada 3 ile 300²⁰⁷ işçi çalıştırıldığı çeşitli kaynaklarca dile getirilmektedir.

Üretim ilişkileri açısından bakıldığında nesnel konumların sınıf içi hareketlik ile değişmediği bu örnekle görülmektedir. Taşeron firmaların uzun soluklu olması ve en düşük maliyetli işler yapması bile bugüne kadar bu firmaların armatör olarak gemi üretmesine yeterli olmamıştır. Bu nedenle sınıf içi hareketlilik esnek üretim biçiminde en fazla görülen hareketlilik biçimi iken, bu hareketliliğin işçi sınıfının oluşması sürecinde sınıf farkındalığı yaratması açısından kısa süreli sarsıntılara neden olduğu bilinmektedir. Örneğin işçilerin patronlaşması ve kendini farklı bir sınıf aidiyeti içinde kurgulaması, iflas sonrasında tekrar işçi sınıfı içinde sömürünün birebir deneyimleyeni olması bu hareketliliğin kısa vadede işçilerin dillendirdiği gibi *'kaymak tabakadan'* olma düşünün son bulmasıdır. Dolayısıyla tersanelere baktığımızda sınıf, gerçek olan ilişki biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu gerçekliği yaratan ise gündelik yaşam pratikleridir. Örneğin M.C. şu anda çalıştığı firmanın iflas öyküsünde şunları aktarmıştır. Bu firma ilk kurulup ve ilk işlerini yaptıktan sonra patronların Mercedes araba, çok sayıda daire ve yazlık aldığı son kriz sonrası ise hem tersaneden para alamadığı hem de işin yapılma sürecinde yaşanan sorunlar nedeniyle tüm mal varlığını satıp borçlarını ödedikten sonra şimdi kendi öyküsündeki gibi taşeron işçiliği yaptığını ifade etmiştir. Bu örnekte de açıkça görüldüğü gibi sınıf sadece verili sınıf konumlarında yer edinen bireyler ile oluşmamaktadır. Onların deneyimleri ve sınıf içi hareketlilikleri sınıf kavramına dair daha derinlikli veriler sağlamaktadır.

Verili sınıf konumlarını işgal edenlerin gündelik hayat pratikleri sınıf içi farklılaşmalara dair çok sayıda örneği barındırmaktadır. Tersanelerde çalışanlar tarafından sınıf kavramının nasıl tanımlandığı ve işçi olmanın onlar için ne ifade ettiği mülakatlarda ayrı ayrı sorulurken genel olarak işçi olmanın ne anlama geldiği ve tersane işçisi olmanın ne ifade ettiği sorulmuştur. Bu soruların sorulmasının nedeni

²⁰⁷ Bkz. (142), AKDEMİR, ODMAN, 42.

genel olarak işçi kavramının onların yaşamlarında neye tekabül ettiğini görmek ve tersane işçisi olmanın bu işçi olma düşüncesi içinde konumlanışının ne olduğunu açığa çıkarmaktır. Mülakatlarda da görüldüğü üzere işçi olmak ile tersane işçisi olmak arasında hem sınıf kavramı açısından bir farklılık vardır hem de işçi sınıfı mücadelesi açısından bir farklılık söz konusudur. İşçi olmanın anlamı görüştüğümüz işçiler tarafından karşılaştırmalarla anlatılmıştır. Örneğin kadrolu işçi ilk başladığı yıllarda bütün işleri kendilerinin yaptığını, çalışma koşullarının zor olduğunu, ama Karadenizli olması nedeniyle denize âşık olduğunu ve çevresindeki herkesin tersane işçisi olması nedeniyle liseyi bitirdikten sonra İstanbul'a gelip bu sektörde işe girdiğini belirtmiştir. İşçi olmak onun için 'güzel' bir şey. Diğer birçok işçi gibi "emek edip bir şey üretmenin" ve bunun yani geminin son halinin onlarda mutluluk yaratmasının onlar için işçi olmanın en güzel anıdır. Kadrolu işçi bu işi sevdiğini ve bu işten emekli olmayı düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca 12 yıllık işçilik deneyiminde eskiden işçi olma ile bugünlerde işçi olma arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. "Eskiden bize saygı duyarlardı, şimdi ise hiçbir değerimiz yok" ifadesi bu karşılaştırmalardan en belirgin olarak öne çıkanıdır. Çünkü görüşme sırasında eskiden yapılan işin değerli olduğunu ve o nedenle işçilere değer verildiğini, taşeronluk sisteminin gelişmesiyle hem değersizleştiğini hem de işine eskiye göre soğuduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında taşeronluk sisteminin gelişmesiyle ve işlerin açılmasıyla önemli olanın sadece işin zamanında bitirilmesi olduğunu belirterek taşeron firma sahiplerinin işçileri bu nedenle insandan saymadığını onlara iş kıyafetlerini vermediği gibi birçok haksızlıklar yaptığını ifade etmiştir.

Görüştüğümüz taşeron işçilerinden bazıları yaptıkları işi sevdiklerini fakat çalışma koşullarının zor olması nedeniyle işçi olmanın tersanede tehlikeli olduğunu dillendirmişlerdir. Küçük yaşlardan beri tersanelerde dirsek teması olan ve üniversiteyi yarım bırakıp döndüğünde bir fiil tersanelerde çalışmaya başlayan U.A. işçi olmanın "emek vererek, alınteri dökerek üretmek" olduğunu dile getirmiştir. Ama bunun karşılığında alınması gerektiğini ifade etmiştir. "Emeğin en yüce değer" olduğunu belirtmiştir. Eşyle yaptığımız sohbette de eşinin tersanelerde yaşanan ölümlerden sonra işten ayrılması için tartıştıklarını ama eşinin işini çok sevmesi

nedeniyle işten ayrılmadığını ifade etmiştir. Tersanede işçi olmak ise işini sevdiği için zorluk yaratmadığını ama iş kazaları nedeniyle her gün korku yaşadığını dile getirmektedir. İşçi sınıfı kavramı üzerine ise işçi sınıfı dediğinin *“hakları için yumruğunu masaya vurur ve alır, her şeyiyle örnektir yaptığı işler, dürüstlüğüyle. Tersanelerde işçi sınıfı yoktur, onun oluşması için kırk fırın ekmek yemek gerek”*tiğini ifade etmiştir. Ona göre tersanelerde en büyük sorun işçi sınıfı açısından *“örgütlenmenin olmayışı”*dır. M.C. işçi olmanın daha çok *“ekonomik”* temelli olduğunu belirterek işçi için önemli olanın aldığı paranın evini geçindirmesidir. Tersane işçisi içinde aynı durum söz konusudur. Ticaret geçmişi olan Ü.E. ise ticaretin daha iyi olduğunu, işçilikte hep yerinde sayılacağını belirterek işçi olmanın ülke koşullarında değersiz olduğunu ifade etmiştir. Tersanede işçi olmanın köle olmakla eş değer olduğunu, işçilerin tüm haklarının elinden alındığını, işten atılma korkusu ile işçilerin her şeye evet dediğini söyleyerek işçilerin işçi sınıfı olması için örgütlenmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu noktada sendikanın yetersiz kaldığını, sendika çalışanlarını her tersaneye yayılması gerektiği ve örgütlenme, işçileri bilinçlendirme çalışmaları yapmaları gerektiğini vurgulamıştır. İşçilerin örgütlenmeyişlerinin nedenini ise işçilerin birbirlerin güven duymamalarından kaynaklandığının altını çizmektedir. R.D. için işçi demek *“ekmek parası peşinde koşan adamdır.”* Tersane işçisi içinde aynı şey geçerli ama yaptıkları işin çok tehlikeli olduğunu belirterek bu işin parasının diğer işlere göre yüksek olması nedeniyle tercih edildiğini anlatmıştır. İşçi sınıfının tersaneler için söz konusu olmadığını, burada çalışanların *“koyun”* gibi olduğunu, işçiler arasında dayanışmanın olmaması nedeniyle işçi sınıfından söz edilemeyeceği vurgulanmıştır. C.S. ise işçi olmanın değerli olduğunu, emek vererek üretmenin değerli olduğu vurgulayarak tersanede işçi olmanın ise işçi sınıfıyla alakasının olmadığını amelelikle alakası olduğunu belirtmektedir. Çünkü *“işçiler çalıştıkları ve eve ekmek götürdükleri için Allaha şükrediyorlar ve haklarını aramıyorlar.*

Diğer işçiler açısından işçi olmak ile tersane işçisi olmak aynı şeyi ifade etmektedir. Özellikle uzun yıllar bu işi yapan işçiler tarafından hem alışkanlığa dönüştüğü hem bu yaştan sonra yeni bir meslek öğrenilmesinin zor olacağı hem bu

sektörde çalışma koşulları zor olsa da parasının iyi olması dikkate alındığında tersane işçiliğinin onlar için ev geçindirmenin bir yolu olduğu anlatımlarından çıkarılmaktadır.

İşçi anlatımları dikkate alındığında işçi olmanın tanımı ekonomik bir temele dayandırılırken işçi sınıfı kavramı daha farklı bir tanımla karşımıza çıkmaktadır. İşçi sınıfı bilinci olan işçilerin, işçi tanımlamasında ifade ettikleri bireylerden daha fazla sınıf bilinci olan, haklarına sahip çıkan, işini dürüstçe yapan, yaşamıyla örnek olan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Ve görüşmelerde diğer bir ortak nokta işçi sınıfını tersanelerde aramanın anlamsız olduğu tersane işçisinin köle olduğu, bilinçsiz olduğu ve tersane işçisi için önemli olanın aldığı maaş olduğudur. Bu algıların esnek üretim biçimiyle yakından ilişkili olduğunu ileri sürebiliriz. Çünkü esnek üretim biçimi işi parçaladığı gibi işçileri de parçalamıştır. Ortaklıkların yaşanmasını mümkün kılan tüm karşılaşmalar tersane içinde üretim mekânında sınırlandırılarak yemek yeme saatlerine sıkıştırılırken iş ritminin hızlı olması ve işin denetlenme sürecinin sıkı bir şekilde yapılması işçilerin birbirlerine temas edeceği alanları ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanında işin ritminin hızı gibi işçilerin belli işi yapma süreleri her zaman değişkenlik göstermekte ve işçilerin ortak ifadelerindeki gibi işçilerin tersaneye girişleri hızlı olmakla birlikte çıkmaları ve başka iş bulmaları da aynı hızda gerçekleşmektedir. Böylece işçiler arasında gelişecek olan arkadaşlık, yoldaşlık ilişkileri bu anlamda yeterli zaman konusunda sorun yaşamaktadır. İşçiler tarafından dillendirilen diğer bir nokta, işçiler arasında yaygın olan ‘güvensizlik’ duygusu nedeniyle işçi sınıfı kavramının oluşmadığıdır. Güvensizlik ise rekabet koşullarından kaynaklanmaktadır. Örneğin ustabaşı olmak için firma ile kan başın ya da arkadaşlık bağın yok ise işi iyi yaptığını ve işçilerin denetlenmesi noktasında görevlerini yerine getireceğine dair patrona kendini kanıtlaman gerekiyor. Bunun yanında işçiler ustabaşlarından hariç işte patronun ‘köstebekleri’ olduğunu ve patronlara iş süreci boyunca neler olduğunu birebir aktardıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle yanı başındaki iş arkadaşına iş dışında bir tanışıklığı var ise ve onu uzun bir zamandır tanıyor ise güvенеbileceklerini dillendirmektedirler. İşin yorucu olması, çalışma saatlerinin uzun olması, mesailerin zorunlu tutulması da işçilerin birbirleriyle olan

ilişkilerini geliştirmelerine engel olmaktadır. Bunların yanında Metin Özüğurlu'nun da belirttiği gibi esnekleştirme ve kuralsızlaştırma işçileri düzenli ve istikrarlı istihdamdan alıkoyarken, gündelik yaşamın idamesi için her zamankinden daha çok nakit gereksinimi ortaya çıkmaktadır.²⁰⁸ Bu nakit bağı ise işçilerin dillendirdiği gibi işten atılma korkusuna dönüşmekte ve birçok hak gaspına rağmen tersanelerde kölece çalışma koşullarında çalışmaya mecbur etmektedir.

Bilinçli olarak sınıf tavrı geliştiren ve ona göre kendini örgütleyen bir işçi sınıfı ile karşılaşmak mümkün olmasa da bu durum tersanelerde işçilerin sınıfsal konumlarının farkında olmadıkları, gündelik hayatta mücadele etmedikleri fikrini doğurmamaktadır. İşçi anlatımlarında öne çıkan şudur: İşçiler sömürünün ve üretim ilişkilerinin nesnel koşullarını gündelik hayat pratikleri içinde deneyimlemekte ve bu deneyim örgütlü sınıf tavrına dönüşmesine de sınıfsal konumlarının ne olduğu, karşıt sınıfların nesnel konumlarının nasıl oluştuğu ve sömürünün nasıl gerçekleştiği gibi birçok konunun sınıf kavramı içinde yaşam deneyimiyle anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu anlamlandırma ise her işçi deneyimlerinde farklılık göstermektedir. Farklılıkları ve ortaklıkları ortaya çıkarmak için bakmamız gereken yer gündelik hayat pratikleridir. Çünkü sınıf mücadelesi olarak adlandırılan alanda mücadele daha çok sendikalaşma, grev yapma olarak adlandırılmaktadır. Fakat esnek üretim biçiminin işçi sınıfı üzerinde yarattığı parçalanmışlık dikkate alındığında mücadele alanının tanımı genişlemektedir. Bu nedenle gündelik hayat pratikleri içinde işçilerin direnme ve mücadele etme pratikleri farklılaşmaktadır. Metin Özüğurlu'nun Burawoy'dan alıntıladığı gibi “emek süreci baskı ve parçalanmanın alanı olduğu kadar, direniş ve mücadelenin de alanıdır.”²⁰⁹ Bu direniş ve mücadele alanlarında işçiler hem karşıt sınıfla karşılaşmalarda mücadele pratikleri sergiler hem de kendi sınıf içi konumlanışlarından kaynaklı kendi hakları için mücadele sürdürürler. Bu nedenle işçilerin bir sınıf olarak tavrı almaları düz bir hat içinde sürmez; oluşurlar, çözülürler ve tekrar oluşurlar.²¹⁰ Bu oluş süreci ise deneyimlerle şekillenir. Kimi zaman ortak farkındalıklar biraradalıklar yaratır kimi zaman bireysel

²⁰⁸ Bkz. (11), ÖZÜĞURLU, 67.

²⁰⁹ Bkz. (11), ÖZÜĞURLU, 51.

²¹⁰ Bkz. (11), ÖZÜĞURLU, 74.

direnış alanları yaratılır. Bu nedenle E.P. Thompson'ın sınıfa yaklaşma biçimini tersanelerde işçi sınıfına temas etmeye çalışırken aklımızda canlı tutmamız gerekmektedir. “Bilinçli olarak sınıfsal tanımlı kurum ve değerlere sahip ‘olgun’ sınıf oluşumlarından da önce ve bunun önkoşulu olmak üzere, sınıfsal belirleyicilerin toplumsal süreçleri şekillendirdiğini, insanların ‘sınıfsal biçimlerde’ davrandığını” unutmamak gerekir. Sınıfsal biçimlerde davranış ise gündelik hayat pratiklerinde hem bireysel direniş alanlarında görünür kılınırken hem de dayanışma pratiklerinde kendini göstermektedir.

Gamze Yücesan'ın mavi yakalı işçiler üzerine yaptığı alan araştırmasında işçilerin kalite çemberleri, toplam kalite yönetimi uygulamalarına karşı nasıl tavır sergilediklerini ve gündelik hayatlarında nasıl direniş alanları yarattığını daha önceki bölümlerde kısa da olsa belirtmiştik. Bu makalede asıl üzerinde durulması gereken nokta işçilerin üretim verimliliğini artırmak için geliştirilen her yönteme gözü kapalı uyum sağlayacağı ve sömürünün bu değişmiş boyutunu algılayamayacağına dair ön kabuldür. Bu kabul onları aktör olarak sürece dâhil etmediği gibi onları sadece etkilenen ve istenilen davranışları yerine getiren bir pozisyonda konumlamaktadır. Bu nedenle araştırmada işçilerin bu tür uygulamaları nasıl tanımladığı ve bu tür uygulamalara karşı nasıl bir tavır geliştirdikleri anlatılmıştır. Bu makalede de görüldüğü gibi işçiler sömürünün farkındalar ve bu tür uygulamalara karşı işten direnç gösterirken bu tür tavır alışlarının işten atılma ile sonuçlanmaması içinde dikkatli davranmaktadırlar. Bu makaledeki işçi anlatımlarından örnek verirsek:

“Bizi problemsiz işleyen makineler gibi görmek istiyorlar. Bize gösterilen ilgi ve alaka da makinelere yapılan bakıma benziyor.”²¹¹

“Her işçinin, bir hafta ya da bir ay içinde kaç defa ipi çektiğini ve andon lambasının yaktığını not edeceklerini ve böylece sorunlu işçiyi tespit edeceklerini, bildirdi yönetim. Biz de, problem çıktığında ipi çekmek yerine takım liderimize ismiyle seslenmeye başladık.”²¹²

²¹¹ Bkz. (122), YÜCESAN ÖZDEMİR, 251.

²¹² Bkz. (122), YÜCESAN ÖZDEMİR, 256.

“Bazı arkadaşlarımızda karşılaştıkları her şeyi kaizenleme enerjisi ve motivasyonu var. Hiç kimse onları durduramaz. Allah onlara kaizen gücü vermiş.”²¹³

“Sabahları işçileri motive edecek sloganların atılması bekleniyor. Bunlar daha çok ‘sıfır hata’ ya da ‘kalite’ ama işçiler ‘Fenerbahçe’ ya da ‘cim bom bom’ diye slogan atıyorlar.”²¹⁴

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi üreten eller sadece uygulayan ve edilgen bir konumda yer almamaktadır. Bu makalenin sonucunda Yücesan, fabrika içi ideolojik söylemin, iş güvencesinin yokluğu, düşük ücretler gibi konuları dikkate almadığı zaman işçilere yönelik onca uygulamalar geliştirilse bile meşruiyet ve hegemonya kurma iddiasının geçersiz olacağıdır. Tuzla tersanelerinde bu tür gündelik hayat pratikleri içerisinde direniş alanları yaratılmıştır. Örneğin Yücesan’ında kavramlaştırdığı ‘miş gibi yapma’ çok yaygın olarak kullanılan yöntemdir. Eksiksiz bütün işçiler işin ritminin hızlı olması ve işin yorucu olmasından kaynaklı ‘*dermanları kalmadığını*’ dile getirmektedir. Üretim üzerindeki denetimin çok yoğun olmasından kaynaklı da dinlenmek için ustabaşlarına görünmeden ‘*kaytardıklarını*’ dile getirmektedirler. Çünkü daha önceki sayfalarda iş kazalarına sebebiyet veren ikaz cümlelerinin ‘hadi hadi, çabuk ol’ sözlerinde ortaklaştığı görülmektedir. Hadi hadilerden kurtulmak için işçiler ustabaşlarının yol aldığı güzergahları takip edecek oturup dinleniyorlar ya işi yapıyormuş gibi yapıp ama yapmıyorlar ya da ustabaşı görse de karşı çıkıp dinleniyorlar. Ama dinlenme sürelerinin ya bir sigaralık zaman dilimini kaplaması ya da bir iki dakika olması işçiler üzerindeki denetimin ne kadar yoğun olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İş sırasında karşılaştıkları sorunları eğer taşeron firma patronlarına iletme ihtimalleri yok ise ustabaşlarına ‘söylenerek’ ya da kendi aralarında ustabaşlarının duyabileceği tonda yüksek sesle konuşarak ustabaşlarının patronlara iletmelerini

²¹³ Bkz. (122), YÜCESAN, ÖZDEMİR, 256.

²¹⁴ Bkz. (122), YÜCESAN ÖZDEMİR, 256.

sağlıyorlar. Daha sonra bu istekleri ya yerine getiriliyor ya da şikâyetçi olan işçiler çağırılıp azarlanıyor ya da eğer tehlikeli bulunursa işten atılıyor. Bu tür uygulamalarda patronun insafına kalmış oluyor. Bunun yanında örneğin paralarını zamanında alamadıklarında patronla tek tek konuşup çözüm bulamadıklarında kendi aralarında güvendikleri işçilerle konuşup işi yavaşlatmaya ya da işi yapamaya kadar eylemler organize edebiliyorlar. Ustabaşlarının bu hadi hadilerin dışında yönetimde yer alan mühendisler ve muhatap oldukları çalışanlar tarafından *“aynı gemideyiz, ekmek parası kazanıyoruz, bu iş sizinde işiniz o nedenle özenli ve kaliteli yapın”* gibi cümlelerle kandırılmaya çalışıldıklarını dile getirerek *‘aynı gemideysen ben niye onların yediği yemekten yiyemiyorum, neden iş kıyafetlerim verilmiyor, neden milyon dolarlar kazanıyorlar da bizim maaşlarımızı zamanında ödemiyorlar’* gibi cümleler sarf ederek sınıf farkındalıklarını bir anlamda ortaya koymaktadırlar.

Bu tür örnekler görüşme yaptığımız her işçi tarafından aktarılmaktadır. Ama burada öne çıkan diğer bir nokta bu tür direniş mekanizmaları geliştirirken düşüncelerinin *“ekmek paralarını taşeronla yedirmemek”* olduğudur. Bir anlamda geliştirilen mücadele pratikleri ekonomik temellidir. Çünkü örneğin iş kazaları konusunda taşeron iş güvenliğini sağlamadığı gibi işçilerinde yeri geldiğinde *‘bana bir şey olmaz’* diyip vurdu duymaz davranışları ya da birçok olayda bir arada hareket etme olanaklarının yaratılmasına rağmen işçi arkadaşlarından *‘kazık yediklerini’* dile getirmeleri ortak hareket etme deneyimlerinin olduğunu gösterdiği gibi örgütlenmenin de tersanelerde güven duygunun yeniden inşa edilmeden gerçekleşmeyeceğini de göstermektedir. Örneğin ortak hareket etme deneyimleri konusunda işçiler genelde maaşlarını-yevmiyelerini alamadıkları zaman kendi aralarında konuşup taşeron firmanın patronuyla görüşmeye gitmeye karar verdiklerini ama herkesin söz verip 20-30 kişiden anca 5 kişinin buna cesaret ettiğini ya da ustabaşı, patron geldiğinde şikâyetlerini dillendirmediklerini sadece birkaç işçinin dillendirdiğini patronun diğer işçilere onlarında bu konuya katılıp katılmadıklarını sorduğunda yalnız kaldığını ve bu işçilerin bu olay sonrasında işten atıldıklarını aktarmışlardır. Genelde işçiler *“ortak hareket etme”* düşüncesinin işçiler arasında olmadığından yakınmaktadırlar. Taşeronluk sisteminin ortadan

kaldırılması ya da çalışma koşullarının düzeltilmesi için ortak hareket etmenin gerekliliğini her fırsatta dillendirmekle beraber işçilere güvenmediklerini herkesin tek derdinin aldığı yevmiyenin-maaşın yüksek olduğu belirtilmektedir. Sınıf farkındalığı ya da ortak hareket etme pratikleri taşeron işçiler tarafından güven konusunda yaşanan eksiklik konusunda sorunlu olsa da tersanelerde sınıf mücadelesinin gelişmesi açısından karşımıza çıkan sorunlu alanlardan biri kadrolu işçilerle olan kutuplaşmadır. Kadrolularla kriz öncesi çok fazla ortak direniş alanları yaratılmadığı ama kriz sonrası onlarında işten atılmaya başlanmasıyla ortak eylemler yaptıkları işçiler tarafından dillendirilmiştir. İşçi sınıfının tersanelerde parçalı görüntüsü sadece taşeron işçilerin varlığı ile oluşmamakta kadrolular ile taşeron işçiler arasındaki sınıf içi farklılaşmalarla da oluşmaktadır. Kadrolu işçilerle aynı gemide yer alsalar da onların çalışma koşullarının, sosyal haklarının daha avantajlı olması birde kadrolu olmanın getirdiği statü taşeron işçilere karşı ayrışma pratikleri geliştirilmesine neden olmaktadır. Bunun yanında bu durum işçilere karşı geliştirilen böl, parçala, yönet politikalarının da bir sunucudur. Yemek yeme saatlerinde kadrolu işçilerin önce yemesi, onların soyunma odalarında dolapların olması gibi. Kadrolular mühendisler ve yönetimdeki çalışanlardan daha fazla saygı gördüklerini ama taşeron işçilerle kader birliği olsa da onlardan farklı olduklarını dillendirmektedirler. Bu durum ise hem gündelik hayat pratikleri açısından bir bölünmüşlüğü hem de ortak hareket etme zemininin oluşmasını kösteklemektedir. 2008 krizi sonrasında ise bunun kırıldığı yapılan eylemlerde görülmektedir. Bu eylemlere örnek olarak ileri ki paragraflarda genişçe yer verilecektir. Kadrolu işçiler ile taşeron işçiler arasındaki ayrışmalara ve ortak mücadele hattının yakalanabilirliğine örnek olarak Paşabahçe²¹⁵ işçileri üzerine yazılan makale verilebilir. Bu olay şöyle gelişmektedir: Paşabahçe'ye taşeron işçilerin getirilmesiyle kadrolularla taşeron işçileri arasında düşmanlığa varan ayrışmalar söz konusu oluyor. Taşeron işçilere yemek verilmiyor, fiziksel şiddet uygulanıyor, duşlarda onlara sıra verilmiyor, servislerde taşeron işçileri en arkadaki koltuklara oturtuluyor, tuvalete gitmelerine izin verilmiyor. Fakat burada anlatılan kadrolular yaşadıkları hak gasplarından taşeron işçileri sorumlu tutmalarıdır. Daha sonra sendika ile işveren komite kurup taşeron işçileri dışlayan işçileri işten

²¹⁵ Yasemin Özgür ÇAKIR, Kumru Berfin EMRE, Çağdaş CEYLAN, Hür KESKİN, “Paşabahçe İşçileri Anlatıyor: ‘Hayır’ DiyeBilenlerin Öyküsü”.

çıkartıyor. İşyeri işgalleri söz konusu olunca 3 ay sonra işçileri geri almak zorunda kalıyor işveren. Taşeron işçilerle kadrolular iş öncesi eğitim çalışmalarına birlikte katılıyorlar ve 18 aylık eğitim sırasında işçiler arasında güven ve dayanışma duyguları gelişiyor ve ortak hareket etme bir anlamda sınıf mücadelesinin zemini ortak olarak yaratılıyor. Eğitim bitince patrona karşı ortak mücadele eylemleri geliştiriyorlar. Bu deneyim hem sınıf mücadelesi açısından ortaklıklar yaratılması hem de kadrolular ile taşeron işçileri arasında biraradalık yaratma politikalarının nasıl geliştirilebileceğine dair ipuçları vermesi açısından önemlidir. Tersanelerde kadrolu işçilerin işverenle yapılan anlaşma sonrasında zorunlu olarak Dok-Gemi-İş'e²¹⁶ üye olmaları ve bu sendikanın taşeron işçileri örgütlenme politikalarının olmayışı bu bölünmüşlüğü katmerleştirmektedir. Bunun yanında Limter-İş sendikasının örgütlenme konusunda yaşadığı birçok sorun nedeniyle işçileri örgütlemeye yetersiz kalması işçiler arasında yaratılan bölünmüşlüğü perçinlemektedir. Fakat Paşabahçe deneyimi sınıf mücadelesi açısından öğretici olduğu gibi bu zeminin oluşturulabileceğine dair olanakları gündeme taşımaktadır.

Hem Paşabahçe deneyimi hem de işçilerin sınıf farkındalıklarına dair örnekler onların işçi sınıfı oluşum sürecinde aktör olduklarını göstermektedir. Wood'un belirttiği gibi "nesnel belirlenimler kendilerini boş ve edilgen hammaddeye değil, etkin ve bilinçli tarihsel varlıklara dayatır."²¹⁷ Bu etkin ve bilinçli tarihsel varlıklar ise gündelik hayat pratikleri içinde boş ve edilgen olmadıklarına dair çok sayıda örnekler sunmaktadır. Güven duygusunun gelişmemesine rağmen ortak hareket edebilmek için bu tür eylemleri defalarca örgütlemeleri, bireysel direniş alanları yaratmaları, iş yavaşlatma gibi örnekler bu açıdan önemlidir. Bunun yanında işçiler arasında örgütlenme pratikleri dışında dayanışma örüntülerinin yaratıldığı fakat taşeronluk sisteminin görece bu dayanışma pratiklerini yok ettiğini mülakatlardan çıkan verilere dayanarak söyleyebiliriz. Şöyle ki uzun zaman bir arada olmamaları,

²¹⁶ Dok-Gemi-İş Türk-İş'e bağlı bir sendikadır. Kadrolu işçileri örgütlemektedir. Fakat kadrolu işçiler zorunlu olarak bu sendikaya üye olduklarını, bu sendikanın onların haklarını korumadığını, sendika yöneticilerinin patronun sözünden çıkmadıklarını, Limter-İş'e üye olmak isteseler de bunun mümkün olmadığını belirtmektedirler. Sendikanın sadece kadrolu işçileri örgütlediğini ve tersane sahipleri ile yapılan anlaşmaların bu yönde olduğunu her daim dillendirmesi işçi anlatımlarını desteklemektedir.

²¹⁷ Bkz (2), WOOD, 95.

üretim ritminin hızlı olması, işin yorucu olması gibi nedenler işçilerin gündelik hayatlarında bu tür davranış kazanma olanaklarını sınırlamaktadır. Çünkü mülakatlarda işçiler işten eve direkt geldiklerini duş alıp, yemek yedikten sonra genelde ailesiyle zaman geçirdiklerini ve dinlendiklerini belirtmişlerdir. Bu tür örneklerden de anlaşıldığı üzere işçiler yaşamın yeniden üretilmesine yönelik gündelik hayat pratiklerini şekillendirmektedirler. Ama yine de bunun aksi örneklerde söz konudur. Örneğin H.D. uzun zamandır tersanelerde işçi olduğunu, eskiden işçiler arasında dayanışma olduğunu örneğin cumartesi günü yevmiyelerinin ödenemediği zaman pazar günü kimsenin işe gelmediğini aktarmaktadır. Bunun yanında iş kazalarında bu işçinin toplu şekilde ziyarete edildiği, para toplanıp bu işçiye verildiği örnekler vermektedir. Bugün bu tür örneklere rastlamak zor olsa da farklı zeminlerde farklı dayanışma pratikleri gelişmektedir. İşçiler iş kazası geçirmiş işçileri toplu şekilde ziyaret etmeseler de az sayıda işçiyle ziyarete gittiklerini ifade etmişlerdir. İşçilerin ekonomik anlamda birbirlerini desteklemek için '*para ve altın günleri*' organize ettikleri belirtilmiştir. Yevmiyelerin düzenli ödenmemesinden kaynaklı işçiler günlük hayatın sürdürülmesi için bu tür bir mekanizma geliştirmişlerdir. Altın ve para günleri işçiler güvendikleri arkadaşlarıyla ya aylık ya da on beş günlük zaman dilimlerinde bu tür günleri organize ediyor. Görüşme yaptığımız işçilerin çoğu bu tür organizasyonların içinde yer aldığını ve tersanelere görece yaygın olduğunu belirtmişleridir. Altın üzerinde yapılan günlerde her ay çeyrek altın alınıyor ve genelde 10 ya da 15 işçi arasında yapılan bu günlerde bu altınlar her ay başka bir işçide toplanıyor. Para günlerinde ise genelde 100 TL üzerinden anlaşılıyor ve 15 günde ya da bir ayda bu paralar işçiler arasında sırayla toplanıyor. Buradan toplanan paralar ise işçi anlatımlarında dikkati çeken nokta bu paraların borç kapamak için kullanıldığı ya da genelde kredi kartı kullanmadıkları ya da senetle evlerine mobilya türü eşyalar almamak için nakit olarak bu eşyaların alımı sırasında kullanıldığı ifade edilmiştir. kredi kartı kullanımı çok yaygın olmamakla birlikte bunun nedeni düzenli maaş alamamalarıdır. Bununla birlikte kredi kartı kullananların kriz sonrası borçlarını ödeyemedikleri ve tanıdıklarından borç alarak kredi kartı borçlarını kapatarak bu kartlarını iptal ettirdikleri işçileri tarafından dillendirilmiştir. Kredi kartını genelde mutfak alışverişi için kullandıklarını çünkü

düzenli yevmiye alamadıkları için ve artık marketlere bakkal gibi yazdıramadıkları için böyle bir tampon mekanizma kurduklarını dillendirmektedirler.

Dayanışma örüntülerine diğer bir örnek hemşeri derneklerinin etkinlikleridir. Örneğin kömür alamayan işçilere kömür yardımı, çocukların eğitimi için burs sağlama gibi etkinlikler işçilerin mahallelerinde geliştirdikleri dayanışma pratikleridir. Bunun yanında derneklerle kurulan ilişkilerin bu tür yardımlar nedeniyle tercih edilmesinin yaygınlığı işçi anlatımlarında öne çıkmaktadır. Akrabalık ilişkileri de işçilerin sıkıntılı zamanlarında başvurdukları ilişki biçimleridir. Örneğin kredi kartı borcunun kapanması, uzun zaman maaşlarının alınmaması durumunda kiranın akrabalarca ödenmesi gibi olaylar kriz sonrasında öne çıkmaktadır.

Derneklerin dayanışma örüntülerinin örneklerine rastlayacağımız mekanlar olmasının yanında işçilerin kamusal alanlarda karşılaşmalarının gerçekleştiği alanlar olması açısından da düşünülebilir. Derneklerin yardım etkinliklerinin yanında şenlik düzenlemeleri, piknik organize etmeleri bu nokta da hemşeri olan işçiler için karşılama zemini yaratmaktadır. Fakat kamusal alanların yaratıldığı ve bu tür karşılaşmalarının yaygın bir alanda sürdürülebildiği alanlar kahvelerdir. İşçi mahallelerinde genellikle sosyal aktivite için sinema salonlarının, hobi kurslarının olmaması kadınları komşuluk ilişkilerine erkekleri de kahvelere yönlendirmiştir. Bunun yanında gündemdeki haberlerin yayılıp, dolandığı, tartışıldığı alan olması ve işçiler arasında müzakerelerin yaygın ve açık olarak sürdürülebildiği ve de anlam muhtevasının olduğu mekânlar olması açısından kamusal alan olarak işçi mahallerinde ki kahveler daha fazla öne çıkmaktadır. Biraradalıkların yaşandığı, eğlenceli zamanların geçirildiği, iş bulma ihtimalinin yüksek olduğu ve ayrıca işçilerin evlerinin dışında gidebilecekleri ve ortaklıklar kurabildiği tek mekân olması kahvelerin işçi mahallerinde sayı olarak fazla olmasını açıklamak için yeterli nedenlerdir. Bunun yanında iş kazaları haberlerinin yayıldığı ve üzerinde genişçe

konusulduğu mekânlar kahveler ve çay ocaklarıdır. Bu nedenle bu mekânlar karşıt kamusal alanın yaratılması açısından kilit rolü vardır.

Karşıt kamusal alanın yaratılması ve sınıf mücadelesinin sürdürülebileceği diğer bir alan sendikalardır. Tersanelerde parçanmış ve katman katman oluşun işçi görüntüsünün yanında örgütlenme açısından da bölünmüşlük söz konusudur. Dok-Gemi-İş ve Limter-İş'in dışında işçileri örgütleme çalışması yürüten çok sayıda dernek, kurul bulunmaktadır. Dok-Gemi-İş genel başkan yardımcısı ile daha önceki araştırmamızda yaptığımız mülakatlardan verileri burada kulacağız. 1946'da kurulan sendika kamuda görev alan tersane işçilerini örgütlemektedir. Sendikanın işverenle iyi geçinmesi gerektiğinin altını çizen Ayhan Bozdoğan, *“akıllı bir sendikanın işverenin yararına olacağını, verimliliği artıracacağını, sendikaların öcü olmadığını bu nedenle işverenlerinin cenazelerinde, düğünlerinde yer aldıklarını”* belirtmiştir. ÇSGB verilerine göre 7355²¹⁸ üyesi bulunan sendikanın taşeron işçileri örgütlemeyi tercih etmediği ifade edilmektedir. İş kazalarının sebebini taşeron işçiler olarak görmektedir. Grevlerin çözüm olmadığını ve ayrıca grev silahının herkesi olumsuz etkilediği yani ülke ekonomisine zarar verdiği, işçi ile işveren ilişkilerine zarar verdiği belirtilmiştir. En son kriz sonrası 9 Mart 2009'da 97 işçinin işten atılmasına karşı eylem organize ettiği basına yansımıştır. Kadrolu işçi ile yaptığımız görüşmede bu eylemin patronlarla anlaşarak organize edildiğini o nedenle katılmayı doğru bulmadığını ifade etmiştir. Kadrolu işçi, üyesi olduğu sendikayı değerlendirirken ilginç ifadelerde bulunmuştur. Bu sendikaya üye olmanın zorunlu olduğunu, üye olmazlarsa işten atılabileceklerini ve bu sendikanın işçi haklarını savunmadığını, sarı sendika olduğunu örneğın toplu sözleşmelerde işverenin sadaka niteliğindeki % 2'lik zamlarına evet dediğini belirtmiştir.

Dok-Gemi-İş sendikasının örgütlediği eylemler tersanelerde işçi sınıfı bilinci ve sınıf mücadelesi adına parçalanmışlığın örneklerini sunmaktadır. Selah tersanesinin kapatılması üzerine tersane sahiplerinin örgütlediği eyleme katılarak

²¹⁸ http://www.calisma.gov.tr/article.php?category_id=50&article_id=665

“Limter-İş sana Tuzla'da mama yok", "Bölücüler defolun"²¹⁹ yazılı pankartı açarak eyleme destek vermesi sınıf mücadelesinin parçalanmışlığına örnek teşkil etmektedir.

Tersanelerde örgütlenme çalışması yürüten diğer bir sendika olan Limter-İş sendikası 1976'da kurulmasının ardından 1980 darbesiyle kapatılmış ve tekrardan 1992'de örgütlenme faaliyetlerine başlamıştır. Taşeronluk sisteminin gelişmesiyle işçilerin sayısının artmasına rağmen parçalı olması nedeniyle örgütlenme çalışmalarının zor olduğu sendika yöneticileri tarafından dillendirilmiştir. Sendika üzerinde yukarıdaki paragrafta da dile getirdiğimiz gibi baskının olduğunu, sendika üyelerinin sürekli işten atıldığını, hatta H.D.'nin polis zoruyla işten atıldığını, tersanelerle ilgili devlet tarafından kurulan hiçbir komisyona çağrılmadıklarını belirterek tersanelerde sendikaya yönelik karalama çalışmalarının olduğundan şikayet etmektedirler. Sendika yöneticilerinin gözaltında öldürülmesi, sendika yöneticilerinin çeşitli dönemlerde tutuklanması gibi birçok baskı ile karşılaştıklarını ifade ederek buna rağmen çalışmalarını sürdürdüklerini ve iş kazalarının gündeme taşınması ve iş kazalarını önlemek için komisyonun kurulmasına öncülük ettiklerini ifade etmişleridir. ÇSGB verilerine göre 1377²²⁰ üyesi olan bu sendika toplu iş sözleşme yetkisi bulunmamaktadır. Tersanelerde sendika aleyhinde çalışmalar yürütüldüğü, sendika üyelerinin terörist olduğu, amaçlarının tersaneleri kapatmak olduğu gibi söylentilerle anti-propagandalarının yapıldığını bu nedenle örgütlenme çalışmalarının zorlaştığını belirtmektedir sendika başkanı.

Tersanelerdeki iş kazalarının önlenmesi için yaptığı eylemler, 28-29 Şubat 2008'de gerçekleştirdiği grevle tersanelerdeki çalışma koşullarının geniş bir kamuoyu desteğiyle gündemde tutmaya yönelik çabaları sonrasında gözleri tersanelerdeki iş güvenliği konusunda yaşanan ihmalkarlığa çevirdiği gibi devlet erkani tarafından bu konu üzerinde çalışmaların başlanmasına kaynaklık etmiştir. ÇSGB Tuzla tersanelerinde yaşanan iş kazalarına yönelik araştırmalar yapmak zorunda kalmıştır. Fakat ilginç olan Sanayi Bakanı Zafer Çağlayan'ın işçi

²¹⁹ <http://www.gundelik.net/2008/05/24/patronlarimizi-uzmeyin/>.

²²⁰ http://www.calisma.gov.tr/article.php?category_id=50&article_id=665

ölümleriyle gündeme taşınan Tuzla tersaneleriyle ilgili yaptığı açıklamadır. Bakan bu ölümlerin ‘dış mihraklar tarafından yapılan provokasyonlarla’²²¹ gerçekleştiğini ifade etmiştir. Devletin yetkili mercileri tarafından bu şekilde yapılan açıklamaların Tuzla tersanelerinde yaşanan ölümlerin ne ölçüde dikkate alındığını göstermesi açısından önemlidir. Limter-İş sendikası varolan yasaların bile uygulanmadığı bu bölgede “fiili-meşru”²²² sendikal örgütlenme hattı üzerinden çalışmalarına devam etmektedir. Bu nedenle birçok eylem organize etmekte; işçilerin haklarını öğrenmesi için broşürler çıkarıp tersane önlerinde, kahvelerde dağıtma, iş kazaları sonrasında protesto eylemleri örgütleme, işçilere ödenmeyen maaşlar için tersane önlerinde yapılan eylemler vs. 28-29 Şubat grevi ve 16 Haziran 2008 eylemleri sonrasında işçilerin sendikaya yönelik ilgilerinin arttığını ve üye sayısının bu dönemde arttığını ifade eden sendika yöneticileri, tüm anti-propagandalara rağmen işçilere hakların duyurmaya ve onları sermaye sınıfına karşı örgütlemeye devam edeceklerini belirtmişlerdir.

Sendika cephesinde yoğun bir süreç yaşanırken taşeron işçilerinin Limter-İş sendikası hakkındaki görüşleri farklılaşabilmektedir. Sendika üyeleriyle yaptığımız sohbetlerde işçiler sendikanın çok zor koşullarda çalışmalarına devam ettiğini, sendikalı olduklarının duyulmasıyla işten atıldıklarını ama yine de işçinin haklarını savunan sendikanın Limter-İş sendikası olduğunu belirtmişlerdir. Sendika üyesi olmayan fakat sendikanın eylemlerine katılan ve sendikanın çalışmalarını destekleyen işçi sayısının daha fazla olduğu gözlenmiştir. Çünkü işçiler işten atılma riskinin çok fazla olduğunu bu nedenle bu sendikaya üye olmadıklarını ama onların eylemlerine katıldıklarını belirtmişlerdir. Görüşme yaptığımız işçilerden bazıları da Limter-İş sendikası hakkında haberinin olmadığını belirtmiştir. Sendika üyesi olan bir işçi sendikanın daha fazla işçilerin çalışma ortamında yer alması gerektiğini belirterek bildik ve artık kalıplaşmış söylemlerden uzak durması gerektiğini aktarmıştır. Örnek olarak *“işçiler haklarını bilmezken onlara grev yaptırmak ya da eylemlere katılmasını istemek işçileri korkutmaktadır”* yönünde açıklama yaparak işçilerin en

²²¹ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/447508.asp>

²²² Bkz. (142), AKDEMİR, ODMAN, 82.

büyük sorunun iş kazaları olduğunu bunun için sendikanın çalıştığını ama yeterli olmadığını, işçilerin iş kazaları sonrasında refleks olarak eylemlere katıldığını bunun sürekliliğinin sağlanması için onlarla temas etmek gerektiğini dillendirmektedir. Diğer bir işçi işçilerin başı sıkışınca sendikaya geldiklerini örneğin paralarını alamadıklarında, sendikanın bu konuda yardımcı olduğunu ama maaşlarını aldıktan sonra sendikaya uğramadıklarını, bu nedenle örgütlenme çalışmasının zor olduğunu, işçilerin sınıf bilincinden yoksun olduğunu ve sadece ekonomik temelli sendikaya yaklaştığını ifade etmiştir. Diğer bir taşeron işçi “*sendikayla işim olmaz benim*” diyerek 23 yıldır tersanede çalışmasına rağmen sendikalardan uzak durduğunu çünkü sendikalı olursa işten atılacağını belirtmiştir. Bekâr evlerine gittiğimizde ise oradaki işçilerden bazıları sendika yöneticisini görünce onların provokatör olduğunu, patronlardan para yediklerini duyduğunu gergin bir şekilde ifade etmiştir. Fakat diğer işçiler bu konuya dair bir şey söylemedikleri gibi daha çok işçinin haklarına yönelik sorular sormuşlardır sendika yöneticisine. İşçilerin ifadelerinde de yer aldığı gibi Limter-İş sendikası sınıf mücadelesi açısından önemli bir yerde dururken birçok zorlukla baş etmek zorundadır. Çalışanlarının sürekli gözaltına alınması, tersanelerde terörist damgası yemesi, işçilere yönelik örgütlenme çalışmalarında yasal hakları olmasına rağmen işten atıldıklarını belirtmeleri çalışmanın zorlukları açısından sadece birkaçıdır.

Örgütlenmelerin önünde birçok işçi tarafından dillendirilen bir diğer faktör din olgusudur. Görüşme yaptığımız işçiler, tersanelerde işçilerin işlerinin olduğu için şükrettiklerini ve gerek sosyal hakları gerekse iş güvenliği konusunda alınacak tedbirlerde ısrarlı olmadıklarını dine bağlamaktadır. Örneğin C.S. çalıştığı tersanelerde işçilerin işleri olduğu, eve ekmek götürdükleri için Allaha şükrettiklerini ve bu nedenle kendi hakları için mücadele etmediklerini belirtmiştir. Nevra Akdemir ile Aslı Odman’ın makalesinde de din konusuna yer verilerek din kardeşliği üzerinden işçiler ile tersane sahiplerinin sınıf karşıtlığının üstünün örtülmeye çalışıldığı anlatılmıştır. Selah tersanesinde bulunan mescidin bulunması ve bazı tersanelerde Cuma günleri namaz için servislerin çalışması ve aynı gemideyiz şiarının burada tüm çalışan ve patronların aynı yönde secde durmaları sınıf

karşıtlığının üstünü örtmektedir.²²³ Bunun yanında işçiler kandil zamanları kandil simitlerinin dağıtıldığını, bayramlarda bayramlarının kutlandığını ama sosyal haklar çerçevesinde örneğin kadrolu işçilerin aldığını gibi yardımlardan yararlanılmadığı belirtilmiştir.

Bu bölümde anlatılmak istenenlerin ben somut örneği alan araştırması sırasında karşılaştığım işçi eylemidir. Yaklaşık 17 işçi işten atıldıktan sonra sendikaya gelerek Kasımdan beri maaşlarını alamadıklarını, taşeronun maaşları ödeyeceğini ama tazminatlar konusunda eksik para verdiğini ve bunlarında hepsinin senete bağlanacağını ifade etmişlerdir. Sendikaya üye olduktan sonra eylem biçimleri üzerine toplantılar yaptıktan sonra ertesi gün tersane önünde maaşlarını ve tazminatlarını alana kadar eylemlerini sürdüreceklerini belirterek eylemlerine başlamışlardır. Buraya kadar bu eylemin diğer eylemlerden farklı olmadığı düşünülebilir. Fakat eylem sırasında bir işçiyle yaptığım görüşmede bu eylemin daha öncesinde tersanelerde nasıl bir mücadele yürüttüklerini anlatması işçi sınıfına dair anlatmaya çalıştığımız tüm kavramların bu işçilerin deneyimlerinden süzülerek oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir.

“4-5 aydır maaşlarımızı alamıyorduk. Kimse ses çıkarmıyordu, işten çıkarılır korkusuyla. Birde kriz başladı. Biz burada ilk eylemi yaptık. Burada ilk eylemi biz başlattık. 18 kişiydik. Yaklaşık 20-25 gün çalışmadık, tersanenin ortasına oturduk, eylem yaptık. Müdahale edenler oldu, gidin koşuhalde oturun, göz önünde durmayın diye. Tersane çok tedirgin oldu. [*süreç nasıl başladı?*] Maaşlarımızı alamıyorduk. En son noktaya geldi. Paramızı alamıyoruz niye çalışalım arkadaşlar diyip kendi kendimize karar aldık, arkadaşlar arasında. Bizde çalışmadık, oturduk. Bizi içeri çağırdılar. Tersanenin avukatından tut müdürlerine kadar bizi içeri çağırdılar. İşte vericez diye. Bizde dedik o güne kadar çalışalım. Yani şöyle öbür Cuma vericez dediler bize iş başı yaptırıldılar. İş başı yaptırdıktan sonra Cuma oldu gene para yok. Arkadaşlar dedik pazartesi günü çalışmayacağız, burada bekleyeceğiz dedik. Bir ayın içinde bir hafta çalıştık yani. Bize söz verdi, tersane sözünü tutmadı. Tekrar eylemimize devam ettik. Gittik koşuhalde oturduk. Bu müdür var alkışlayan müdür. [*işçiler tersane müdürü geldiğinde slogan atarak*”

²²³ Bkz. (142), AKDEMİR, ODMAN, 84.

ücretlerini istediler. Müdürde onları alkışlayıp, gülüp tersanenin yönetim binasına gitti.] müdür geldi bize dedi, bankalarla anlaşma yapamadık, para yok dedi, yani siz bilirsiniz dedi, ne yaparsanız dedi. Tamam dedik biz çalışamayacağız, oturacağız dedik. Tamam, çocuklar dedi. Taşeron firma patronu geldi yanımıza çalışın dedi sadece. Bizimle hiç muhatap olmadı. Biz paramızı almadan çalışmayız dedik. Çalışmadık. İşte 20-25 gün çalmadık yani. Biz ilk önce taşeronla anlaştık, tersane taşeronla işi feshetti ya. Mahkemeye şunla bunla uğraşmayalım dedik, biz kısa yoldan halledelim dedik. Gittik taşerona, içerde anlaştık. Tazminat ve maaşlar konusunda anlaştık. Benim 18 milyar var alacağım ama 7 milyara anlaştık, uğraşamam mahkeme ile diyip. Benimde hasta odlundan, maaş alamamışız kaç aydır diyip. Anlaştık ertesi gün içerdeki hesapları yani tazminatları tersane yeniden gözden geçirecek deyip, vermedi. Sadece maaşlar için senetleri veririm dedi. Bizde sonra sendikaya gittik.”

İşçiler eylemelerini bir hafta sürdürmeleri sonrasında hakları olan ücretlerini ve tazminatlarını kazanmışlardır. Bu olayda da görüldüğü gibi sınıf mücadelesi gündelik hayatın her alanında sürdürülmektedir. Sendikaya gelmeden önce bir arada hareket edip, ortak kararlar almaları, bir ay işi durdurmaları gibi birçok eylem sınıf bilinci, sınıf mücadelesi üzerinde üreteceğimiz her sözün gündelik hayata bakmaktan geçeceğini göstermektedir. İşçiler sadece grevlerde ya da protesto eylemlerinde sınıf farkındalıklarını ya da sınıfsal tavır alışlarını sergilemiyorlar. Gündelik hayatın her anı her alanı bu tür mücadele pratikleriyle oluşmaktadır. Ve işçi sınıfı oluşumu da bu alanlardan başlamaktadır. Bu tür ortaklıkların yaratılması, dayanışma örüntülerinin farklı boyutlarda gerçekleştirilmesi sınıf kültürü açısından da önemli örneklerdir. Ki yukarıda bahsedilen eyleme daha sonra birkaç kadrolu işçinin de destek vermesi sınıf mücadelesinin tersanelerdeki tüm parçalanmışlığa rağmen ortak hareket etme deneyimleriyle sürdürülmesi açısından önemlidir. Bu bölümde bahsedilen bütün örnekler ve sınıfsal karşılaşmalar dikkate alındığında sınıflar arası ve sınıf içi hegemonyanın birçok alanda kurulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Hegemonya Gramsci'nin ileri sürdüğü gibi hem baskı yoluyla hem de rıza üretiminin sağlanmasıyla kurulmaktadır. İş verimliliğinin ve hızının sürdürülmesi için işçilere ağırdan baskı uygulandığı gibi rıza üretiminin sağlanması için aynı gemideyiz sözleriyle işçileri işin yapılması noktasında telkinlerde bulunulması bu konuda örnek

teşkil etmektedir. Bunun yanında Limter-İş sendikasına yönelik hem eylemlerde açıktan hem de tersanelerde karalama ve onlar hakkında asılsız iddialarda bulunma işçilerin bu sendikada örgütlenmemeleri için sermaye cephesi tarafından geliştirilen yöntemlerdir. Sendikaya üye olanların işten atıldığı da dikkate alındığında bu tür baskı araçlarının tersanelerde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda örnekler çoğaltılabiliriz: dinin bu konuda araç haline geldiğini iddia edebiliriz. Patronlar ve ustabaşları tarafından sürekli olarak “bir işin var, eve ekmek götürüyorsun, buna şükret” yönündeki uyarılarının işçilerin din konusundaki düşünceleriyle birleştiğinde rıza üretiminin sorunsuz işlediği görülmektedir.

Genel olarak rıza üretiminin sağlanmasına yönelik diğer bir çaba da taşeron işçilerinin özellikle görece yevmiyelerinin yüksek olmasıdır. İş güvenliğinin sağlanmaması büyük tehlike yaratmasına rağmen işçilerin evlerini geçindirmek için tersanelerde taşeron işçisi olarak çalışmayı tercih etmeleri bu hegemonik ilişkilerin sürdürülmesine neden olmaktadır. Karşıt sınıfların birbirine karşı geliştirdiği hegemonik ilişkilerinin yanında sınıf içi hegemonik ilişkilerin kurulması bir anlamda sınıf çatışmasının tarafları olan burjuvazi tarafından desteklenmektedir. Örneğin taşeronluk sisteminin kurulmasıyla işçi sınıfını bölmek ve birbirlerinde yalıtılmak. Sendika mücadelesi yürütenleri işten atmak ve bu konuda işçiler üzerinde korku yaratmak. Bunun yanında kadrolu taşeron ayrımını körükleyerek işçi sınıfı içinde ayrışmaları kimi zaman düşmanlıkları körüklemek, taşeron işçileri arasında ustabaşı, usta, yardımcı olmanın statü açısından farklılıklar yaratması ve bunun desteklenmediği gibi birçok faktör burada sıralanabilir.

Karşıt hegemonya kurma çabaları tersanelerde sendikal bazda çok etkili olmasa da gündelik hayat pratiklerinde yaygın olarak görülmektedir. ‘Mış gibi yapmak’, işi yavaşlatmak, işi durdurmak, sendikal çalışma yürütenlerin üye sayısı yeterli olmadan bunu gizli olarak sürdürmeleri gibi eylemlilikler karşıt hegemonyanın nasıl bir zemin üzerinden yükseldiğini göstermektedir. Burada işçilere sorduğumuz sorulardan birine verilen ortak cevap, sınıf karşıtlığını ve sınıf

mücadelesinin her alanda tekrar tekrar üretildiğini ve sürdürüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. İşçilere gemiler üretildikten sonra geminin suya bırakılışında bu sektörün bir geleneği olan kutlamaların nasıl gerçekleştiğini sorduk. İşçiler de eğer devlet yetkilileri ya da yabancı uyruklular gelirse kendilerine yeni tulum, baret, ayakkabı verildiğini, bazı tersanelerde bu gibi durumlarda işçilere de ayrı masada ikramların sunulduğu belirtilmiştir. Fakat ortak düşünce bu tür etkinliklere çağrılmadıkları ve hatta onlara *'ayakaltında dolaşma'* gibi sözlerin söylendiğidir. İşçiler kadrolu işçilerin bu etkinliklere kısmi olarak çağrıldığını ama hepsinin çağrılmadığını ifade etmişlerdir. Bunun yanında *"önemli kişiler"* gelmezse tersane yönetiminin kendi binalarında kutlama yaptıklarını aktarmışlardır. İşçiler geminin suya bırakılışında mutlu olduklarını ve emekleri olan geminin öyle boyanmış olarak gördüklerinde yüzlerinin güldüklerini ifade etmişlerdir. Ama tersane yönetiminin bu mutluluğa ortak olunmaması için onları dışlamalarını *"hani bir aynı gemideydik. Hep yalan bunlar. Bana ancak devlet bakanı gelince yeni kıyafetler veriyorlar. Benim sırtımdan milyon dolarlar kazanıyor ama bize ayakaltında dolaşma diyor. (...) biz ayrı onlar ayrı. Onların parası var biz sadece işçiyiz ondan"* diyerek bu konuda sınıf karşıtlığının her etkinlikte ve her eylemde tekrar tekrar üretildiğini göstermektedir. Karşıt hegemonyanın en görünür örnekleri sendikanın eylemlerdir. Sendika her türlü eylemlerini tersane önlerinde yaparak hem polis şiddetine maruz kalmakta hem de işçilere yönelik şiarlarını dile getirmektedir. Hatta kimi eylemlerde işçiler tersaneleri işgal ederek iş kazalarının durdurulmasına yönelik baskı kurmaya çalışmışlardır.

Bölümü sonlandırırken bu bölüme dair genel bir değerlendirme yaparsak; Tuzla tersanelerini işçi sınıfı kavramı üzerinden okumaya çalışmak işçi sınıfını oluşturan dinamikler üzerine ayrı ayrı düşünmeyle mümkündür. Bu bölümde araştırma çerçevesi dâhilinde işçi sınıfı, sınıf farkındalığı, sınıf bilinci ve kültürü, dayanışma pratikleri, kamusal alan ve karşıt kamusal alan, sınıflar arasında hegemonik ilişkiler, sınıf kavramının gündelik hayat deneyimleriyle şekilleneceği ve sınıf mücadelesine dair bakılması ve dolayısıyla örgütlenilmesi gereken alanın burası olması gerektiği perspektifiyle anlatılmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle tersanelerde esnek üretim biçiminin hayata geçilmesiyle emek ve işçinin çalışma

koşulları üzerinde denetimin araçlarla sağlandığı –taşeronlar-, taşeronluk sisteminin nasıl bir zemin üzerinden şekillendiği, tersane işçisinin bu sistemin gelişmesiyle birlikte katmanlı bir sınıf incelemesinin gerekli olduğu gündelik hayat pratiklerinden örnekler verilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında direnme ve mücadele alanlarının sadece sokak protestolarıyla mümkün olmadığı işçilerin gündelik hayatlarında geliştirdikleri mücadele örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Dayanışma örüntülerinin taşeronluk sistemi ile nasıl bir dönüşüm yaşadığı işçi anlatımlarıyla görünür kılınmaya çalışılırken sınıfa bakmanın buralara temas etmeyle mümkün olduğunun altı çizilmiştir. Sonuç olarak tersanelerde işçi sınıfına dokunmanın gündelik hayat pratiklerinin nasıl oluştuğu ve bu pratikler sonucunda oluşan deneyimlerin nasıl bir anlamlandırma süreci ile somut hale geldiği onların sözcüklerine dayanılarak yazıya dökülmeye çalışılmıştır.

7. SONUÇ: GÜNDELİK HAYATIN SINIF MÜCADELESİNE VE SOSYAL BİLİMLERE SUNDUĞU OLANAKLAR

Yukarıda oluşturduğumuz tabloda Türkiye yerelliği açısından esnek üretim biçimini Tuzla tersaneleri üzerinden okumaya çalıştık. Esnek üretim biçimi Türkiye'nin kendi dinamikleri göz önüne alındığında farklı bir tablo oluşturmakta, fakat dünyanın birçok yerinde işlerliği ile benzerlik taşımaktadır. Türkiye yereli açısından esnek üretimin nasıl bir tablo oluşturduğuna dair, yapılan araştırma ışığında çeşitli çıkarımlarda bulunabiliriz.

Hemşerilik meselesi en çarpıcı unsur olarak ucuz iş gücünün kullanılması noktasında Tuzla tersanelerinde işlevsel hale gelmiştir. Hemşerilik kavramı modern toplum algısı içinde geleneksel bir ilişki biçimi ya da geri bir ilişki türü olarak adlandırılrsa da “modernlikler” olarak tanımlayacağımız bir kapsamda emek ve sınıf meselesi içinde kapitalizmin devamlılığı ve bir anlamda kar artırıcı bir mekanizma olarak tekrar tekrar üretilmektedir. Bunun görünür biçimi ise mevsimlik işçilerdir. Tuzla tersanelerinde işçi sınıfının katmanlı yapısı içinde en alt katmanda bulunan mevsimlik işçilerin iş bulma olanağını hemşerilik bağı sağlamaktadır. Ayrıca işçiler arasında tersanelerde daha çok taşeron firmalarda iş arama sürecini hızlandırıcı faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında hemşerilik ağı sınıf mücadelesi açısından köstekleyici bir durum yaratsa da sınıf mücadelesinin keskinleştiği anlarda özellikle ölümlü iş kazaları sonrasında yapılan eylemlerde hemşerilik ağı kısmi olarak parçalanabilmektedir; dava açılma süreçleri gibi...

Bu durumda gerek hemşerilik ağları üzerinden kurulan ilişkiler gerekse tanıdıklık üzerinden kurulan ilişkilerde “minnet ekonomisi” olarak tanımlayacağımız kavram karşımıza çıkmaktadır. Türkiye geneli üzerinde düşündüğümüzde işsizlik sorunu her zaman gündemde olan bir konudur. İşsizliğin özellikle kriz dönemlerinde tavan yapması, bu “zor” koşullarda iş bulabilmenin verdiği bir tedirginlik minnet duygusunun geliştirilmesine, sömürüyü artırıcı mekanizma olarak işlev görmesine

neden olmaktadır. İşçilerin her türlü haksızlığa, işten atılmamak pahasına göz yumması minnet ekonomisi olarak tanımlayacağımız kavramın zemini oluşturmaktadır. Taşeron işçilerin kendi tanımlamaları dikkate alındığında “eve eklemek götürmek”, işsizliğin yoğun olduğu bir dönemde iş buldukları için “şükretmek” düşüncesi ve bu düşünce sistemini besleyen dini öğeler minnet ekonomisi olarak tanımladığımız kavramı beslemektedir. Bu dinamikler esas alındığında minnet ekonomisinin şöyle tanımlayabilir: Çalışanlar/işçiler, yaşamın yeniden üretilmesi sağlayacak mekanizmanın işsizlik sorunu gibi olumsuz bir etken tarafından sekteye uğratılması riski nedeniyle, hemşerilik ya da tanıdıklık üzerinden kurdukları ilişkilerle buldukları işlerini kaybetmemek için her türlü sosyal/çalışma haklarından feragat etmeyi göze alabilmekte; işsiz kalma tehdidi kimi zaman dini öğelerin gündeme taşıdığı “şükretme” mantığıyla yeniden üretmekte, bu durum işten atılma korkusunun yenilendiği bir sistem olarak açığa çıkmakta ve bu sistem firmalar tarafından kar artırıcı mekanizma olarak görülüp tekrar tekrar üretilmektedir.

Bunun yanında işe başlarken yapılması zorunlu olan ve çalışma hayatının yasalar çerçevesinde güvence altına aldığı iş sözleşmeleri Tuzla tersanelerinde yerini “söz güvenliği”ne bırakmıştır. Sosyal güvenliğin sağlanması yasalar dâhilinde gerçekleşmesinden ziyade, tersanelerde neredeyse “söz yasadır” mantığı üzerinden “söz güvenliği” işlevsel hale getirilmektedir. Bu, işçilerin yasal açıdan güvencelerini ortadan kaldırdığı gibi her hangi olumsuz bir durumda örneğin iş kazasında hiçbir yasal hak talep edemeyecek durumda yer almalarına neden olmaktadır. Söz güvencesi bir anlamda minnet ekonomisini de desteklemektedir. Hemşerilik ya da tanıdıklık üzerinden kurulan ilişkilerde yasal prosedür üzerinden resmi bir ilişki kurmak hemşerilik ilişkisinin zemini zedelemektedir. Sözler üzerinden kurulan ve bir anlamda hemşerilik üzerinden geliştirilen güven ilişkisini yasalar çerçevesinde kurulması planlanan iş sözleşmesi zedelenmektedir. Zedeleneme durumu ise bir anlamda işçilerin/çalışanların daha fazla sömürülmesini beraberinde getirmektedir. İşçilerin anlatımları dikkate alındığında yasal prosedürlerin uygulanması iş ilişkisinde güvensizlik yaratacaktır. Söz yasalardan daha etkili olmakla birlikte kimi görüşmelerde karşılaştığımız, birçok işçi bu tür bir sözleşme yapılması gerektiğinden

bir habersiz durumdadır. Böylece hem “söz güvenliği” mekanizmasının işlemesi hem de kimi işçilerin iş sözleşmelerinden bir haber olmaları esnek üretim mantığı içinde Tuzla tersaneleri yerelliğinde diğer bir kar artırıcı etken olmaktadır.

İş sözleşmelerinin yapılması ve iş ekipmanlarının verilmesi noktasında taşeron firma sahibinin “keyfiliği” Tuzla tersanelerinde göze çarpan diğer bir konudur. Bu keyfi tutum işçiler arasında farklı tanımlamaları da beraberinde getirmektedir. İş sırasında gerekli olan ekipmanların verilmesi, firmaların keyfine kalan bir durum olmasının yanında, firma sahiplerinin iş ekipmanlarını vermeleri işçiler tarafından “insaflı” olarak tanımlanmalarına neden olmaktadır. İnsaflı olma ve keyfilik kimi zaman birbirini besleyen unsurlar olmakta kimi zaman da keyfiliğin olumsuz bir durum yaratmasıyla birlikte zıt konumlarda yer alabilmektedir. İş için gerekli ekipmanların verilmemesi tıpkı verilmesi gibi keyfi tutuma göre şekillendiği için verilmeme durumunda firma sahibi/patron insafsız olarak nitelendirilmektedir. Tuzla özelinde bu dinamiklerin esnek üretim biçiminin meydana getirdiği taşeronluk sistemini beslediği görülmektedir. Bu keyfi tutum çalışma yasasının yok sayılmasını beraberinde getirdiği gibi kuralsızlığın tersanelerde kural haline geldiğinin de göstergesidir.

Keyfiliğin diğer bir ağır sonucu ölümlü iş kazaları sonrasında yaşananlardır. Ölümlü iş kazası sonrası işçi yakınlarına mahkemeye başvuramaları şartıyla teklif edilen para ve vaatler tersanelerde nasıl bir insanlık pazarının yaşandığını gözler önüne sermektedir. “Kan parası” olarak tanımlayacağımız bu durumda işçinin yakınlarına hem kaza geçiren işçinin hastane masrafları hem de mahkemeye gidilmemesi noktasında para teklif edilmektedir. Kimi zaman hemşerilik ağı üzerinden şekillenen durumlarda işçinin yakınları mahkemeye bile gitmemekte ve çoğu zaman bu dini öğelerin etkisiyle “kader” olarak dile getirilmektedir. Kan parası kavramı Tuzla tersaneleri gerçekliği içinde çok sık karşılaşılan bir durum olmakla birlikte insan yaşamının nasıl bir pazarlık konusu haline dönüştüğünün de acı bir örneğidir. Ağır ve tehlikeli bir alan olması ve emek yoğun bir iş olması nedeniyle iş

kazaları sonrası ölümlerin normal kabul edilmesi gerektiğine yönelik yapılan açıklamalar, işçilerin yaşamlarının hem çalışma saatlerinde hem de iş kazaları sonrasında keyfi tutumlar nedeniyle nasıl hiçe sayıldığıının da bir göstergesidir.

Hemşerilik meselesinin yanında sınıf içi ayrışmaları besleyen diğer bir unsur etnik kimliktir. Özellikle Kürt kimliği ve son süreçte Arap kimliği sınıf içi ayrışmalara neden olduğu gibi etnik yapıların birbirine karşı önyargılarını besleyici bir unsur olmaktadır. İşçiler ayrımcılık yapmadıklarına dair düşüncelerini dile getirirse de iş arkadaşlarının farklı bir etnik kökenden olmasını tercih etmediklerini dile getirmektedirler. Bunun yanında sendika örgütlenmesine karşı işçilerin özellikle Kürtlere yönelik “terörist” yönündeki söylemleri iş saatlerinde işçilerin birbirleriyle konuşmamayı tercih etmelerine dahi neden olmaktadır. Ayrıca etnik kökene göre sınıf içi ayrışmaların en belirgin görüldüğü yer olan öğlen yemeği sonrası çay içme saatleri, her etnik yapının kendine ait barakası ya da konteynirinin olması ve kendi dillerini konuşması işçilerin birbirlerine yönelik tahammüllerini kendi deyimleriyle zorlaştırmaktadır. Özellikle bu tutumun dozu ülke gündeminin etnik köken üzerinden sık sık değişmesiyle artmakta ya da azalmaktadır. Tuzla tersanelerinde etnik kimlik özellikle belli iş bölümlerinde ayrışmaları da beraberinde getirmiştir; gemilerin temizlenmesi noktasında Kürt işçilerin ucuz iş gücü olması nedeniyle tercih edilmesi gibi. Bu tabloda etnik kimlik kar artırıcı bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Taşeron firma emek gücü açısından en ucuz olanı tercih etme noktasında etnik kimlik unsurunu kullanmakta ve bunu kullanarak bu ayrışmanın devamını da sağlamaktadır. Ayrıca sermaye sahibi-armatör iş üzerinde denetimi bu yolla elinde tutmaktadır.

Son olarak Türkiye yereli üzerinden Tuzla tersanelerinde görünmeyen emek olarak sıkça tanımlanan kadın emeğine değinmek gerekmektedir. Erkek işçinin bir sonraki iş günü için hazırlanması için koşulların yaratılması [beslenme, evin temizliği, iş kıyafetlerinin hazırlanması gibi] ve kimi zaman tampon mekanizma olarak erkek işçinin iş kıyafetlerinin temini noktasında geliştirdikleri tüm yöntemler

erkek işçiler tarafından dile getirilmemekte ya da bu onların görevi olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından Tuzla tersanelerinde kadın emeği başka bir araştırma konusunun olmakla birlikte Tuzla tersanelerini bütünlüklü görmek açısından kısada olsa dile getirilmesi gereken bir konudur.

Esnek üretim biçimi, Türkiye'nin iç dinamikleri açısından farklı bir seyir izlese de dünyanın birçok ülkesinde yaşananlarla benzer bir tablo oluşmaktadır. Bu benzerliğin nasıl oluştuğuna dair birkaç söz söylemek esnek üretim biçiminin dünyadaki seyrine ışık tutarak işçi sınıfı mücadelesinde deneyimlerden öğrenme noktasında ufuk açıcı olacaktır.

Fatma Ülkü Selçuk “Yaralıları Tedavi Etmek: İnfomal İşçileri Örgütlemek”²²⁴ adlı makalesinde esnek üretimle parçalanmış işçi sınıfının ortak mücadele hattı kurulmasına yönelik sergiledikleri çabadan örnekler vermiştir. Güney Afrika Sendikalar Federasyonunun göçmen işçileri sendikalaştırma mücadelesi başarıya ulaşmıştır. Hindistan, enformel alanların örgütlenmesi noktasında öğretici deneyimler sunmuştur. Ülkede örgütsüz olarak tanımlanan her yerde çalışmalar sürdürülmüş ve taşeronluk sisteminin getirdiği parçalı işçi sınıfının mücadelesini birleştirmiş ve taşeron işçilerin asıl işveren tarafından istihdam edilmesini sağlamıştır. Bunun yanında örgütlenme yaşamın her alanına yayılmıştır. Bunun yanında hamallarında içinde bulunduğu her sektör örgütlenmiş ve sosyal haklarını kazanmak için mücadele yürütmüştür. Güney Kore’de bölgesel örgütlenmeye yönelik çalışmalar sürdürülmüş ve başarıya ulaşılmıştır. Taşeron işçilerin yalıtılmışlığı ortadan kaldırmak için sendikalar ortak hareket ettiği gibi konseyler kurularak sınıf dayanışmasına örnek oluşturacak eylemler örgütlenmişlerdir. İtalya’da tekstil sektöründe küçük atölyelerde örgütlenme çalışmaları yapılarak sendikal çalışmalar sürdürülmektedir. Kara listede olan sendika ise hem yasal üyelik hem de gizli üyelik yöntemini kullanarak işçileri örgütlemekte ve işçilere işverenin istediği belgelerin doldurulması gibi birçok sosyal hizmet vermektedir. Brezilya ve

²²⁴ Fatma ÜLKÜ SELÇUK, “Yaralıları Tedavi Etmek: İnfomal İşçileri Örgütlemek”, 163-170.

Namibya’da ise ev hizmetlileri dernekleşerek başladıkları örgütlenme çalışmalarına sendikalarını kurarak devam etmişlerdir. Bunun yanında kadın dayanışmasını yaygınlaştırmanın diğer bir yolu olan birlikler Hindistan topraklarında geliştirildiği gibi kendi hesabına ve ücretli çalışan kadınları bir araya getirmeyi sağlamıştır.

Türkiye’ye toplumsal koşullarının benzerliğiyle karşımızda duran Arjantin, toplumsal mücadelenin örgütlenilmesi ve örgütlenmenin gündelik hayatın her alanına yayılması gerektiğini göstermesi açısından eşsiz deneyimlere sahiptir. 2001 krizi sonrası televizyon ekranlarında çokça gördüğümüz Arjantin sokakları Marie Trigona’nın makalesinde farklı bir dille anlatılmaktadır. “Arjantin’de İşçilerin İktidarı, Çalışma Kültürünü Yeniden Keşfetmek”²²⁵ başlığıyla çevrilmiş olan makalede Arjantin işçi sınıfının 2001 krizi sırasında yaşadığı ağır ekonomik bunalımda çözüm yolu olarak kapanan fabrikaları işçilerin kontrolü altında yeniden işler hale getirmesini ve bunun işçi sınıfı mücadelesinde nasıl bir dönüşüm yarattığı anlatılmaktadır. Bu makalede öne çıkan “öz yönetim” kavramı şu şekilde tanımlanmaktadır: “Eğer insanların kendi hayatlarını doğrudan denetleyecekleri, işçilerin çalıştıkları sanayileri yönetecekleri bir toplum kuracaksak, öz yönetim süreci emekçilerin kitle örgütlerin öz yönetiminden doğmalıdır.”²²⁶ Buradan hareketle ilk önce metro işçileri örgütlü bulunduğu sendika içinde bürokratizmden kurtulmak ve memnuiyetsizliklerini sıraladıkları bütün sorunların çözümü için ilk önce “doğrudan demokrasi ve yatay örgütlülük”²²⁷ anlayışını içeren bir komisyon kurdular. Bu anlayışla kurulan komisyon sendika içinde alınan kararları etkilediği gibi yaptığı yasadışı grevlerle altı saatlik iş gününü ve %44’lük ücret artışını sağlamıştır. Daha sonra özelleştirme politikalarıyla metro işçilerinin sayısı $\frac{3}{4}$ oranında düşürüldüğü gibi taşeronluk sistemi işçi sınıfını parçalamış ayrıca sekiz saatlik iş günü zorunluluk haline getirilmeye çalışılmıştır. Özelleştirmeler ve taşeronluk sisteminin kurulması Türkiye’de Tuzla tersanelerinde yaşananlarla ortak olması açısından önemlidir. Komisyon öncülüğünde eylemlerine hız vererek devam eden işçiler altı saatlik iş gününü tekrar elde etmek için otomatik fiş makinelerini

²²⁵Marie TRIGONA, “Arjantin’de İşçilerin İktidarı Çalışma Kültürünü Yeniden Keşfetmek”.

²²⁶A.e.m., 115.

²²⁷A.g.m, 118.

kırdıklar ve daha yüksek ücret talep ettiler. Bu eylemler makine kırıcıların hayaletinin 21. yüzyıl koşullarında dolaştığının da göstergesidir. Çalışma saatleri ve iş sözleşmeleri konusunda yapılan araştırmalarda resmi olarak kayıt altına alınan durumun gerçeklikle alakası olmadığı belirtilmiştir. Sekiz saatlik çalışma saatleri 10-12 saat arasında değişmekte ve işçi ile sermaye sahibi arasında yapılan sözleşmeler işçilerin yarısı oranında yapılmakta; taşeron firmalarda çalışanlar ise hem çalışma koşulları açısından daha kötü durumdadır hem de aldıkları ücretler daha düşüktür.²²⁸ Arjantin'e dair anlattıklarımız Türkiye topraklarında kural haline gelen kuralsızlaştırmanın, esnek üretim biçimi olarak adlandırılan vahşi sömürünün bu topraklarda da işlevsel kılınmaya çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir. İşçi örgütleri ki bu daha çok sendika içinde oluşturulan komisyonlarda yer alanlar, sendikası olmayan ama bir arada hareket edebilen çalışanlar, göçmenlerin kurdukları emek örgütleri ya da işsizlerin kurdukları birliklerin toplumsal mücadele açısından güç oluşturmalarının altında yatan birleşik bir mücadele hattının yaratılmasıdır.. Bir anlamda karşıt kamusal alan tanımında yer alan kurucu kolektif iradenin burada kendini öz yönetimsel hareket olarak var etmesidir. Toplumsal birleşik mücadelenin bileşenleri bir araya gelerek Sınıf Mücadelesi Koalisyonu [MIC]kurdular. Bu koalisyon ise on dört ilke üzerinden hareket etmekte ve öne çıkan şiarları ise “demokratik örgütlenmeye ve sömürüye karşı mücadele eden işçilerin birliğine bağlılığı ifade ediyor. Bu koalisyona katılan işçiler kendilerini sınıf temelli ve sendika bürokrasisiyle uzlaşmaz karşıtlık ve *eleştirel bir ilişki** kuran konumda tanımlıyorlar.”²²⁹ Bu eleştirel ilişkinin devamlılığı ve bu ilkelerin hayata geçmesi için kalıcı bir sendika okulu açılmıştır.

Arjantin örneği özellikleri barındırmasının yanında esnek üretim biçiminin yarattığı parçalı ve katmanlı işçi sınıfını ortak bir paydada buluşturması ve kurucu kolektif iradenin örneklerini yansıtmaları açısından dünya emekçilerine eğitici bir okul niteliğindedir. Bunun yanında işçi sınıfı mücadelesinin gündelik hayatın her alanın örgütlenmesi ile sürdürülmesi gerektiği Arjantinli emekçilerin deneyimlerinde

²²⁸ A.g.m.,119.

* italik bana aittir.

²²⁹ A.g.m.,120.

öne çıkmaktadır. Sadece iş günü saatleri içinde değil hayatın her karesinde başka bir dünyanın mümkün olabilirliğini örgütlemek hem dayanışma örüntülerin yaratılmasına olanak tanır hem de birleşik sınıf mücadelesinin demokratik, eşitlikçi ve eleştirel bir ilişki ağıyla yürütülmesi mümkün olur.

Dünya ve Türkiye örneğinde esnek üretimin nasıl bir ortaklık yarattığını yukarıdaki paragraflarda dile getirdik. Esnek üretimi ve onun bileşenlerini, işçi sınıfı yapısında gerçekleşen dönüşümleri ve parçalanmışlığı, esnek üretim biçimine karşı geliştirilen yeni örgütlenme biçimlerine kadar birçok alana dair yaptığımız vurguda öne çıkan nokta bu araştırmanın da bel kemiğini oluşturan gündelik hayat deneyimine bakmak ve onun bilgisini açığa çıkarmaktır. Gündelik hayatın bilgisini çıkarmak ise tezin geneli boyunca ifade edildiği gibi hem disiplinlerarası karşılaşmayı hem de metodolojik olarak yeni alanların dillerin yaratılmasını olanaklı kılmaktadır. Gündelik hayatın birçok disipline karşılaşma fırsatı yarattığından bahseden Lefebvre, bu alanda oluşan bilginin bilimselliğinin her zaman tartışıldığını ifade etmiştir. Gündelik olanın bilgisine dair Meral Özbek, “Kamusal Alan, Kültür ve Tecrübe”²³⁰ adlı makalesinde gündelik hayatta deneyimlerle şekillenen gündelik bilginin kullanılması için alternatif dillerin yaratılması gerektiğini ifade eder. Çünkü alternatif bir dil geliştirilmediği sürece, yaşanan bu mahkûmiyetlik içinde bilimsel olarak adlandırılan bilginin ne olduğu ve neyin bilimsel olması gerektiğine karar verenin ‘egemen olanın’ öncülüğünde olacağı aşikârdır. Alternatif dillerin yaratılması için bugün gösterilecek çaba disiplinlerarası bir bakış ile metodolojik bir tartışma yürütmek ve yaşamın her alanının bilgi üretimine yönelik bakılabilecek alan olarak tasavvur edilmesinde yatmaktadır.

²³⁰ Bkz (93), ÖZBEK, 449.

EK:1 Sağlık Raporu**Ağır Ve Tehlikeli İşlerde Çalışacaklara Ait İşe Giriş / Periyodik Muayene Formu**

İŞYERİNİN		Fotograf	
Sicil no			
Unvanı			
Adresi			
Tel ve faks			
İŞÇİNİN			
Adı ve soyadı			
Cinsiyeti			
Eğitim durumu			
Medeni durumu	Çocuk sayısı		
Ev Adresi			
Tel			
Mesleği			
Yaptığı iş			
Çalıştığı bölüm			
Daha önce çalıştığı yerler	İşkol u	Yaptığı iş	Giriş-çıkış tarihi
1.			
2.			
3.			
Ozgeçmiş			
Kan grubu			
Konjenital/kronik hastalık			
Bağışıklama			
- Tetanoz			
- Hepatit			
- Diğer			
Soygeçmiş			
Anne	Baba	Kardeş	Çocuk
TIBBİ ANAMNEZ			
1. Son bir yıl içinde aşağıdaki yakınmalardan herhangi birini geçirdiniz mi?	Hayır	Evet	Tarih
- Balgamlı öksürük			
- Nefes darlığı			
- Göğüs ağrısı			
- Çarpıntı			
- Sırt ağrısı			
- İshal veya kabızlık			
- Eklemelerde ağrı			
- Diğer (Belirtiniz)			
2. Son bir yıl içinde aşağıdaki hastalıklardan herhangi birini geçirdiniz mi?	Hayır	Evet	Tarih
- Kalp hastalığı			

- Şeker hastalığı			
- Böbrek rahatsızlığı			
- Sarılık			
- Mide veya oniki parmak ülseri			
- İşitme kaybı			
- Görme bozukluğu			
- Sinir sistemi hastalığı			
- Deri hastalığı			
- Besin zehirlenmesi			
- Diğer (Belirtiniz)			

3. Son bir yıl içinde hastanede yattınız mı?	Hayır	Evet ise tanı	
4. Son bir yıl içinde önemli bir ameliyat geçirdiniz mi?	Hayır	Evet ise nedir	
5. Son bir yıl içinde iş kazası geçirdiniz mi?	Hayır	Evet ise nedir	
6. Son bir yıl içinde Meslek Hastalıkları Hastanesi'ne gittiniz mi?	Hayır	Evet ise tanı	
7. Son bir yıl içinde Maluliyet aldınız mı?	Hayır	Evet ise nedir ve oranı	
8. Şu anda herhangi bir tedavi görüyor musunuz?	Hayır	Evet ise nedir	
9. Sigara içiyor musunuz?	Hayır		
	Bırakmışsınızay/yıl önceay/yıl içmiş
	Evetyıldıradet/gün
10. Alkol alıyor musunuz?	Hayır		
	Bırakmışsınızyıl önceyıl içmiş
	Evetyıldırsıklıkla içmiş

FİZİK MUAYENE SONUÇLARI

a) Duyu organları

- Göz
- Kulak-Burun-Bogaz
- Deri

b) Kardiyovasküler sistem muayenesi

c) Solunum sistemi muayenesi

d) Sindirim sistemi muayenesi

e) Urogenital sistem muayenesi

f) Kas-iskelet sistemi muayenesi

g) Nörolojik muayene

G) Psikiyatrik muayene

h) Diğer

- TA / mm-Hg
- Nb / dk.
- Boy: Kilo: BMI:

LABORATUVAR BULGULARI

a) Biyolojik analizler

- Kan
- İdrar

b) Radyolojik analizler	
c) Fizyolojik analizler	
- Odyometre	
- SFT	
d) Psikolojik testler	
e) Diğer	

KANAAT VE SONUÇ:

1-işinde/işyerinde bedenen çalışmaya elverişlidir.

2- Raporda işaret edilen arızalar tedavi edilmek koşuluyla elverişlidir.

İMZA

TARİH: / /

EK:2 Seyyar Satıcılar**Gülşin Ketenci****Kiraz Özdoğan**

EK:3 Taşeron Firmalara Göre Yemek Saatleri

Shipyard

TERSANE VE DENİZ İŞLETMECİLİĞİ A.Ş.
Tersaneier Cad. 34944 Tuzla/İstanbul/TÜRKİYE
Tel: (+90 216) : Fax: (+90 216) :
Web: www.tersane.com

Kime/To : Tüm Taşeronlar
Kimden/From : İdari Müdürü
Bilgi/Info : Genel Müdür
Tarih/Date : 30.04.2007
Konu/Subject : İşçi Yemekhanesinin Kullanımı

Mevcut personelimizin fazlalığından dolayı yemekhane giriş sırası her ay dönüşümlü olarak yapılmaktadır.

2 Mayıs 2007 Çarşamba gününden geçerli olmak üzere yemekhane giriş sırası aşağıda belirtildiği şekilde uygulanacak olup öğle paydosları Cuma günleri 12:30 / 13:30 diğer günler 12:00 / 13:00 saatleri arasında yapılacaktır.

Taşeron firma yetkililerinin belirtilen saatleri personellerine tebliğ etmeleri hususunu gereği için rica ederiz.

(Handwritten signature)

12:00 – 12:10 Tomay / Hedef / Doğuş Boru / Umut / Kartaş / Alyans / Yıldız
12:10 – 12:20 BF / Aveg / Tunahan / Ortuğ / Ege / Burcu / Uzmanlar / Çelik / Hüner / Şahir
Deniz / Karayigit / Elta / Hisar
12:20 – 12:30 Kavi / Serhat Tut / Avmarin / Toka / Sakarya / Şahin Makine / Fatih Gemi
Seçkin / Tekin / Üntaş / Hüner

Cuma Günleri:

12:30 – 12:40 Tomay / Hedef / Doğuş Boru / Umut / Kartaş / Alyans / Yıldız
12:40 – 12:50 BF / Aveg / Tunahan / Ortuğ / Ege / Burcu / Uzmanlar / Çelik / Hüner / Şahir
Deniz / Karayigit / Elta / Hisar
12:50 Kavi / Serhat Tut / Avmarin / Toka / Sakarya / Şahin Makine / Fatih Gemi
Seçkin / Tekin / Üntaş / Hüner

EK:4 Soyunma Odaları

EK:5 ÇSGB Tarafından İş Kazası İncelemesi

T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI İŞ TEFTİŞ KURULU İnceleme TEFTİŞ RAPORU		ICS/40	Sayfa: 1																												
İŞ TEFTİŞ GRUP BAŞKANLIĞI :		<p style="text-align: center;">ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI İŞ MÜFETTİŞLİĞİ</p> <p>I. BÖLÜM :</p> <p>A- GENEL BİLGİLER :</p> <p>İşyerinin Ünvanı :</p> <p>Sicil Numarası :</p> <p>Adresi :</p> <p>Tebliğat Adresi : " "</p> <p>Telefon,Faks No :</p> <p>Ruhsatname No. (1) : ----</p> <p>İşveren veya Vekili : A.Ş.</p> <p>Görüşülen Kişiler :</p> <p>B- İSTATİSTİKİ BİLGİLER :</p> <p>- Çalışan İşçi Sayısı : E: 114 K: 8 Ç(2): TOP: 122 Çır(3):</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Var</th> <th>Yok</th> <th>Gereksiz</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>- Kurma İzni</td> <td>()</td> <td>(x)</td> <td>()</td> </tr> <tr> <td>- İşletme Belgesi</td> <td>(x)</td> <td>()</td> <td>()</td> </tr> <tr> <td>- İşyeri Hekimi</td> <td>(x)</td> <td>()</td> <td>()</td> </tr> <tr> <td>- İ.S.I.G. Kurulu</td> <td>(x)</td> <td>()</td> <td>()</td> </tr> <tr> <td>- Emzirme Odası</td> <td>()</td> <td>()</td> <td>(x)</td> </tr> <tr> <td>- Kreş</td> <td>()</td> <td>()</td> <td>(x)</td> </tr> </tbody> </table> <p>- İşyerinde Yapılan İşler : Kapsamındadır Kapsamında Değildir</p> <p>Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü : (x) ()</p> <p>Par.Pat. Maddeler Tüzüğü : (x) ()</p> <p>- Bir Önceki Takvim Yılında Meydana Gelen Toplam İş Kazası Sayısı :</p> <p>Kazaya Bağlı : Ölümler : 0 Uzun Kaybı : 1 Yaralanma : 0</p> <p>Kazaya Bağlı Kayıp İşgünü Sayısı : 0</p> <p>Açıklamalar : (1) Maden ve Taşocakçı işyerleri için, (2) Çocuk, (3) Çıracak (Çıracak ve Meslek Eğitimi Kanunu'na göre çıracaklar genel toplama dahil edilmeyecektir.)</p> <p>Kısaltmalar : İ.S.I.G.: İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği</p>			Var	Yok	Gereksiz	- Kurma İzni	()	(x)	()	- İşletme Belgesi	(x)	()	()	- İşyeri Hekimi	(x)	()	()	- İ.S.I.G. Kurulu	(x)	()	()	- Emzirme Odası	()	()	(x)	- Kreş	()	()	(x)
	Var			Yok	Gereksiz																										
- Kurma İzni	()			(x)	()																										
- İşletme Belgesi	(x)			()	()																										
- İşyeri Hekimi	(x)			()	()																										
- İ.S.I.G. Kurulu	(x)			()	()																										
- Emzirme Odası	()			()	(x)																										
- Kreş	()			()	(x)																										
İŞYERİNİN ÜNVANI :																															
İŞYERİ SİCİL NO : 2.3812 34.32																															
GÖREV EMRİ TARİH VE NO : 01.03.2005 Pr:880																															
TEFTİŞ TARİHİ : 18.03.2005																															
RAPOR TARİH VE NO : 20.03.2005 ICS/40																															
KONU : İşyerinde İş Sağlığı ve İş Güvenliği yönünden yapılan inceleme teftiş																															
EKLER : 3 Adet İfade Tutanağı 1 Adet Sigortalı İşe Giriş Bildirgesi Fotokobisi 1 Adet Vizite Kağıdı Fotokobisi																															

ICS/40

Sayfa: 2

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI İŞ MÜFETTİŞLİĞİ**II. BÖLÜM : DOSYA DURUMU :**

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İstanbul Bölge Müdürlüğü'nde 2.3812.205491.34.32 numaralı dosyada işlem gören, Tuzla Tersaneler bölgesi adresinde kurulu, ünvanlı işyerinin, 17.10.2000 tarih EE/57-HG/81 sayılı en son genel denetimi dosyasında bulunmaktadır. Tarafımızdan yapılan proje denetimi ile ilgili rapora ise dosyasında rastlanılmamıştır.

III.BÖLÜM : KONU :

Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş İstanbul Grup Başkanlığı'nın 01.03.2005 tarih ve 880 sayılı yazıları gereğince Ş. ünvanlı işyerinde, işyeri işçilerinden 'in 07.09.2004 tarihinde sağ gözüne çapak gelmesi ile geçirmiş olduğu iş kazasıdır.

İşyerinde çalışan 07.09.2004 tarihinde, tersanede geminin güvertesinde montaj işinde çalışırken, satyongaz fanını üflemiş olduğu çapak türü yabancı bir malzemenin sağ gözüne saplanması ile gerçekleşmiş iş kazasıdır. Olay sonucu kazalı sağ gözünü kaybetmiştir. Sakatlık dercesinin ise %32 olarak belirlendiğine Sağlık Bakanlığı Dr.Lütfi Kırdar Kartal eğitim ve Araştırma Hastanesi Sağlık Kurulu raporu ile karar verilmiştir.

Adı Soyadı

Baba Adı

Doğum Tarihi, Doğum Yeri

Cinsiyeti : Erkek

İkametgahı : Mah. cad. sokak No: Tuzla

Görevi : Montaj Yardımcısı

Telefon Numarası : 0.21

İCS/40

Sayfa: 3

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI İŞ MÜFETTİŞLİĞİ

IV. BÖLÜM : SAPTANAN HUSUSLAR :

7. Kazal'ın 01.06.2004 tarihinde işe girdiği, montaj yardımcısı olarak çalıştığı, işyerinde tecrübeli olduğu,
8. 01.06.2004 günü, tersanede inşa edilen Montauk adlı Yunan bandıralı gemisinin güvertesinde kazalı ustası ile çalıştığı, yapılan işin demir levhaların birleştirilmesi işi olduğu, saat 11.00 sıralarında güverte profil bağlantılarını yaparken havalandırmadan çıkan çapağın kazalının sağ gözüne isabet ettiği, geminin güverte altında (d.bottom) bölümünde kaynak yapıldığı, havalandırmanın çekiş ağzının güverte altında olduğu, çıkış ağzında güverte üzerinde boşluta olduğu, ifadesine göre çıkış ağzında kafes örgüler olduğu, kazalıya göre ise bu örgülerin olmadığı, işyerinde yapılan inceleme denetimi sırasında ise kaza geçirilen fanın gösterilemediği, motorun 380 volt ile çalışan 1500-2000dev/dak. ile çalışan salyangoz motor olduğu,
9. Tic.A.Ş. ve Tic.A.Ş. ile İmalat montaj san. ve Tic.A.Ş.'nin arasında yapılan taşeronluk sözleşmesinin 4857 sayılı İş Kanunu'nun 2.maddesine aykırı olduğu, Kanunun 2.maddesinde "Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir. Bu ilişkide asıl işveren, alt işverenin işçilerine karşı o işyeri ile ilgili olarak bu Kanundan, iş sözleşmesinden veya alt işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden alt işveren ile birlikte sorumludur. Asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi suretiyle hakları kısıtlanamaz veya daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisi kurulamaz. Aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem görürler. İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez." denilmekte olduğu, yapılan işin asıl iş olduğu,
10. Kaza sonucu kazalın sağ gözünü kaybettiği,
11. Kazanın 506 sayılı S.S.K' nun 11.maddesine göre iş kazası olduğu,
12. İşverenin kazayı İstanbul Bölge Müdürlüğü'ne bildirimmediği,

hususları tesbit edilmiştir.

İCS/40 ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI İŞ MÜFETTİŞLİĞİ

V.BÖLÜM: ALINMASI GEREKLİ ÖNLEMLER:

1. Havlandırma Ağzıları: Güverte üzerinde çalışan kazalının üzerine, geminin güverte altından çekilen hava aspiratörde ve güvertede bir önlem alınmadan üflenmiştir. Eğer fanın emiş ağzına parça kaçmasını engelleyen bir sitem ve çıkış ağzında parçaların ortama yayılmasını önleyen bir sistem ve üfleme ağzının önüne üflenme işini engellemeyecek şekilde bir paravan vb.. konulsaydı kaza olayı meydana gelmezdi. Emilen hava aspiratörün içine toz geçirmez bir şekilde yapılacak, çıkış menfezlerine, sağlam madeni tel kafesler konacaktır. Aspiratörlerin elektrik motorları, çalışacağı ortama uygun olacaktır.(İş Kanunu Madde 77, 4857 sayılı İş Kanunu'nun geçici 2. maddesi uyarınca İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü Madde:197)

İCS/40

Sayfa:

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI İŞ MÜFETTİŞLİĞİ**V. BÖLÜM : SONUÇ VE KANAAT :**

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İSTANBUL Bölge Müdürlüğü'nde sicil no'lu dosyada işlem gören; Tuzla Tersaneler bölgesi adresinde kurulu, ... in ve Tic.A.Ş. ünvanlı işyerinde İş Sağlığı ve İş Güvenliği mevzuatı bakımından inceleme teftiş yapılmıştır. İşyerinde Saptanan Noksanlıklar ve Alınması Gerekli Önlemler raporun IV. Bölümünde madde halinde belirtilmiştir.

Teftiş tarihi itibarıyla 114 erkek ve 8 kadın olmak üzere toplam işçi çalışmaktadır. İşyerinde yapılan işler nedeniyle işyeri, 4857 sayılı İş Kanunu, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği ile boya, oksijen nedeniyle Parlayıcı Patlayıcı Tehlikeli Ve Zararlı Maddelerle Çalışılan İşlerde Ve İşyerlerinde Alınacak Tedbirler Hakkında Tüzük kapsamında yer almaktadır. İşyerinin 12.01.1990/4424 tarih ve sayılı işletme belgesi vardır. Kurma izni yoktur.

1998/9 sayılı genelge esaslarına göre işyerinde yapılan inceleme denetimi sonucunda, İşyeri işçilerinden ...'in geçirmiş olduğu iş kazasında,

- g) Fanın üfleme ağzında ve emiş ağzında tekniğin gerektirdiği önlemleri almayan ... 1. ve Tic.A.Ş.'nin %80 (YÜZDESEKSEN) oranında kusurlu olduğu,
- h) Tekniğin gereklerine uygun olmayan fanın bulunduğu alanda ... i çalıştıran ... Çelik İmalat Montaj San. ve Tic.A.Ş.'nin %20 (YÜZDEYİKİMİ) oranında kusurlu olduğu,
- i) Kazalı ...'in kusurunun bulunmadığı,
- j) ...'in Çelik İmalat Montaj San. ve Tic.A.Ş.'nin 4857 sayılı İş kanunu Madde 2 anlamında raporda açıklandığı üzere taşeron olarak kabul edilemeyeceği,
- k) İş kazasını Bölge Müdürlüğü'ne süresi içerisinde bildirmeyen. İnş.San. ve Tic.A.Ş.'nin İş Kanunu Madde 77'ye muhalefetten aynı kanunun 105.maddesi gereği 642.50 (altıyüzkırkikiyentürkliraseliikuruş) [2004 yılı para birimi ile 642.500.000.TL(Altıyüzkırkikimilyonbeşyüzbinlira)] idari para cezası uygulanmasının,
- l) Raporun bir nüshasının ilgili sigorta müdürlüğüne gönderilmesinin,

Uygun olacağı kanaatında olduğumu belirtir raporumdur.

Bakanlık Müfettişi

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

EK:6 Limter-İş Sendikasının İş Kazalarına Dair Hazırladığı Liste

EK:7 İş Kazalarına Neden Olacak Durumlar

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı- Tersanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği Teftiş Projesi- Genel Değerlendirme 2

Koruyucusu olmayan ve olan daire testereler

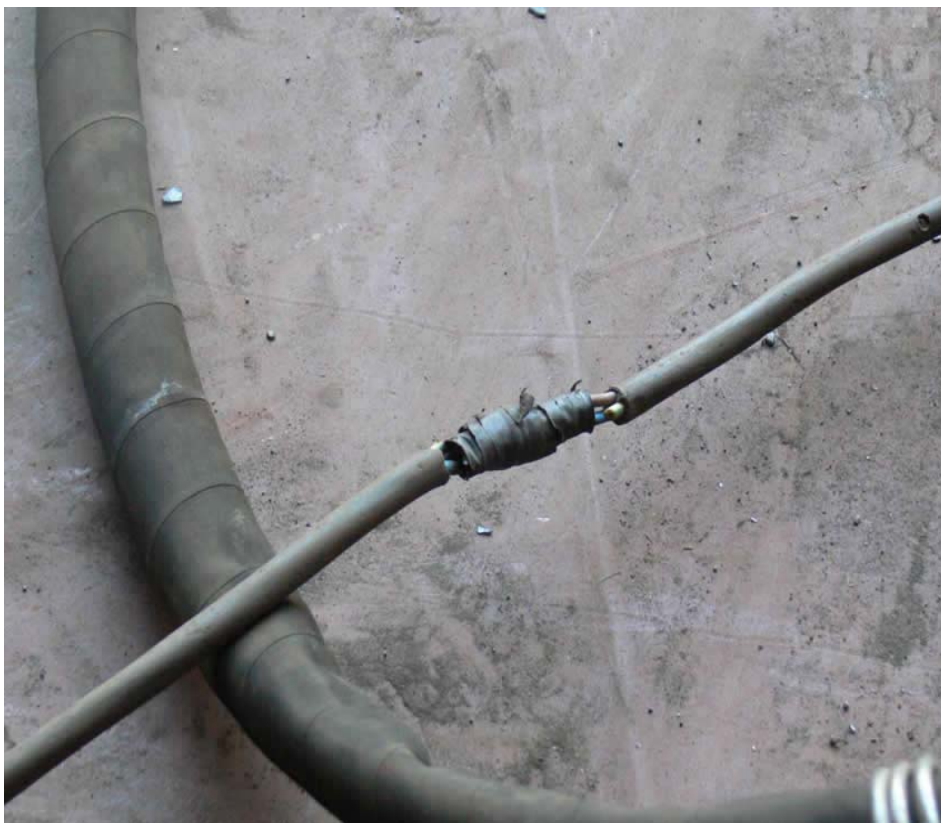
Koruyucusu Olmayan ve Olan Şerit Testereler

Dağınık ve Düzensiz İşyeri Ortamı

Limter-İş Sendikası Arşivinden

EK:8 Bekar Evleri

Limter-İş Sendikası Arşivi 1-2-3

Son fotoğraf Gülşin Ketenci'ye aittir.

KAYNAKLAR

a)Kitaplar:

AGAMBEN, Giorgio (2001), **Kutsal İnsan**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

AKDEMİR, Nevra (2008), **Taşeronlu Birikim Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme**, Sav Yayınları, İstanbul.

ANDERSON, Perry (1977), **Gramsci, Doğu Batı Sorunu Ve Strateji**, Çev. Tarık Günersel, Alan Yayıncılık, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt (2002), **Sosyolojik Düşünmek**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BORA, Aksu (2008), **Kadınları Sınıfı**, İletişim Yayınları, İstanbul.

BRAVERMAN, Harry (2008), **Emek ve Tekelci Kapitalizm**, Çev. Çiğdem Çidamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

CREHAN, Kate (2006), **Gramsci, Kültür, Antropoloji**, Çev. Ümit Aydoğmuş, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2003), **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (2000), **Sosyoloji**, Der. H. Özel ve C.Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara.

GRAMSCİ, Antonio (1975), **Hapishane Defterleri**, Çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul.

GÜLER MÜFTÜOĞLU, Berna (2005), **Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

HAROOTUNIAN, Henri (2006), **Tarihin Huzursuzluğu, Modernlik, Kültürel Pratik Ve Gündelik Hayat Sorunu**, Çev. Mehmet Evren Dinçer, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David (1997), **Post-Modernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

HOBSBAWN, Eric John Ernest (2001), **Sıradışı İnsan, Direniş, İsyân ve Caz**, Çev. İşıltan Gündüz, Bulut Yayıncılık, İstanbul.

- LEFEBVRE, Henri (2007), **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, Çev. Işın Gürbüz, Metis Yayınları, İstanbul.
- LUKACS, György (2006), **Tarih ve Sınıf Bilinci**, Çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul.
- MARKS, Karl (1999), **Felsefenin Sefaleti**, Çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara.
- MARKS, Karl (2002), **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- MARKS, Karl (2004), **Kapital Birinci Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- MARKS, Karl (2006), **Kapital Üçüncü Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- MARKS, Karl (1986), **1884 El Yazmaları**, Çev. Murat Belge, V Yayınları, Ankara.
- MARSHALL, Gordon (2003), **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- MARX, K.- ENGELS, F. (1992), **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- MUNCK, Ronaldo (2003), **Uluslararası Emek Araştırmaları**, Çev. Cenk Aygün, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- ÖNGEN, Tulin (1994), **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZUĞURLU, Metin (2005), **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu**, Halkevleri Yayınları, İstanbul.
- SAVRAN, Gülnur (2004), **Beden Emek Tarih/ Diyalektik Bir Feminizm İçin**, Kanat Yayınevi, İstanbul.
- THOMPSON, Edward Palmer (2006), **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul.
- TİMOTHY, Mitchell (2001), **Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi**, Çev. Zeynep Altok, İletişim Yayınları, İstanbul.

Toplumsal Mücadeleler ve Sosyalizm Ansiklopedisi (1988), Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul.

ULUGAY, Osman (2000), **Oua Vadis? Küreselleşmenin İki Yüzü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

b) Süreli Yayınlar (Dergi ve Derleme Kitaplardaki Makaleler):

AKDEMİR, N.- ODMAN, A. (2008), “ Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde Örülen Ve Üstü Örtülen Sınıfsallıklar ”, **Toplum ve Bilim**, 113: 49-90.

AKDEMİR, Nevra (2007), “ Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği ”, **Praksis**, 16, Güz.

ANSAL, Hacer (1996), “ Teknolojik Gelişmelerin İşgücü Niteliğine Etkileri ”, Der. Kuvvet Lordoğlu, **İnsan, Toplum, Bilim**, Kavram Yayıncılık, İstanbul.

BOZKURT, Veysel (2003), “ Toplum ve İktisat ”, Der. İhsan Sezal, **Sosyolojiye Giriş**, Martı Yayıncılık, Ankara.

ÇAKIR Y. Ö.- EMRE, K. B., vd. (2006), “ Paşabahçe İşçileri Anlatıyor: ‘Hayır’ Diyebilenlerin Öyküsü ”, **2. Sınıf Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Sav Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, Ali Ekber (2007), “ Mekan Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri’den Bakmak ”, **Praksis**, 16, Güz: 91-122.

ERDER, Sema (2006), “ Nerelisin Hemşerim ”, Der. Çağlar Keyder, **İstanbul, Küresel İle Yerel Arasında**, Metis Yayınları, İstanbul.

ONARAN, Özlem (2004), “ Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti ”, Der. Neşecan Balkan-Sungur Savran, **Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, Metis Yayınları, İstanbul.

ÖNGEN, Tulin (1994), “ Küresel Kapitalizm Ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri ” **Küreselleşme Koşullarında Kapitalizm ve Sendikal Hareket**, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, İstanbul.

ÖZBEK, Meral (2004), “ Giriş: Kamusal Alanın Sınırları ”, Der. Meral Özbek, **Kamusal Alan**, Hil Yayınları, İstanbul.

ÖZBEK, Meral (2004), “ Giriş: Kamusal-Özel Alan, Kültür ve Tecrübe ”, Der. Meral Özbek, **Kamusal Alan**, Hil Yayınları, İstanbul.

- ÖZBEK, Meral (2004), “ Giriş: Politik Kamusal Alan ve Kollektif Yaratıcılık ”, Der. Meral Özbek, **Kamusal Alan**, Hil Yayınları, İstanbul.
- ÖZCAN, Y.Z.- ÖZBAY, Ö. (2003), “ Sosyolojide Araştırma Metodları ”, Der: İhsan Sezal, **Sosyolojiye Giriş**, Martı Yayıncılık, Ankara.
- ÖZDOĞAN, K- YILMAZ, S. vd. (2008), “ Tuzla Tersanelerinde Emek Süreci Açısından Yaşananlar ve Oluşturduğu Deneyimler ”, **Birikim**, 234, Ekim: 63-76.
- ÖZUĞULU, Metin (2002), “ Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları ”, **Praksis**, 40 Güz.
- SELÇUK ÜLKÜ, Fatma (2006), “ Yaralıları Tedavi Etmek: İnfomal İşçileri Örgütlemek ”, **Monthly Review**, 9, Eylül:163-170.
- SUĞUR, Nadir (1999) “ Fordizm, Post-Fordizm ve Ötesi ”, **Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**,1, Haziran: 134-153.
- TRİGONA, Marie (2007), “ Arjantin’de İşçilerin İktidarı Çalışma Kültürünü Yeniden Keşfetmek ”, Çev. Hakan Tanıttıran, **Monthly Review**, 16, Ekim:117-129.
- TUNCAY, Mete (1976), “ Antonio Gramsci ”, **Sosyalist Siyasal Düşünce Tarihi Cilt 2**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- WOOD, Ellen Meiksins (2001), “ İlişki ve Süreç Olarak Sınıf ”, Çev. E. Atilla Aytekin, **Praksis**, 1:92-119.
- YÜCESAN ÖZDEMİR, Gamze (2000), “ Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme: Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçiler ”, **Toplum ve Bilim**, 86, Güz:241-259.
- YÜCESAN ÖZDEMİR, Gamze (2001), “ Mavi Yakalı İşçiler Üzerine Çalışmalarda Eleştirel Etnografi: Yöntembilimsel Ve Politik Açılımlar/Sorunlar ”, **Praksis**, 4:332-346.

c) Tezler ve Yayımlanmamış Çalışmalar

- GÖKGÖZ, Gökhan (2007), **Post-Fordist Üretim Yapılanmasının İşçiler/Çalışanlar/Emek Üzerindeki Sosyo-Kültürel Yansımaları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez.

d) Bilimsel Projeler, Komisyon Raporları,

ŞENTÜRK, Y.-YARDIMCI, S. (2008), Giriş: Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektif Alan, **Türkiye’de Neoliberal Pratiklerden Kesitler**, 106K334 TUBİTAK Projesi.

TUZLA TERSANELER BÖLGESİ İZLEME VE İNCELEME KOMİSYONU, (2008), **Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki Çalışma Koşulları Ve Önlenebilir Seri İş Kazaları Hakkında Rapor**, TMMOB İl Koordinasyon Kurulu, İstanbul.

e) İnternet Kaynakları

4857 Sayılı İş Yasası, 22.05.2003 Kabul Tarihi, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/>.

5763 Sayılı İş Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 26887 Sayılı Resmi Gazetede.

Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, 25494 Sayılı Resmi Gazete, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/#>.

Amele Ve İşçi Kelimeleri, <http://www.tdk.gov.tr>.

Bakan’dan Tuzla’da Provokasyon İddiası, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/447508.asp>.

BAKER, Ulus (2002), “ Video Üstüne ”: <http://www.fotografya.gen.tr/issue-15/video.htm>.

Filika kazası, <http://www.timeturk.com/images/news/20893.jpg>.

GÜRSEL, Seyfettin (2002), “ 1980’li Yıllar ve Sonrası ”, http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/312_10/Gursel,%20Seyfettin_1980li%20Yillar%20ve%20Sonrasi.pdf.

5763 İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/05/20080526.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/05/20080526.htm>.

İşçi ve Sendika Üye Sayıları, http://www.calisma.gov.tr/article.php?category_id=50&article_id=665.

Kaza Değil Cinayet,

http://www.porttakal.com/haberimg/14/122653/eeabc90d34_b.jpg.

T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ,“Tersanelerde İş Sağlığı Ve Güvenliği Teftiş Projesi1-2 Genel Değerlendirme Raporları” <http://www.itkb.gov.tr/>.

T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Tersaneler Ve Tuzla Gerçekliği”, <http://www.calisma.gov.tr/images/editor/tuzla.pdf>.

Tersane, Tekne İmal Ve ekrek Yerlerine İşletme İzni Verilmesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 27140 Sayılı Resmi Gazete,
<http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/02/20090213.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/02/20090213.htm>.

Tuzla Genel Haritası, http://www.tuzla.gov.tr/default_B1.aspx?content=277.

Tuzla'da Zaman-Alan Sıkışıklığında Yalanlar ve Gerçekler,
http://www.limteris.com/haber/haber_detay.asp?haberID=392.

Türkiye Gemi İnşa Sanayi Sektör Raporu, (2008),
http://www.gisbir.com/userfiles/file/gisbir_sekt%C3%B6r_raporu.pdf.

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Kocaeli’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Nene Hatun İlkokulu ve Seka Çocuk Dostları Ortaokulu’nda, lise öğrenimini Gazi Yabancı Dil Ağırlıklı Lise’de tamamladıktan sonra, 2003 yılında Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde lisans eğitimine başladı 2005 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’ne yatay geçiş yaptı. 2007’de mezun olduktan sonra yine aynı yıl Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bölümü’nde yüksek lisansa başladı.

Mayıs 2009

Suna Yılmaz Açikel